

84/4B64
D50

CHARLZ DIKKENS

KATTA UMIDLAR

• ROMAN | KITOB •

JAHON ADABIYOTI TURKUMIDAN

8 11 1987
A 50
JAHON ADABIYOTI TURKUMIDAN

CHARLZ DIKKENS

KATTA UMIDLAR

I

Roman

ZIYO NASHR

Toshkent
2020

UO'K: 821.111-31
KBK 84.(4Bbr)
D 50

Tahrir hay'ati:

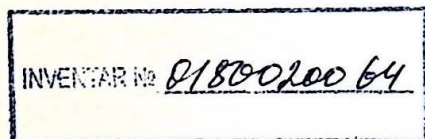
**Naim Karimov, Umarali Normatov, Erkin A'zam,
Xurshid Do'stmuhammad, Suvon Meliyev,
Shuhrat Sirojiddinov, Dilmurod Quronov, Nurboy
Jabborov, Uzoq Jo'raqulov, Ulug'bek Hamdamov,
Abdurahmon Jo'rayev**

Tarjimon:

Shoazim MINOVAROV

Hammasi oddiy voqeadan boshlanadi. Yosh Filipp qabriston yonida o'ynab yurganida qamoqdan qochgan mahbus uni tutib oladi va boladan o'zi uchun yegulik va egov olib kelishini talab qiladi. Mana shu voqea bolaning kelajagini o'zgartirib yuboradi.

Aziz kitobxon! Mashhur ingliz yozuvchisi Charlz Dikkensning „Katta umidlar“ romani sizning sevimli asarlaringiz qatoridan o'rin olishiga ishonamiz.

ISBN 978-9943-6340-6-0

© Sh. Minovarov (tarj.).
© „Ziyo nashr“ nashriyoti, 2020.

NASHRIYOTDAN

Biz o'tgan mingyilliklar davomida jahon sivilizatsiyasiga ulkan hissa qo'shgan, uni o'zgartira olgan xalqmiz. Madaniyat, san'at, axloq, falsafa, fan va adabiyot sohasida buyuk ajdodlarimiz qoldirgan ulkan meros hali-hamon dunyoning barcha rivojlangan mamlakatlari tomonidan e'tirof etilib, o'rganib kelinadi. Imom al-Buxoriy, Imom at-Termiziy, Burhoniddin Marg'iloniy, Ahmad Farg'oniy, Muso al-Xorazmiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Abu Nasr Forobiy, Bahouddin Naqshband, Abullays Samarqandiy, Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yugnakiy, Mahmud Koshg'ariy, Ahmad Yassaviy, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Boborahim Mashrab singari yuzlab ajdodlarimiz borki, biz ularni hech ikkilanmasdan jahon miqyosidagi mutafakkirlar deyishga haqlimiz. Ammo bugungi avlod ularning buyuk shaxsiyati, tarixi, jahonshumul shon-shuhrati bilangina cheklanib qolmasligi lozim. Ajdodlarning madaniy, ma'rifiy, ilmiy, ijtimoiy, adabiy faoliyati, hayot tarziga doimo hushyor nigoh va ibrat ko'zi bilan qarashimiz maqsadga muvofiq. Tarixiy manbalarni sinchiklab o'rganadigan bo'lsak, mutafakkir ajdodlarimiz jahon madaniyati, ilmiy va badiiy tafakkuri bilan doimiy tarzda hamqadam, hamnafas bo'lib kelganlar. Jahonda ro'y berayotgan birorta madaniy-intellektual o'zgarish, biror badiiy tafakkur namunasi bobolarimiz nazaridan chetda qolmagan. Ajdodlarimiz ularni o'qib, uqi-shar ekan, o'z milliy madaniyatlarini rivojlantirish, jahon xalqlaridan ortda qolmaslikni maqsad qilganlar. Ko'plab xorijiy tillarni bilganlari, xorij mutafakkirlari yozgan asarlarni tarjima qilganlari bu o'rinda qo'l kelgan. Eng muhimi, xorij madaniyati, badiiy-ilmiy tafakkuri namunalariga nisbatan shaxsiy to'xtamlari, xulosalari va tanqidiy nuqtayi nazarlari bo'lgan.

Bugun biz, mamlakatimiz Prezidenti kitobxonlik madaniyatini takomillashtirishni davlat siyosati darajasiga ko'targan bir paytda, o'tmishda yashab o'tgan buyuk ajdodlarimiz an'anasini izchil davom ettirishimiz, jahon madaniyati, san'ati, adabiyoti namunalari bilan izchil va tizimli tarzda tanishib borishimiz zarur.

Xalqimiz ijtimoiy-madaniy hayotidagi mana shunday ulkan ehtiyojni nazarda tutib „Ziyo nashr“ nashriyoti bir xayrli ishga qo'l urishga bel bog'ladi. Ya'ni joriy yildan e'tiboran jahon nasri namunalarining yuz jildligini chop etishga kirishdi.

Mazkur nashrda siz turk, rus, ingliz, italyan, fransuz, nemis, hind, xitoy, arab, eron, yapon, amerika adabiyoti namunalari bilan tanishasiz. Yuz jildlikda Ch. Dikens, L.N.Tolstoy, A.Dyuma, N.V.Gogol, O.de Balzak, A.P.Chexov, Gi de Mopassan, J. London, G. Flober, M. Sholoxov, G.G.Markes, A. Kuprin, V. Shukshin kabi siz muhtaram o'quvchiga nisbatan tanish yozuvchilar asarlari bilan birga, S. King, U. Folknar, V. Vulf, Mo Yang, Chan May Txyun, V. Losa Mario, T. Bug'ra, Alp Dundar, Dino Butssati, R. Akutagava, I. Bunin, K. Chandar, Abdul Muis, Y.Zamyatin singari jahon xalqlari tomonidan e'tirof etilgan-u, ammo o'zbek kitobxonlarining aksariyati ilk bor uchrashayotgan yozuvchilar asarlarini o'qishga muyassar bo'lasiz.

Mazkur yuz jildlik jahon nasrining deyarli barcha janrlarini qamrab oladi. Unda siz jahon o'quvchilarini hayratga solib kelayotgan romanlar, qissalar, novella va hikoyalardan bahramandlik hissini tuyasiz.

Tarjimalar ichida Abdulla Qahhor, Zumrad, Odil Rahimiy, Qodir Mirmuhammedov, Vahob Ro'zmatov, Ozod Sharafiddinov, Ibrohim G'afurovdek mashhur tarjimonlar tomonidan o'girilgan asarlar qatorida umidli yosh tarjimonlar ijod namunalari ham o'rin olgan. Albatta, tarjima asarlar tarkibida rus tili vositasida amalga oshirilganlari ko'proq. Bunda biz tajribali, mahoratli tarjimonlar o'girmalariga bo'lgan ishonch va hurmatni bosh mezon qilib oldik. Shu bilan birga, ingliz, fransuz, nemis, turk, arab, fors tillaridan qilingan original tarjimalarning mutaxassislar tomonidan tan olingan namunalari ham qamrab olishga urindik. Eng muhimi, bu o'rinda badiiy tarjimalar sifati, milliy tilimiz jozibasini qanchalik aks ettirganiga asosiy e'tiborni qaratdik. Yuz jildlikni tayyorlash jarayonida imkon darajasida xalqimiz ma'naviyati va axloqiy o'lchamlariga muvofiq keladigan asarlarni tanlashga harakat qildik.

Ammo shuni alohida ta'kidlashni istardikki, „Jahon nasri namunalari yuz jildligi“ni chop etish nashriyotimiz uchun ilk tajriba. Shunday bo'lgach, mazkur yirik loyihaning kamchiliklari, maromiga yetmagan jihatlari bo'lishi tabiiy. Bu jarayon muttasil davom etib, tajriba va mahorat, texnik imkoniyatlar oshgan sari kamchiliklar ham bartaraf bo'la borishiga ishonamiz. Va, umid qilamizki, xayrli niyat bilan boshlayotgan ishimizdagi juz'iy kamchiliklarni aziz kitobxonlarimiz ma'zur tutadilar. Muhtaram adabiyotshunoslarimiz, adiblarimiz va adabiyot muallimlarimiz keyingi nashrlarni amalga oshirish jarayonida o'zlarining qimmatli maslahatlarini ayamaydilar.

Yaratgan Alloh ishimizni xayrli, ajr-mukofotlarga loyiq, jonajon xalqimiz uchun manfaatli qilsin!

BIRINCHI QISM

I BOB

Otamning ismi-sharifi Piripp, ruhoniy qo'ygan ismim Filipp bo'lgan, go'dakligimda tilim „Pip“dan uzunroq va ma'noliroq so'zga kelishmagan ekan. Pirovardida, ismim Pip, deb ko'nikkanim sabab, boshqalar ham meni Pip, deb chaqira boshlagan ekanlar.

Familiyamiz Piripp ekanini otamning qabriga o'rnatilgan tosh hamda temirchiga turmushga chiqqan opam missis Jo Gerjeridan bilib olganman. Ota-onamni yoki ularning qiyofalari aks etgan suratlarini hech qachon ko'rmaganim uchun (ular suratkashlar paydo bo'lishidan xiyla ilgari yashaganlar), shakl-shamoyillari to'g'risidagi ilk tasavvurlarim negadir qabrlariga qo'yilgan yodgorlik toshlari asosida shakllangandi. Otam qabriga o'rnatilgan toshdagi yozuvlar uning yelkador, to'ladan kelgan, bug'doyrang va qora sochli bo'lgani haqida taassurot uyg'otardi. „Shuningdek, Jorjiana – yuqorida zikr etilganning rafiqasi“ yozuvidagi harflarning shakli esa, onam sepkilli va kasalmand ayol ekan, mazmunidagi bolalarcha xulosamga asos bo'lgandi. Hayot kurashlaridan barvaqt voz kechgan besh ukamning qabrlariga hafsala bilan, qator qilib o'rnatilgan, har birining uzunligi bir yarim futcha keladigan yodgorlik toshlaridan, ular dunyoga yuzlari yerga qaragan, qo'llarini shimlarining cho'ntagidan olmagan holda kelganlar, degan

taqvodorlarcha xulosa chiqargan va o'zimni shunga ishon-tirgandim.

Biz dengizdan yigirma milcha narida, buralib oqadigan daryoning quyi oqimida joylashgan botqoqliklar o'lkasi-da yashardik. Olamning mazmun-mohiyati to'g'risidagi ilk va arzigulik taassurotni rutubatli oqshomlarning birida olganman, degan fikrdaman. O'shanda qichitqi o't bosib ketgan, atrofi panjara bilan o'ralgan ushbu motamsaro ma-konning qabriston ekanini; mazkur cherkovning sobiq qav-mi Filipp Piripp, shuningdek, uning rafiqasi Jorjiananing olamdan o'tgani va dafn etilganini; hamda zikr etilganlar-ning go'dak o'g'illari – Aleksander, Bartolomey, Abraam, Tobias va Rojerlarning ham olamdan o'tib, dafn etilgani-ni; qabriston ortidagi to'g'onlar, tepaliklar, zovurlar bilan kesishgan, u yer-bu yerida mollar o'tlab yurgan qoramtir pasttekislikning – botqoqlik; ortidagi sassiz qo'rg'oshin tasmaning – daryo; uzoqdagi shamol ufurib turgan yovvoyi hayvon uyasining – dengiz; bularning baridan dahshatga tushib, dag'-dag' titrab, uvvos torta boshlagan odamcha-ning – Pip ekanini kashf qilgandim.

– Yig'ini bas qil! – degan tahdidli ovoz yangradi va cherkov eshigining yaqinidan, qabrlar orasidan kimdir chiqib keldi. – O'chir ovozingni, shaytonvachcha, bo'lma-sa bo'yningni uzib tashlayman!

Qo'rqinchli odam dag'al, kulrang matodan kiyim kiy-gan, oyog'ida yo'g'on kishan bor edi. U boshkiyimsiz, boshmoqlarining uvadasi chiqib ketgan, peshonasiga eski latta o'rab olgandi. Kiyimlari ivib ketgan, hamma yog'i loy, qichitqi o't kuydirib yuborgan oyoqlarini toshlar yara-lagan, tikanak tilib tashlagandi. U cho'loqlanar, titrab-qaq-shar, ko'zlarini olaytirib, xirillardi. Kutilmaganda, nota-nish bu kimsa tishlarini takillatib menga tashlandi, keyin dahanimdan ushladi.

– Yo‘q, o‘ldirmang meni, ser! – yalindim men dahshatga tushib. – Iltimos, unday qilmang, ser!

– Isming nima? – so‘radi notanish kishi. – Tez ayt!

– Pip, ser.

– Yana bir marta, – dedi u menga o‘qrayib. – Qaytar-chi!

– Pip. Pip, ser.

– Uying qayerda? – so‘radi u odam. – Ko‘rsat!

Men barmog‘im bilan cherkovdan bir mil nariroqda, gilos va olu daraxtlari qo‘ynida joylashgan qishlog‘imizga ishora qildim. U menga biroz tikilib turdi-da, oyog‘imni osmondan qilib ko‘tardi va silkitib, cho‘ntaklarimni bo‘shatdi. Bir bo‘lak nondan boshqa hech narsa tushmadi. U shunchalar kuchli va epchil ediki, bir urinishda cherkovni to‘nkarib, qo‘ng‘iroqxonani oyoq tomonimda qilib qo‘ygandi, cherkov yana joyiga kelganda, men qabr toshi ustida o‘tirar, notanish odam bo‘lsa, nonimni ochofatlarcha tushirayotgandi.

– Obbo, kuchukcha-yey, – dedi u tamshanib. – Yonoqlaring do‘mboqqina ekan!

Yuzim to‘ladan kelgan bo‘lsa ehtimol, lekin o‘sha vaqtlarda gavdam yoshimga nomunosib tarzda ushoq edi, zuvalam pishiqligi bilan maqtana olmasdim.

– Lunjlaringni yeb qo‘ygim kelyapti, – dedi notanish kimsa va tahdid bilan boshini sarak-sarak qildi, – jin ursin, balki, chindan ham ularni yeb qo‘yarman.

Azbaroyi sarosimaga tushib, bunday qilmang, deb yalindim va u meni o‘tqazib qo‘ygan qabr toshiga ham yiqilib tushmaslik, ham yig‘lab yubormaslik uchun mahkam yopishib oldim.

– Menga qara, hoy, – dedi notanish kimsa. – Onang qayerda?

– Shu yerda, ser, – dedim men.

U seskanib, qochishga shaylandi. Keyin to‘xtab, atrofga alangladi.

– Mana bu yerda, ser, – dedim men qo‘rqa-pisa. – „Shuningdek, Jorjiana“. Bu mening onam bo‘ladi.

– Ha-a, – dedi u ortiga qaytayotib. – Onangning yonidagi otangmi?

– Ha, ser, – dedim men. – U ham shu yerda: „Mazkur cherkovning qavmi“.

– Xo‘-o‘-sh, – dedi u cho‘zib, keyin jim qoldi. – Unda kim bilan yashaysan? To‘g‘rirog‘i yasharding, negaki hali seni tirik qoldiraymi-yo‘qmi, bir qarorga kelmadim.

– Opam bilan, ser. Missis Jo Gerjeri bilan. Uning eri temirchi, ser.

– Temirchi deysanmi? – takror so‘radi u. Keyin oyoqg‘iga nazar soldi.

U qovog‘ini uyib bir necha marta dam oyog‘iga, dam menga ko‘z yugurtirgach, yonimga yaqin keldi, yelkalarimdan ushlab, bor kuchi bilan orqaga engashtirdi. Uning ko‘zlari menga yuqoridan sinovchan boqar, men unga pastdan sarosima bilan qaramoqdaydim.

– Endi menga quloq sol, – dedi u, – seni tirik qoldirish-qoldirmaslik to‘g‘risida bir qarorga kelmaganim esingdan chiqmasin. Egov nimaligini bilasanmi?

– Ha, ser.

– Ovqat nimaligini-chi, bilasanmi?

– Ha, ser.

Qanday tahdid ostida qolganimni va mutlaqo himoyasiz ekanimni yaxshiroq his qilishim uchun har bir savolidan keyin u meni orqaga tobora ko‘proq engashtirmoqdaydi.

– Menga egov topib kelasan. – U meni siltaladi. – Ovqat ham topasan. – Yana siltaladi. – Keyin hammasini shu yerga olib kelasan. – U yana meni siltaladi. – Bo‘lmasa yuragingni jigaringga qo‘shib sug‘urib olaman. Yana siltadi.

Men o‘lar darajada qo‘rqib ketgandim. Boshim shun-

chalik tez aylanardiki, unga ikkala qo'lim bilan yopishib olgan holda dedim:

– Iltimos, ser. Meni siltalamang. Ehtimol, shunda ko'nglim aynishdan to'xtab, yaxshiroq tushuna boshlarman.

U meni orqaga shunchalar engashtirdiki, cherkov qorovulxona ustidan oshib o'tgandek bo'ldi. Keyin bir siltab qaddimni rostladi-da, yelkamni qo'yib yubormay turib, avvalgidan ham qo'rqinchliroq ohangda dedi:

– Ertaga tong otishi bilan egov va yegulik olib kelasan menga. Huv anavi yerga, eski to'pxona oldiga. Agar olib kelsang, hech kimga churq etmasang, bildirmasang, mayli, yashayver. Bordi-yu olib kelmasang, aytganlarimdan zig'irdek tashqariga chiqsang, yuragingni jigaringga qo'shib sug'urib olib, qovuraman-da, yeb qo'yaman. Hech kim bu odamga yordam bermaydi, deb o'ylama. Shu atrofga o'rtog'imni berkitib qo'rganman. Men uning oldida farishtaning o'ziman. U senga aytayotgan hamma gaplarimni eshitib turibdi. O'rtog'imning bir siri bor, u bolachani qanday tutib, yuragiga, jigariga yo'l topishni biladi. Bolakay undan yashirinolmaydi, urinib ham o'tirmasin. U eshikni qulflab ham olar, o'ringa yotib boshini ko'rpaga burkar, issiqqina, yaxshi yotibman, hech kim menga tegolmaydi, deb o'ylar ham. O'rtog'im bo'lsa sekingina uning yoniga borib, shartta so'yib tashlaydi!.. Hatto hozir ham uni senga tashlanib qolmasin, deb zo'rg'a ushlab turibman. Xo'sh, endi nima deysan?

Unga egov topib kelishimni, imkon qadar yegulik ham topib, erta tongda to'pxonaga keltirishimni aytdim.

– Ortimdan takrorla: „Agar aldayotgan bo'lsam, Xudo ursin“, – dedi notanish odam. Men aytganini qaytardim. U meni toshdan tushirdi.

– Endi, – dedi u, – va'dang esingdan chiqmasin, o'rtog'imni ham unutma, chopa qol uyingga.

– X-xayrli tun, ser, – dedim men zo‘rg‘a.

– Xayrlimish! – dedi u zax, sovuq yerga nazar solar-kan. – Qayoqda deysan! Qurbaqagami, suvilongami jon deb aylanib qolgan bo‘lardim.

U dag‘-dag‘ titrayotgan yelkalarini uzilib tushishidan qo‘rqayotgandek qo‘llari bilan mahkam quchib oldi-da, cherkovning pastqam devori tomon cho‘loqlanib yurib ketdi. Yashil do‘ngchalar ustini qoplab yotgan qichitqi o‘t, otquloqlar orasidan o‘tib borarkan, bolalarcha tasavvurim-da, qabrlar ichidan uni tutib olib, o‘z makonlariga, yer qa‘-riga olib kirib ketish niyatida sassiz qo‘l cho‘zib turgan murdalarga chap berayotgandek edi. Cherkovning pastqam devori oldiga yetib borgach, bir amallab undan oshib o‘tdi – uning oyoqlari shishib, uvishib qolgani ko‘rinib turardi – keyin o‘girilib menga qaradi. Shunda men uyimiz tomonga burilib, oyog‘imni qo‘lga olib yugura ketdim. Lekin biroz chopgach, ortga o‘girildim: u hamon yelkalarini quchgani-cha, uzoq davom etgan yomg‘irdan keyin yoki suv qaytgan paytlarda yura olish uchun tashlab qo‘yilgan toshlar oralab, ehtiyot bo‘lib qadam tashlagan ko‘yi daryo tomon borardi.

Ortidan qarab turdim: qarshimda qop-qora chiziq – bot-qoqlik yastanib yotardi; ortidagi ingichkaroq va yorug‘roq chiziq – daryo edi; osmonda ham alvon chiziqlar tim qora chiziqlar bilan aralashib ketgandi. Daryo bo‘yida, shu zaminda ko‘kka bo‘y cho‘zgan ikki qoramtir narsani: kema-larga yo‘l ko‘rsatadigan, yaqiniga borsangiz xodaga san-chib qo‘yilgan bochkaga o‘xshagan o‘ta beo‘xshov mayoq va bir vaqtlar qaroqchi osilgan, kishan parchalari saqlanib qolgan dorni ko‘zlarim zo‘rg‘a ilg‘adi. Haligi odam to‘g‘ri dor tomon cho‘loqlanib ketmoqdaydi, go‘yo o‘sha qaroq-chi tirilib qolgan-u, sayr qilib bo‘lib, yana o‘zining osilib turgan joyiga qaytayotgandek. Bu fikrdan seskanib tush-dim; sigirlar ham boshlarini ko‘tarib, uning ortidan jim

qarab turganliklaridan, ularga ham shunday ko‘rinmayotganmikan, deb o‘yladim. Atrofga qarab, notanish kishining qonxo‘r og‘aynisini qidirdim, lekin shubhali hech narsani payqamadim. Shunday bo‘lsa ham, meni yana qo‘rquv qamradi va boshqa to‘xtamay, to‘g‘ri uy tomonga chopdim.

II BOB

Opam, missis Jo Gerjeri kaminadan yigirma yoshlar chamasi ulug‘roq, fe‘l-atvori va meni „o‘z qo‘li bilan“ tarbiya qilgani bilan qo‘shnilar nigohida va o‘z nazdida o‘ta taniqli edi. O‘sha vaqtlarda ushbu iboraning ma‘nosini boshimdan o‘tkazib, opamning qo‘li qattiq va yugurik ekaniga, uni dam eriga, dam menga yugurtirish odati borligiga guvoh bo‘lib, Jo Gerjeri ikkimiz, haqiqatan, qo‘l tarbiyasini olganmiz, degan xulosaga kelgandim.

Opam chiroyli ayol bo‘lmaganidan Jo Gerjerini o‘ziga o‘z qo‘li bilan uylantirgan, degan fikr ham menda yo‘q emasdi. Jo silliq yuzining ikki yonini qattiq, jingalak sochlar qoplagan, moviy ko‘zlarining qorachig‘i oqiga qo‘shilib ketgandek tuyiladigan, chiroyli erkak edi. U yumshoqtabiat, xushfe‘l, shirinso‘z, harakatchan, sodda, baquvvat, ayni paytda jur‘atsiz, yaxshi inson edi.

Opam, missis Jo Gerjeri ko‘zlari va sochlari qora, yuz terisi shu qadar qizg‘ish ediki, ahyon-ahyonda yuvinganida sovunning o‘rniga qirg‘ich ishlatga kerak, deb o‘ylardim. U novcha va qotma bo‘lib, dag‘al matodan tikilgan yubka va to‘rtburchak qog‘ozdan yasalgan, to‘g‘nag‘ich-u ignalar bilan ko‘krak qismiga birlashtirilgan peshbandsiz yurmasdi. Opam peshband taqishni fazilat deb bilar, uni yechmay yurishini Joga minnat qilardi. Aytmoqchi, men nega opam egnidan bu libosni uzzukun yechmasligini bilmasdim. Jo-ning ustaxonasi uyimizga tutashgan, uy esa o‘sha paytlarda qishlog‘imizdagi ko‘pchilik, to‘g‘rirog‘i, hamma uylar

kabi yog'ochdan qurilgan edi. Qabristondan uyga yugurib kelganimda, ustaxona yopiq bo'lib, Jo oshxonada bir o'zi o'tirardi. Jo bilan ikkimiz hamdard bo'lganimizdan, oramizda sir yo'q edi. Shuning uchun eshik zulfinini ko'tarib, tirqishdan o'choq oldida uning o'tirganini ko'rgan zahotim menga shipshidi:

– Jo xonim naq o'n ikki marta seni qidirgani chiqib keldi, Pip. Hozir yana ketdi, xosiyatsiz o'n uchinchi gal.

– Rostdanmi, nahotki?

– Rost, Pip, – dedi Jo. – U ham mayli-ya, o'zi bilan qashlag'ichni ham oldi.

Bu yomon xabarni eshitib, ruhim butkul tushdi. Olovga tikila turib, kamzulinning yagona tugmasini aylantira boshladim. Qashlag'ich gardanimda sinalaverib yaltirab ketgan, uchi to'mtoq temir tayoqcha edi.

– Opang manavi yerda o'tirgan edi, keyin shartta o'rni-dan turib qashlag'ichni oldi-da, ko'chaga chiqib ketdi. Ana shunaqa, – dedi Jo olovga tikilib, kosov bilan ko'mirmi kavlarkan. – Oldi-yu, chiqib ketdi, Pip.

– Ketganiga ancha bo'ldimi, Jo? – nazarimda, Jo menga doimiy tengdosh-u, faqat bo'yi uzunroq boladek edi. Jo devor soatiga qaradi.

– Jahli avj olganiga chamasi besh daqiqa bo'ldi. Ana, kelyapti. Eshik ortiga yashirinib, ustingga sochiq tashlab ol, og'ayni.

Uning aytganini qildim. Opam, missis Jo eshikni lang ochdi, keyin oxirigacha ochilmayotganini sezib, qashlag'ich bilan taftish qila ketdi. Ish mening Joga uloqtirili-shim bilan yakun topdi, oilada mendan uloqtiriluvchi jihoz sifatida tez-tez foydalanib turishardi. Har qanday vaziyatda meni ilib olishga hozir Jo pinak buzmay kaminani burchakka o'tqazib, so'laqmondek tizzasi bilan to'sib oldi.

– Qayerlarda sang'ib yuruvding, maymunvachcha? –

dedi missis Jo depsinib. – Hoziroq ayt, xavotir olib, bu yerda o‘zimni qo‘yarga joy topolmay turganimda qayerda eding? Yo‘qsa, ellikta Pip, yuzta Gerjeri bo‘lsalaring ham, burchakdan tortib chiqaraman.

– Bor-yo‘g‘i qabristonga boruvdim, – dedim men ho‘ngragancha kaltak yegan joylarimni silab turib.

– Qabristonga! – takrorladi opam. – Agar men bo‘lmaganimda, allaqachon qabristonda bo‘larding. Kim seni o‘z qo‘llari bilan tarbiya qildi?

– Siz, – dedim men.

– Marhamat qilib ayt-chi, menga nima keragi bor edi buning? – davom etdi opam.

– Bilmadim, – dedim yig‘i aralash.

– Men ham bilmayman, – dedi opam. – Ikkinchi marta sendaqa bolani aslo tarbiya qilmagan bo‘lardim. Bunisini aniq bilaman. Tug‘ilibsanki, ustimdan manavi peshband tushmaydi. Temirchi Gerjerining xotini bo‘lganim yetmaganidek, senga onalik qilishgayam majburman!

Uning so‘zlari endi qulog‘imga kirmayotgandi. Olovga xomushlik bilan tikilar ekanman, ko‘z oldimga botqoqlik, oyog‘iga kishan solingan qochqin, uning sirli sherigi, egov, ovqat va uyimga o‘g‘irlikka tushishga meni mahkum etgan qo‘rqinchli qasam kelmoqdaydi.

– Ha-ya! – dedi missis Jo qashlag‘ichni joyiga qo‘yarkan. – Qabriston! Senlarga „qabriston“ deyish oson!

Aytmoqchi, ikkalamiz ham bir so‘z demay turardik.

– Yaqinda dastlaringdan o‘zim qabristonga borib qolaman, shunda ko‘raman mensiz ahvolingiz ne kecharkin, azizlarim! Ha, gap yo‘q, ikkoving rosa bir-biringga mos sheriksanlar!

Uning choy ichishga dasturxon tuzay boshlaganidan foydalangan Jo, agar bu mash‘um bashorat ro‘yobga chiqib qolgudek bo‘lsa, ikkalamizdan qanaqa sherik chiqarkin,

degan ma'noda tizzasining ortidan men o'tirgan burchakka nazar soldi. Keyin qaddini ko'tarib, oilaviy bo'hronlar vaqtidagi odatiga ko'ra o'ng qo'li bilan jingalak-qo'ng'ir sochlarini va soqolini silagancha moviy ko'zlarini missis Joga tikdi.

Moy surtilgan nonni tayyorlashda opamning alohida, o'zgarmas uslubi bo'lardi. U chap qo'li bilan non bo'lagini ko'kragiga tirar, nonga ba'zan peshbanddagi igna yoki to'g'nag'ich qadalib qolib, og'zimizga kirib ham ketardi. Keyin pichoqqa biroz moy olib, piyozning po'stidek qilib, chetga chiqib qolishiga yo'l qo'ymay, hafsala bilan uni nonga surtardi. Nihoyat, epchillik bilan pichoqni nonning mag'ziga artib olib, qalingina qilib bir bo'lak kesib olar, keyin uni ikkiga bo'lib, yarmini menga, yarmini Joga berardi. O'sha oqshom ochiqqanimga qaramay, o'zimga tegishli non bo'lagini yeyishga botinolmadim. Yangi orttirgan vahimali tanishim va o'zidan ham qo'rqinchliroq oshnasiga nimadir olib qo'yishim kerak edi. Missis Joning o'ta tejamkorlik bilan ro'zg'or yuritishini va uydan sezdirmay nimanidir o'marishga urinishim befoydaligini bilardim. Shuning uchun, har ehtimolga qarshi, nonimni ishtonimning ichiga yashirishga qaror qildim. Bu niyatni amalga oshirish uchun g'ayriinsoniy matonat talab qilinishi ma'lum bo'ldi. O'zimni baland uyning tomidan tashlashga yoki chuqur hovuzning ichiga sakrashga shaylanayotgandek his etayotgandim. Hech nimaning fahmiga bormayotgan Jo vazifamni yanada mushkullashtirdi. Yuqorida aytganimdek, bizlar hamdard do'st bo'lganimiz uchun til biriktirib turardik. Mehribon Jo ko'nglimni olishdan doimo xursand bo'lganidan, ikkimiz nonni tez yeyish musobaqasini odat qilgandik va kechki tamaddi vaqtida nonimizning qanchasini yeb bo'lganimizni sezdirmay bir-birimizga ko'rsatardik-da, keyin uni tezroq paqqos tushirishga

shoshilardik. O'sha oqshom Jo tez kichrayib borayotgan nonini ko'z-ko'z qilib, meni bir necha marta do'stona musobaqaga da'vat etdi, lekin har safar bir tizzamda hamon sariq krujkadagi choyim, ikkinchisida esa hali tishlanmagan nonim borligini ko'rib, turardi. Nihoyat, ikkilanishga barham berib, paysalga solmaslik uchun sharoitdan kelib chiqib, muqarrar ishning tabiiy sodir bo'lgani ma'qul, degan qarorga keldim. Joning mendan nazari qochishini poylab turib, nonni ishtonimning ichiga solib qo'ydim. Meni ishtahasini yo'qotibdi, degan xayolga borgan Joning hafsalasi pir bo'lgandi. U parishonlik bilan nonidan bir tishlam og'ziga soldi. Bundan aslo huzur qilmayotgani ravshan edi. Xayol surgan ko'yi, odatdagidan ko'ra uzoqroq chaynab, dorini yutgandek, bir amallab uni yutib yubordi. Keyin boshini chetga egib, navbatdagi tishlamni mo'ljallay boshladi va tasodifan men tomonga qarab, nonimning g'oyib bo'lganini ko'rdi. Nonni og'ziga olib borishga ulgurmagan, ko'zini mendan uzolmay qolgan Joning yuzida aks etgan hayrat va dahshat opamning e'tiboridan chetda qolmadi.

– Yana nima bo'ldi? – deb vaysadi u choyini bir chekkaga surarkan.

– Bunday qilish yaramaydi! – deb g'o'ldiradi Jo norozilik bilan bosh chayqab. – Pip, og'ayni, bunaqada o'zingga jabr qilishing mumkin. U yer-bu yeringga tiqilib qolsa nima bo'ladi? Axir uni chaynamading ham.

– Nima bo'ldi yana? – takror so'radi opam ovozini ko'tarib.

– Senga maslahatim, Pip, yo'talib ko'r, balki ozginasi qaytib chiqar, – gapida davom etdi hayratda qolgan Jo. – Odobdan bo'lmaydi, deb o'tirma, sog'liging muhimroq-ku.

Shunda opam quturib ketgandek bo'ldi. U Joga otildi-da, soqolining ikki chetidan ushlab, uning boshini devorga

ura ketdi. Men esa, burchagimda o'tirgan ko'yi, manzarani aybdorlarcha kuzatmoqdaydim.

– Nima bo'lganini balki endi aytarsan, baqa ko'z cho'chqa, – dedi opam hansirab. Jo unga beparvo tikildi, keyin parishonlik bilan nonidan tishladi-da, yana menga o'girildi.

– Bilasan, Pip, ikkimiz do'stmiz va har qanday holatdayam seni sotmagan bo'lardim, – dedi u nonni lunjiga joylay turib tantanavor va sirli ohangda, go'yo xonada ikkovimizdan boshqa hech kim yo'qdek. – Lekin bu qilig'ing... – u kursisini surib, avval yerga, keyin menga qaradi. – Bir bo'lak nonni lop etib yutib yuborish...

– Yana chaynamay yutyaptimi? – hayqirdi opam.

– Tushun, og'ayni, – dedi hamon lunjidagi nonini chaynayotgan Jo missis Joga emas, menga qarab, – sendekligimda men ham sho'xlik qilgan vaqtlarim bo'lgan, turli shumlik-quvliklarni do'ndiradigan bolalarni ham ko'p ko'rganman, lekin bunaqasini sira eslay olmayman, Pip. Tirik qolganingning o'zi katta baxt.

Opam qarchig'aydek menga tashlandi, keyin sochlarimdan tortib, burchakdan chiqardi-da, lo'ndagina qilib:

– Og'zingni och, – dedi.

O'sha kunlari allaqanday niyati qora doktor qurum suvining hamma dardga davo, degan obro'sini tiklagan, missis Jo esa suvning bemazaligi uning shifobaxshligiga mos, deb ishonib javonida suvdan hamisha zaxira saqlardi. Ushbu „shifobaxsh“ suyuqlikni kaminaga shu darajada ko'p ichirishardiki, ba'zan mendan yangi taxta devorning hidi keladi, degan xayolga borardim. Dardning jiddiyligidan kelib chiqib, o'sha oqshom ichimga naq chorak shisha qurum suvi quyishlariga to'g'ri keldi. Buning uchun missis Jo boshimni qo'ltig'i orasiga olib, qisqichda qisgandek mahkam ushlab turdi. Jo bo'lsa chorak shisha bilan kifoyalandi.

Suyuqlikdan majburan yutib yuborgach, tomog'i tutilib qolib, ta'bi tirriq bo'lgan Jo o'choq yonida nimanidir xayol surib, nonini yeb tugatayotgandi. Tajribamdan kelib chiqib shuni aytishim mumkinki, u „dori“ ichishdan oldin emas, keyin tutilib qolgandi. Vijdon azobining yuki kattalar uchun ham, bolalar uchun ham birdek og'ir. Yosh boladagi hech kimga aytib bo'lmaydigan sir yoniga, uning ishtoni ichiga berkitilgan yana bir sirning qo'shilishi haqiqatan ham o'ta og'ir sinov ekanini shaxsan tasdiqlashim mumkin. Jo xonimning haqqiga xiyonat qilish fikridan (Jonikiga o'g'irlikka tushayotganimni xayolimga ham keltirmagandim, negaki uni hech qachon uyning haqiqiy xo'jayini deb tan olmaganman) va o'tirsam ham, yursam ham nonni ushlab yurish zarurligidan esim og'ib qolayozdi.

...O'sha kuni Mavlud arafasi edi va meni soat yettidan sakkizgacha o'qlov bilan ertangi kunning pishirig'i uchun xamir qorishga majbur qilishdi. Bu vazifani oyog'imdagi yuk bilan bajarishga harakat qilar ekanman, oyog'i kishanlangan kimsa bot-bot xayolimda gavdalanar, buning ustiga qimirlaganimda ishtonimning pochasiidagi yog' surtilgan non surbetlarcha tashqari tomon siljimoqda edi. Baxtinga, u yerdan sirg'alib chiqishga muvaffaq bo'ldim va xayolimni band qilgan narsani chordoqdagi yotog'imga yashirib qo'ydim.

– Bu nimaykin? – dedim men xamir tayyorlashdan qutulib, uxlashga jo'natishlaridan avval so'nggi bor burchakdagi o'choq oldida isinib olarkanman. – To'pdan otishdimi, Jo?

– Ha! – dedi Jo. – Yana bir mahkum juftakni rostlabdi.

– U nima deganing, Jo?

Izoh berishni har doim zimmasida deb bilgan missis Jo qurum suvini ichirayotganidagi kabi ishonch bilan dona-dona qilib dedi: „Qo-chib ket-gan“.

Missis Jo o'tirib, kashtasi ustida bosh eggach, men lablarimni qimirlatib, Jodan so'radim: „Mahkum“ nima degani?“ Jo lablari ko'magida tuzilgan javobni astoydil ifodaladi-yu, gapidan „Pip“ degan so'zdan bo'lak hech nimani anglay olmadim.

– Kecha tunda bir mahkum qochib ketuvdi, – dedi Jo ovoz chiqarib, – quyosh botib, qorong'i tushgan mahal. To'p otib, shu haqda ogohlantirgan edilar. Aftidan, yana bittasini ma'lum qilish uchun to'p otishyapti.

– Kim otyapti? – dedim men.

– Yaramas bola, – gapga aralashdi opam kashtasi osha menga chimirilib qarab. – Savol berishdan to'xtamaydi. Savol bermasang, aldanib ham qolmaysan.

Nazarimda, opam o'ziga nisbatan hurmatsizlik qilayotgandi. Demak, har safar unga savol berganimda, menga yolg'on gapirar ekan-da? Mehmonlar bor vaqtni hisoblamaganda, opam sira xushmuomala bo'lmasdi.

Shu lahzada Jo og'zini lang ochib, jon-jahdi bilan menga „tutoqyapti“ bo'lib ko'ringan so'zni ifodalashga urindi. Mendagi qiziqsinish yanada avj oldi. Turgan gapki, missis Joga ishora qilib, lablarimni qimirlatib, „umi?“ dedim. Jo so'zimni eshitishniyam xohlamadi va og'zini yanada kattaroq ochib, o'ta ifodali gap aytishga muvaffaq bo'ldi-yu, lekin men uning ma'nosini anglay olmadim.

– Missis Jo, – opamga so'nggi ilinj ila murojaat qildim, – judayam bilgim kelyapti, qayerdan otayotganlarini marhamat qilib tushuntirib bering.

– Boladan muruvvatingni ayama, Parvardigorim, – iltijo qildi opam Xudodan marhamat emas, uning teskarisini so'rash ohangida. – Barjadan!

– A-a, – dedim men Joga qarab. – Barjadan!

Jo: „Men ham shuni aytuvdim“, demoqchi bo'lgandek ta'na bilan yo'talib qo'ydi.

– Barjaning o‘zi nima, iltimos? – dedim men.

– Bola emas, balo bu! – vaysadi opam igna ushlagan qo‘li bilan meni ko‘rsatib boshini sarak-sarak qilgancha. – Uning bir savoliga javob bersang, o‘sha zahoti o‘n ikkita qilib qayta so‘raydi. Barja – suzib yuradigan qamoqxona. Shundoqqina botqoqlikning o‘rtasida.

– Qiziq, unga kimni va nima uchun qamasharkin? – dedim men deyarli umidsiz ohangda hech kimga murojaat qilmay.

Missis Joning sabr kosasi to‘lib, shartta o‘rnidan turdi.

– Nimagaligini hozir senga aytaman, toychoq, – dedi u. – Seni odamning jig‘ibiyronini chiqarishing uchun o‘z qo‘llarim bilan tarbiya qilmaganman. Bunaqada nasib qilsa menga obro‘ emas, isnod keltirasan. Odamlarni qamoqqa qotillik, o‘g‘irlik, firibgarlik va boshqa yomon ishlari uchun tashlaydilar. Ular ham senga o‘xshab doim savol yog‘dirishdan boshlagan. Endi esa to‘g‘ri to‘shakka jo‘na!

O‘rnimgacha yetib olishim uchun hech qachon shamdan foydalanishga ruxsat berilmasdi. Qorong‘ida zinadan ko‘tarilar ekanman, missis Jo so‘nggi so‘zlarini aytayotib angishvonasi bilan nog‘ora qilib chertgan boshim g‘uvullamoqdaydi. Suzib yuruvchi qamoqxonaning yonginamizdaligini o‘ylab, dahshatga tushdim. Bir kun kelib qamalishim ravshan edi, negaki ko‘p savol berardim va missis Jonikiga o‘g‘irlikka tushgandim.

O‘shandan beri yosh bolaning ichidagi sir uni qanchalar dahshatga solishi mumkinligini hamma ham tushunib yetavermasligini tez-tez eslab turaman. Yuragim va jigarimni yeyish niyatidagi odamdan, oyog‘iga temir kishan solingan suhbatdoshimdan, ichib qo‘ygan og‘ir qasamimdan juda xavotirda edim. Har qadamda meni o‘zidan nari itaradigan, qo‘lidan hamma ish keladigan opamdan yordam kutmasdim. Pinhona vahima va qo‘rquvga berilib nimalar qilib

qo'yishim mumkin bo'lganini o'ylasam, yuragim orqaga tortib ketadi.

O'sha oqshom sal ko'zim ilingudek bo'lsa, kuchli oqim meni daryoning quyi tarafiga, eski barja tomon olib ketayotgandek, bir paytlar dorga tortilgan qaroqchining karnay ko'targan arvohi qirg'oqqa chiq, seni allaqachon osishlari kerak, deyayotgandek tuyilaverdi. Mudroq bossa ham uxlab qolishdan qo'rqib yotdim, negaki tonggi g'ira-shirada qaznoqni o'marishim lozimligi esimdaydi. Tun qorong'isi-da bu ishni qilishni o'ylamasam ham bo'lardi, chunki sham yoqish uchun foydalaniladigan chaqmoqtosh qaroqchining kishanidan kam ovoz chiqarmasdi.

Kichkina derazamning ortidagi bepoyon zulmat oqara boshlashi bilan o'rimdan turib, zinadan pastga tushdim. Oyog'im ostidagi har bir taxta g'ichirlab: „O'g'rini ushlanglar!“, „Ogoh bo'ling, missis Jo!“, deyayotgandek tuyuldi. Bayram arafasida qaznoqda yegulik odatdagidan mo'lroq edi, orqa oyoqlaridan osib qo'yilgan, mug'ombirlarcha ko'z qisayotgandek ko'ringan quyondan cho'chib tushdim. Tekshirib o'tirishga, tanlashga, umuman, hech narsaga vaqtim yo'q edi. Bir bo'lak non, ozgina pishloq, yarim banka meva murabbosidan o'mardim (bularning hammasini kechagi yog'li nonga qo'shib, ro'molchamga tugib oldim), sopol idishdagi brendidan o'zim xonamda yashirincha ispan likyori degan o'tkir ichimlikni tayyorlashda ishlatadiganim shisha bankachaga quyib oldim, sopol idishni oshxona javonida turgan meva suvi bilan to'ldirdim, deyarli go'shti qolmagan suyak va ajoyib dumaloq cho'chqa pashtetini ham oldim. Chiqib ketayotib javonning tepasida, burchakda qopqoq bilan yopilgan sopol idishda nima borligiga qiziqmaganimda, pashtetsiz ketgan bo'lardim. Ham vaqtni qizg'anganimdan, ham uni ertalabdanoq yeyishmaydi-ku, degan umidda olib ketaverdim.

Oshxonadan ustaxonaga eshik bor edi; lo'kidonni surib, uni ochdim va Joning asboblari orasidan egovini oldim. Yana qulf-u lo'kidonlarni joyiga surib, kecha oqshom o'zim kirib kelgan ko'cha eshigini ochdim, ortimdan yopdim-da, tuman qa'ridagi botqoqlik sari yo'l oldim.

III BOB

Zax va rutubatli tong ota boshladi. O'rimdan turayotganimda deraza oynasida sidirilib yumalayotgan tomchilarga ko'zim tushdi, daydi shaytonvachcha ro'molchaga emas, oynaga burun tirab tun bo'yi yig'lab chiqqandi go'yo. Butalarning yalang'och novdalari, quriy boshlagan maysalar, shox-shabbalar, ko'lmaklar atrofini marjon bo'lib qirov qoplagani ko'zga tashlanardi. Eshiklar, devorlar namdan sirg'anchiq bo'lib qolgan, botqoqlikdan esa shunchalar quyuq tuman tarqalayotgandiki, yog'och ustunga qoqib qo'yilgan, yo'lovchilarga qishlog'imiz yo'nalishini ko'rsatib turuvchi yog'och barmoqni uning tagiga borganimdagina ilg'adim; sayyohlar unga e'tibor bermas-dilar chog'i, negaki bizning tomonlarga hech kim kelmasdi. Ko'rsatkichdan oqib tushayotgan tomchilarni kuzatar ekanman, bezovta vijdonim menga bu kimsa seni bir umrga suzuvchi qamoqxonaga mahkum qiladi, deyayotgandek edi. Botqoqlikda tuman yanada quyuqlashganidan shlyuzlar, to'g'on va zovurlar tumanda qarshimdan otilib chiqib, „Ushlanglar uni! Bolakay cho'chqa pashtetini o'marib qochmoqda!“ deb baralla qichqirayotgandek edilar.

Kutilmaganda ro'paramdan chiqayotgan sigirlar ham og'izlaridan hovur chiqarib, ko'zlari bilan: „Qo'lga tushdingmi, o'g'rivachcha!“ demoqdaydi. Bo'yniga oq tushgan, ruhoniya o'xshatganim – qora buqa menga shunchalar diqqat va ta'na bilan nazar soldiki, vijdonim qiynalib ketganidan unga o'girilib qaradim va yig'i aralash: „Maj-

bur bo'ldim, ser! O'zim uchun olmadim!“, dedim. Shunda u boshini quyi solib, burunlaridan bulutdek hovur taratdi-da, dumini likillatib, ko'zdan g'oyib bo'ldi.

Daryoga tez yaqinlashmoqdaydim. Qanchalik shoshmay, oyoqlarimga sira issiq yugurmayotgandi, negaki sovuq rutubat men huzuriga oshiqayotgan insonning oyoqlarini siqib turgan kishandek, oyog'imni uvishtirib qo'ygandi.

To'pxona yo'lini bilardim, u yerga yakshanbalarning birida Jo bilan borgandim. O'shanda eski to'pning ustiga o'tirib olgan Jo meni unga shogirdlikka berganlaridan keyin hammasi zo'r bo'lishini aytgandi. Shunga qaramay tumanda yo'ldan adashib, o'ng tomonga juda ilgarilab ketgan ekanman, daryoning loyqa qirg'og'i, toshgan suvni to'suvchi xodalar yoqalab o'tgan tosh yo'lkadan orqaga qaytishimga to'g'ri keldi.

Bir daqiqani ham boy bermaslikka tirishib, nazarimda, to'pxonaning yonginasidan o'tuvchi zovurning ustidan ildam yurdim va qarshimdagi qiyalikdan ko'tarila boshlovdim hamki, tanishimga ko'zim tushdi. U orqa o'girib, qo'llarini qovushtirib o'tirar, uyqusida chayqalayotgandek edi.

O'zimcha unga kutilmagan tuhfa qilaman deb ortidan asta yaqinlashdim-da, yelkasiga qo'l tekkizdim. Tanishim sakrab o'rnidan turib ketdi va... vo ajabo, bu mutlaqo boshqa odam ekan! Ammo uning ham egnida dag'al matodan kiyim, oyog'ida temir kishan bo'lib, u ham oqsoqlanar, xirillar, xuddi narigisiga o'xshab sovuqda qaltiramoqdaydi; faqat bunisining yuzi boshqacha, boshida esa qubbasi past keng gardishli shlapa bor edi. Bularning barini men lahza ichida payqab ulgurdim, negaki uni bir lahzagina ko'roldim: u so'kinib, meni urmoqchi bo'ldi, lekin majolsiz qo'l ko'tarib, ikkilanib qoldi va zo'rg'a muvozanat

saqlab tuman ichida qochishga tushdi, ikki marta qoqildi, keyin men uni nazardan qochirdim. „Anavining o‘rtog‘i shu!“ – deb o‘yladim-u, yuragimda sanchiq turdi. Ehtimol qayerimda joylashganini bilganimda jigarim ham og‘rigan bo‘lardi. Yana uch-to‘rt qadam yugurib, to‘pxonaga yetib bordim. U yerda qo‘llari bilan o‘zini quchoqlab olgan tanishim, tun bo‘yi to‘xtamagandek, meni kutib u yoqdan bu yoqqa cho‘loqlanib yurmoqdaydi. Uning juda sovuqtangani ko‘rinib turardi, turgan joyida yiqilib, o‘lib qolsa ham ajablanmagan bo‘lardim. Ko‘zlarida mudhish ochlik ifodasi bor edi. Mendan egovni olib, maysa ustiga qo‘yarkan, qo‘limdagi tugunchaga ko‘zi tushmaganida, egovni yeb qo‘yishga urinib ko‘rgan bo‘lardi, deb o‘yladim.

Bu safar u meni oyog‘imni osmondan qilib o‘tirmay, cho‘ntaklarimni bo‘shatishni va tugunchani yechishni o‘zimga qo‘yib berdi.

– Shishaning ichida nima bor, bolakay? – so‘radi u.

– Brendi.

U allaqachon mevali pirog bilan lunjini to‘ldirib olgandi, biroq qizig‘i shundaki, u ovqatni yemay, shoshilinchda yegulikni ichkariroqqa joylab qo‘yayotgan odamni eslatardi. Qochqin ichkilikdan qittak ichmoqchi bo‘lib, bir nafasga to‘xtadi. U bor vujudi bilan shunchalar qaltiramoqdaydiki, shishaning qopqog‘ini olib tashlash o‘rniga, unga tishlarini botirib, g‘ajib qo‘yayozdi.

– Bezgakka chalinganga o‘xshaysiz, – dedim men.

– Shunaqa shekilli, bolakay.

– Bu joy yomon, juda zax, – dedim unga. – Yerda uxlagansiz, bu ahvolda dahshatli bezgak kasalini orttirib olish hech gap emas. Bodniyam.

– Bezgak meni yiqitguncha tamaddi qilib olishga ulguraman, – dedi u. – Agar buning uchun meni anavi dorga osishlarini bilganimda ham, baribir ovqat yeb olgan bo‘-

lardim. Garov bog'lashga tayyormanki, bezgakni ham shunday tez yenga olaman.

Qochqin suyak tozalar, go'sht, non, pishloq va pashtetni aralashiga yutar, lekin atrofimizni qamrab olgan tuman-ni hushyorlik bilan kuzatishdan charchamas, ba'zida esa quloq solish uchun chaynashdan to'xtardi. Kutilmaganda u seskandi – nazarida, daryodan nimaningdir jarangi esh-tilgandek yoki botqoqlikda allaqanday jonivor tovush ber-gandek edi – keyin so'radi:

– Meni aldamadingmi ishqilib, shaytonvachcha? Hech kimni ergashtirib kelmadingmi?

– Yo'q, yo'q, ser!

– Ortimdan yuringlar, deb hech kimga aytmading hammi?

– Yo'q!

– Mayli, – dedi u. – Senga ishonaman. Agar shu yoshingdan ta'qib etilaverib, chalajon holga kelgan bad-baxt kishanbandni yana quvg'in qildirsang, itvachchalik-dan boshqasiga yaramagan bo'larding.

Tomog'i, ichiga soat yashiringan-u, hozir yurib ketadi-gandek, qult etdi, keyin u yirtiq va yag'ir yengi bilan ko'zla-rini artди. Sherigimga rahmim kelib, boshqa yemaklarni tugatib pashtetni tushira boshlaganida yurak yutib dedim:

– Sizga yoqqanidan juda xursandman.

– Rahmat, bolakay. Pashtetmisan, pashtet ekan.

Uyimizdagi kattakon itning ovqat yeyishini ko'p ku-zatgandim, tanishimga qarab itimizni esladim. U ayni itga o'xshab yutoqib, shoshib ovqat yemoqdaydi; yegulikni chaynamay, haddan tashqari tez yutar, kimdir uning oldiga yugurib kelib, pashtetni olib qo'yadigandek, chor-atrofga alanglardi. Bunaqa hayajon-u hovliqishda u pashtetning mazasini risoladagidek tuymaydi ham, deya o'yladim va nazarimda, agar ovqatni biror kimsa bilan baham ko'rgani-

da, sherigiga tishlarini g'ichirlatishi ehtimoldan xoli emasdi. Bularning bari itimizni eslatmoqdaydi.

– Siz unga hech nima qoldirmaysizmi? – biroz ikkilangach, botinmaygina savol berdim, negaki so'zlarim unga beandisha tuyilishidan xavotirdaydim. – Axir sizlarga boshqa hech narsa olib kelolmayman. – Buni aniq bilardim, shuning uchun ham gapirishga jazm etgandim.

– Unga qoldirmayman? Kimga qoldirmas ekanman? – so'radi u pashtetning kuygan chetini kursillatib chaynashdan darhol to'xtab.

– Oshnangizga. O'zingiz aytuvdingiz-ku, anavi, yashirib qo'yilgan sherigingizga.

– Ha-ya, uni aytyapsanmi? – dedi qochqin qo'pol kulib. – Oshnamgami? Xo'sh, xo'sh. Gap shundaki, unga ovqat kerak emas.

– Menga bo'lsa kerakdek ko'rindi, – dedim men.

– Ko'rindi? Qachon?

– Hozirgina.

– Qayerda?

– Anavi yerda, – men barmog'imning uchi bilan ko'rsatdim, – huv anavi yerda. U uxlayotgandi, men siz bo'lsangiz kerak deb o'yladim. U yoqamdan olib ko'zlarini shunday javdiratdiki, ishqilib, yana bo'ynimga pichoq tortib yuborgisi kelib qolmasin, deb qo'rqib ketdim. Sizga o'xshab kiyinib olgan, faqat shlapada, – tushuntirdim men titrab-qaqshab, – keyin... keyin... – yumshoqroq aytishni juda xohlayotgandim, – unga ham haligi narsa uchun egov kerak ekan. Kecha oqshom to'pdan otayotganlarini eshitmadingizmi?

– Demak, chindan ham to'pdan otishibdi, – dedi u o'ziga gapirayotgandek.

– Shubhalanayotganingizning o'zi ajablanarli, – dedim men taajjulanib. – Biz hammamiz eshitdik. To'p esa u yerdan uzoq, eshiklarimiz ham yopiq turuvdi.

– Sen ham bir tasavvur qilgin-a, botqoqlikdagi yolg‘iz odam, kallasi ham, qorni ham bo‘m-bo‘sh, o‘zi sovuq va ochlikdan chalajon bo‘lsa, tuni bilan o‘q ovozlari va hayqiriqlarni eshitgandek tuyilaveradi-da. Eshitibgina qolmay, askarlar uni qanday qurshovga olishayotganini tasavvur qiladi, mash‘alalar yog‘dusida ularning qizil mundirlarini ko‘rgandek bo‘ladi. O‘zining tartib raqamini baqirib e‘lon qilayotganlarini, chaqirayotganlarini, multiqlarning o‘qlanayotganini eshitadi, „Tayyorlaning! Nishonga oling!“ buyruqlari qulog‘iga chalinadi, keyin uni qo‘lga olishadi... keyin hammasi yo‘qoladi. Tuni bilan yuz martacha askarlarning ortimdan etiklarini do‘pirlatib yugurishayotganini ko‘rgandek bo‘ldim, jin ursin ularni! To‘plarni aytmaysanmi? Tong otgach esa tuman o‘q tovushidan qalqib turganini payqadim... – Hozirgacha u mening borligimni unutib qo‘ygandek gapirayotgan edi. – Anavi odamga kelsak, ko‘zga tashlanadigan biror nimasini payqamadingmi?

– Yuzining ko‘kargan, yorilgan joylari ko‘p edi, – dedim men bularni qachon ko‘ra qolganimni eslolmay.

– Mana bu yeridami? – to‘ng‘illadi u kaftining qirrasi bilan tomog‘ining chap tomoniga shafqatsizlarcha urib.

– Ha, o‘sha yerida.

– Qani u? – Tanishim yegulikning qolganini qo‘yniga tiqdi. – Ko‘rsat, qaysi tomonga ketdi? Uning izidan bora-man, iskovuch itdan ham o‘zib ketaman. Oh, oyog‘imdagi mana bu kishanga ming la‘nat! Egovni uzatib yubor-chi.

Men notanish kimsa qaysi tarafda tuman qa‘riga singib ketganini ko‘rsatdim. U boshini ko‘tarib o‘sha yoqqa nazar soldi, keyin titilib yotgan nam maysa ustiga o‘tirib, tutqanog‘i bor kimsadek, menga ham, qonab yotgan oyog‘iga ham parvo qilmay, temir halqani egovlay boshladi. Uning jazavaga tushganini ko‘rib, yuragimni yana vahima bosdi,

uydagilar uzoq vaqt yo'qligimni payqab qolishlaridan ham qo'rqayotgandim. Men unga ketadigan vaqtim bo'lganini aytdim, lekin qulog'iga gap kirmayotgandi. Shu payt sekingina jo'nab qolishga qaror qildim. Ketayotib unga o'g'irilib qaradim – qochqin yerga egilgan ko'yi bor kuchi bilan temir halqani egovlar, kishanni ham, o'z oyog'ini ham shivirlab so'kmoqdaydi.

IV BOB

Oshxonada meni darhol qamoqqa olish uchun konstebel kutayotganiga ishonchim komil edi. Ammo u yerda konstebel yo'q bo'libgina qolmay, hatto hali o'g'irlik ham oshkor bo'lmagan ekan. Missis Jo jon-jahdi bilan uyni bayram kuniga tayyorlar, Jo esa xokandozdan uzoqroq bo'lishi uchun, oshxona eshigining narigi tomoniga jo'natilgandi, negaki opam o'z xonadonini ishtiyoq bilan tozalashga tutingan kezlari, taqdir Joni ertami, kechmi, albatta, mazkur jihozga duchor qilardi.

– Janoblari qayerda yurgan edilar? – dedi opam bayram tabrigining o'rniga qiynalayotgan vijdonim ila uning ko'ziga ko'rinishim hamonoq.

Isoga hamd-u sanoni tinglash uchun tashqariga chiqqanimni aytdim.

– Unda yaxshi! – dedi opam. – Bemazaroq ishlarni ham qilib qo'yishing mumkin edi.

Bunga shak-shubha bo'lishi mumkin emas, deb o'yladim men.

– Agar temirchining xotini, ya'ni peshbandini sira yechmaydigan xizmatkor bo'lmaganimda edi, balki, men ham Isoga hamd-u sanoni tinglashga borgan bo'larmidim, – dedi missis Jo. – Madhiyalarga juda ham befarq emasman, ehtimol, shuning uchun ham ularni tinglashning sira iloji yo'qdir menga.

Xokandozning g'oyib bo'lganini payqagan Jo ortimdan asta oshxonaga kirib keldi, opamning unga g'azab bilan tikilib turganini ko'rib, kaftining orqasi bilan burnining tepasini xotirjam silab qo'ydi, u teskari o'girilgach esa ikkala qo'lining ko'rsatkich barmoqlarini ustma-ust qo'yib, menga yashirincha ko'rsatdi va ushbu shartli belgimiz bilan missis Joning avzoyi buzuqligiga ishora qildi. Opam uchun bu kayfiyat odatiy hol bo'lganidan, ko'pincha Jo ikkimiz barmoqlarimizni salibchilarning haykallaridagi chalishgan oyoqlari monand, ustma-ust qilib, haftalar mobaynida ko'rsatib yurardik.

Bizni ajoyib tushlik – dudlangan cho'chqa soni, sabzavotlar va ichiga qiyma solib qovurilgan bir juft parranda kutmoqda, puding ham allaqachon pishib, tobiga yetmoqdaydi. Bunday mo'l-ko'lhilik sababli biz shafqatsizlarcha nonushtadan mahrum qilingandik.

– Oldimda shuncha ish turganda senlarni navbatdan tashqari boqib, to'yg'azib, keyin orqalaringdan idish-tovoq yuvib o'tirmayman, – dedi missis Jo.

U bizni tashqariga chiqarib, o'z uyida o'tirgan erkak va bolaga emas, safardagi ikki yuzta askarga ulashgandek qilib, bir bo'lakdan non berdi. Biz bo'ynimizni eggan ko'yi, tokchada turgan xumchadagi sutga suv aralashtirib, icha boshladik. Bu vaqtda missis Jo derazalarga toza oq parda osdi, o'choq ustidagi so'zanani yangi, yorqin gullisiga almashtirdi va yilning boshqa paytida hamisha yopiq turadigan hamma jihozlarni, hatto kamin ustidagi to'rtta bir xil, tishlariga gul savatchalarni ilib olgan chinni kuchukchalarni ham sovuq kumushrang qog'ozga o'rab qo'ydi. Missis Jo ro'zg'orini o'ta sarishta tutadigan uy bekasi edi, lekin unda ana shu ozodalikni ivirsiqdan ham yoqimsizroq va ko'ngilsizroq qilib ko'rsatish „san'ati“ bor edi.

Qiladigan ishlari ko'p bo'lganidan opam cherkov-

ga ishonchli vakillar orqali qatnardi, ya'ni cherkovga Jo ikkimiz borib yurardik. Ish kiyimida Jo kelishgan erkak, mohir temirchi edi; bayram kiyimida esa, u ko'proq beza-tib qo'yilgan poliz qo'riqchisini eslatardi. Nima kiymasin, yarashmas yoki birovnikiga o'xshar, ustidagi bor kiyimi badanini siqib, tirnab tashlayotgandek tuyilaverardi. O'sha bayram kuni ham cherkov qo'ng'iroqlari chalingach, u boshdan oyoq yakshanbalik ust-boshini kiyib, ayanchli qiyofada xonasidan chiqib keldi. Meni esa, nazarimda, opam, tug'ilgan zahoti norasida jinoyatchi sifatida polit-siyachi – doya qo'lidan olganman-u, qonunga qattiq amal qilib, tarbiyalashni boshlaganman, deb o'ylardi. U men-ga shunday muomala qilardiki, go'yoki men aql-idrok, e'tiqod va axloqning ko'rsatmalariga qarshi o'laroq eng yaqin odamlarimning asosli o'gitlariga quloq solmay, o'z xohishim bilan dunyoga kelganman. Hatto kiyim-boshim yangilanadigan kezlari tikuvchiga ularni qolipdek qilib tikish buyurilar, oyoq-qo'limni bemalol qimirlatishim zarurligi hisobga olinmasdi.

Shu sababli Jo ikkimiz cherkovga qatnagan kezarimiz-da ayanchli ahvolimiz ko'p saxiy qalb egalarining rahmini keltirgan bo'lsa ajab emas. Ammo tan azobim ichimda ke-chayotgan qiynoqlar oldida hech gap emasdi. Har safar mis-sis Jo qaznoqqa yaqinlashganida yoki xonani tark etganida meni qamrab olayotgan qo'rquvni qo'llarim qilib qo'ygan ishdan vijdonim chekayotgan afsusgagina tenglashtir-sa bo'lardi. Pinhona qilmishimning yuki meni ezarkan, agar uni oshkor qilgudek bo'lsam, qo'rqinchli tanishim-ning intiqomidan himoya qilish uchun cherkovning kuchi yetarmikan, deya xayol surmoqdaydim. Ruhoniy duoni o'qib bo'lib: „Endi tavba qilsalaring bo'ladi!“ – deganida o'rnimdan turib, yuzma-yuz suhbatga ruxsat so'rash uchun qulay fursat topaman, degan xulosaga ham kelgandim.

Agar o'sha kuni Mavludi Iso emas, yakshanba bo'lganida, ozchilikdan iborat qavmimiz ushbu favqulodda qilmishimdan hayratlanmasdi, degan fikrdan yiroq emasdim.

Tushlikka ruhoniy mister Uopsl, g'ildirakchi usta mister Hahl va uning rafiqasi missis Hahl, shuningdek, yonginamizdagi shaharda istiqomat qiluvchi, aravasida yurib don sotish bilan shug'ullanadigan, o'ziga to'q Pambelchuk amaki (u Joning amakisi edi, lekin missis Jo uni o'ziniki qilib olgandi) taklif qilingandilar. Tushlik soat bir yarimga belgilangandi. Jo ikkimiz cherkovdan qaytganimizda dasturxon yozilgan, tushlik tayyor, missis Jo kiyinib olgan, mehmonlar uchun xos eshik ochib qo'yilgan (odatda u qulflog'liq turardi) – xullas, hamma narsa risoladagidek, o'g'irlik to'g'risida hamon gap-so'z yo'q edi.

Tushlik vaqti ham keldi, ammo men hamon yengil tortmagandim; mehmonlar ham tashrif buyurdilar. Rumiylar, sochi to'kilgan, do'ngpeshona mister Uopslning ovozi momaqaldiroq monand bo'lib, bundan u cheksiz g'ururlanardi; tanishlarining fikricha, agar unga imkon berilsa, rohibni bir cho'qishda qochirardi; o'zining ham aytishicha, agar cherkov eshiklari musobaqa uchun barchaga ochiq bo'lganida, hech ikkilanmay o'zini ko'rsatgan bo'lardi. Cherkov eshiklari „ochiq bo'lmaganidan“, u, aytib o'tganimdek, bizning oddiy ruhoniy edi. Ammo „omin“ so'zlarini jarangdor qilib aytib, intiqom olgandek bo'lar, mazmur¹ga o'ta turib esa, – albatta, oyatni to'la keltirar – u avval qavmga bir nazar tashlab olar va: „Birodarimizning ovozini minbardan eshitdinglar. Bunisi to'g'risida qanday fikrdasizlar?“ deyayotgandek bo'lardi.

Eshikni ochib turish oilamiz uchun odat, degan qiyofada mehmonlarga eshigimizni ochib, avval mister Uopsl, keyin

¹*Mazmur* – Yahudiy va nasroniy dinlarida ibodatning she'riy shaklda yozilgan qismi.

mister va missis Habllarni va nihoyat Pambllchuk amakini ichkari kiritdim, darvoqe, uni amaki deb chaqirish menga taqiqlangan, shunday desam og'ir jazoga tortilardim.

– Missis Jo, – dedi o'rta yoshlardagi, to'ladan kelgan, nafasi siqadigan, baliqog'iz va ko'zlari bo'rtib chiqqan, sariq-malla sochlari tikka o'sganidan hozirgina bo'g'ilib, hali-hanuz o'ziga kelolmagan kishini eslatuvchi Pambllchuk amaki, – sizga bir shisha xeres vinosi va bir shisha portveyn olib keldim.

U Isoning har Mavludida tashrif buyurar, katta bir yangilikni e'lon qilayotgandek ayni jummalarni aytar va ikki qo'lida badantarbiya toshlaridek ushlab olgan shishalarni ko'tarib kelardi. Har Mavludda missis Jo unga bugungidek javob qaytarardi: „Voy, Pambllchuk amaki! Juda sertakallufsiz-da!“ Har Mavludda u bunga javoban: „Siz bundan ortig'iga munosibsiz! Xo'sh, hammangiz toychoq bo'lib yuribsizmi? Olti pens yarim penni yaxshimi?“ derdi meni nazarda tutib.

Bunday kunlarda biz oshxonada ovqatlanardik, keyin yong'oq, apelsin, olma yeyish uchun mehmonxonaga o'tardik; bu o'zgarish Joning ishkiyimini yechib, yakshanbalik liboslarini kiyib olishini eslatardi.

O'sha kuni opamning kayfiyati odatdagidan ko'ra chog'roq edi; umuman aytganda missis Habl bilan birga bo'lish unga hamisha ijobiy ta'sir ko'rsatardi. Missis Habl qo'ng'iroq sochli, past bo'yli, qotma, zangori ko'ylak kiygan, bir zamonlar mister Hablga turmushga chiqayotganida undan ancha yosh bo'lganidan hamisha o'zini durkun hisoblaydigan ayol sifatida xotiramda qolgan.

Mister Hablni eslasam, ko'z o'ngimga zuvalasi pishiq, baland bo'yli, qaddi egilgan, yoqimli payraxa hidi anqib turgan chol gavdalanadi, u yurganida oyoqlarini shunchalar kerib qadam tashlardiki, hali juda yoshligimda qish-

log'imiz ko'chasida uchratgudek bo'lsam, oyoqlari orasidan butun tumanimizning manzarasini ko'ra olardim.

Qaznoqni o'marmaganimda ham bunday oqsuyaklar davrasida o'zimni noxush his qilardim. Buning sababi o'tirgan joyimning torligi, stolning o'tkir qirrasi ko'kragimga tiralayotgani, Pamblichukning tirsagi ko'zimga kirib ketay deyayotganida emasdi; shuningdek, menga gapirmay o'tirish buyurilganida (o'zimning ham gaplashishga hushim yo'q edi) yoki nasibamga faqat tovuqning qattiq panjalari, dudlangan cho'chqa sonining u tirikligida eng kam faxrlangan qirralari tushayotganida ham emasdi. Bularning hammasi mayliku-ya, kattalar meni o'z holimga qo'ymayotgani baridan o'tib tushayotgandi. Imkon topildi deguncha ular gapni men tomon burayotgandek va albatta, har qanday yo'l bilan meni kamsitayotgandek edilar. Ularning o'gitlari dilimni shunchalar og'ritmoqda ediki, o'zimni ispan maydonidagi bechora buzoqchadek his qilardim.

Hammasi tushlikka o'tirishimiz bilan boshlandi. Mister Uopsl shukr duosini namoyishkorona o'qidi – aytishim mumkinki, Gamletdagi ruh va Richard Uchinchi taqvoda musobaqalashgandek edi go'yo – va so'zini astoydil, hayajon ila minnatdor bo'lishimiz lozimligi bilan yakunladi. Duo nihoyasida opam menga tikilib turib, nasihatimiz dedi:

– Eshitdingmi? Minnatdor bo'li!

– Ayniqsa, – dedi mister Pamblichuk, – seni o'z qo'li bilan katta qilayotganlardan minnatdor bo'lgin.

Missis Hahl bosh chayqadi, keyin menga, baribir bu boladan umid yo'q, degan ma'noda qarab, so'radi:

– Nimaga yoshlar hech minnatdor bo'lishmas ekan-a?

O'tirganlar ushbu tarbiyaviy jumboq oldida bosh qotirar ekan, mister Hahl uni yechdi va quruqqina qilib dedi:

– Bu tug‘ma qusur.

Barchalari shivirlab:

– To‘ppa-to‘g‘ri, – deyishdi va menga allaqanday adovat nazari bilan qaray boshlashdi.

Mehmonlar huzurida Joning qadr-qimmatini avvalgidan ham pasayib ketardi (imkon tug‘ilganda, albatta). Lekin u meni baholi qudrat qo‘llab-quvvatlardi; tushlik vaqtida u menga, agar tortilgan bo‘lsa, iloji boricha ko‘proq qayla solib berardi. O‘sha kuni qayla ko‘p bo‘lganidan Jo menga naqd yarim pint suzdi.

Mister Uopsl shu kuni ertalab biz tinglagan ma‘ruzani jiddiy tanqid qildi va cherkov eshiklari ochilgan taqdirda, o‘zi o‘qishi mumkin bo‘lgan ehtimoliy ma‘ruza to‘g‘risida so‘zlab berdi. O‘tirganlarni ma‘ruzaning umumiy joylari bilan tanishtirgach, u rohibning ma‘ruza mavzusi, fikricha, noto‘g‘ri tanlanganini, buni esa kechirib bo‘lmasligini, negaki yaxshi mavzular „to‘lib yotganini“ bayon qildi.

– To‘g‘ri, – dedi Pamblchuk amaki. – To‘ppa-to‘g‘ri aytdingiz, ser! Mavzular to‘lib yotibdi, ularni tuzlashning uddasidan chiqilsa bas. Hamma gap ana shunda. Mavzularni uzoq joydan qidirmaydilar, tuzdon tayyor bo‘lsa bo‘ldi.

Biroz o‘ylagach, mister Pamblchuk yana dedi:

– Masalan, cho‘chqa go‘shtini olaylik. Nega mavzu bo‘lmasin? Sizga mavzu kerak ekan, takror aytaman, cho‘chqa go‘shtini tanlang!

– Ayni haqiqat, ser, – dedi javoban mister Uopsl. – Yosh bolalar uchun... – Hozir gapni olib kelib menga taqashini allaqachon sezgandim. – ...favqulodda muhim tarbiyaviy mavzu. („Yaxshilab eshit“, dedi opam menga gap orasida).

Jo menga yana qayla soldi.

– Cho‘chqa! – deya gulduragan ovozda davom etdi mister Uopsl nomimni aytib chaqirayotgandek sanchqi bilan xijolatli yuzimga ishora qilarkan. – Daydi o‘g‘il cho‘chqa-

lar bilan oshna tutingan. Cho'chqalarning ochofatligi yosh bolalarga yomon odat deb ko'rsatiladi („O'zi hozirgina dudlangan cho'chqa sonini yog'liq va mazali, deb maqtayotgandi“, deya xayoldan o'tkazdim men). Cho'chqadagi qusur o'g'il bola uchun ham qusur hisoblanadi.

– Qiz bola uchun ham, – gap qistirdi mister Hahl.

– Albatta, mister Hahl, – tasdiqladi mister Uopsl biroz g'ijinib, – lekin bu yerda qiz bolalarni ko'rmayapman.

– Taqdirdan minnatdor bo'lish ham esingdan chiqmasin, – dedi mister Pamlchuk shartta menga o'girilib. – Cho'chqa bolasi bo'lib tug'ilganingda...

– Yoshligida cho'chqachadan farqi yo'q edi, – dedi opam ishonch bilan. Jo menga yana qayla soldi.

– To'g'ri, ammo men to'rt oyoqli cho'chqavachchani nazarda tutyapman, – dedi mister Pamlchuk. – Agar cho'chqa bolasi bo'lib tug'ilganingda hozir bu yerda o'tirmiding? Yo'q.

– Mana bunday ko'rinishda bo'lmasa, – dedi mister Uopsl ovqatga ishora qilib.

– Men bunday ko'rinishni nazarda tutmayapman, ser, – dedi gapini bo'lishlarini yoqtirmaydigan mister Pamlchuk norozi ohangda. – Katta odamlar bilan o'tirish lazzatidan bahramand bo'lish, suhbatlarini tinglab aqlni charxlash va shohona yashashni nazarda tutuvdim. Bularni u qila olgan bo'larmidi? Yo'q, qila olmasdi. Taqdiring ne kechar-di? – dedi yana menga o'girilib. – Bozordagi narxdan kelib chiqib, seni besh-o'n shillingga sotib yuborishar, keyin qassob Danstebl somon to'shakchangdan ko'tarib, chap tirsagi bilan siqib turgan ko'yi o'ng qo'li bilan etagini ochib, pichoqchasini chiqargan bo'lardi, qoning to'kilib, kuning bitardi. Turgan gapki, hech kim seni o'z qo'li bilan tarbiya qilmasdi. Qayoqda deysan!

Jo menga yana qayla taklif qiluvdi, olgani qo'rqdim.

– U sizga rosa tashvish keltirgandir, xonim, – dedi mis-sis Hahl, opamga achinib.

– Tashvish? – takrorladi opam. – Tashvish deysizmi? – Keyin qilgan gunohlarimning to‘liq ro‘yxatini – og‘rigan dardlarim, uyqum kelmagan kunlar, balandlikdan yiqilgan-larim, tushib ketgan o‘ralarim, orttirgan yaralarimni, necha marta Xudodan ajalimni so‘ragani-yu men o‘jarlik qilib tirik qolganlarimni sanay ketdi.

Rimliklar bir-birining burnini mazax qilganlar, deb o‘ylayman. Ehtimol, shuning uchun ular bir yerda qo‘nim topmaydigan xalq bo‘lgandir. Nima bo‘lganda ham mis-ter Uopslning rimliklarga xos burni shunchalar g‘ashimni keltirayotgandiki, gunohlarimning ro‘yxati e‘lon qilinar ekan, egasi „dod“ deb yuborgunga qadar uni bor kuch bi-lan tortishni istayotgandim. Opamning hikoyasi davomida (og‘rinib sezishimcha) hammaning menga g‘azab va nafrat bilan qarab turishidan keyin cho‘kkan jimlik nihoyasiga yetgach, hozirgacha chidab kelgan ahvolim qalbimni egal-lab olgan sarosima oldida hech gap emasligini angladim.

– Darvoqe, – dedi mister Pamblchuk suhbatdoshlarini chetlab ketilgan mavzuga ustalik bilan qaytarib, – pishiril-gan cho‘chqa go‘shtini yomon deb bo‘lmaydi, to‘g‘rimi?

– Ozgina brendi iching, Pamblchuk amaki, – dedi opam.

E Xudoyim, men tamom bo‘ldim! Hozir u brendiga suv aralashtirilganini bilib qoladi, brendiga suv aralashgan, deb aytadi, men tamom bo‘laman! Dasturxon ostidan stolning oyog‘ini ikkala qo‘lim bilan mahkam quchoqlab olib, qis-matimni kuta boshladim.

Opam sopol idishni olib kelgani ketdi, uni keltirib, mister Pamblchukka brendi quydi: undan boshqa hech kim ichmayotgandi. Bechora qadahni qo‘lida aylantir-di, ko‘tarib yorug‘ga solib ko‘rdi, azoblarimni cho‘zish maqsadida ataylab qilayotgandek qaytarib stolga qo‘ydi.

Bu orada opam va Jo pashtet va pudingga joy hozirlash uchun stol ustidan ortiqcha narsalarni tezlik bilan yig'ib ola boshlashdi.

Pamblchukdan ko'z uzolmay unga qarab turardim. Oyoq-qo'lim bilan stolga mahkam tarmashib uni kuzatar ekanman, ushbu pastkash kimsa qadahga quvonib qo'l uzatdi, uni ko'tardi, jilmaydi, boshini orqaga tashlab, shaxd bilan brendini ichib yubordi. Keyingi lahzalarda mehmonlarni tasvirlab bo'lmaydigan dahshat chulg'adi: mister Pamblchuk sakrab o'rnidan turdi, biroz muddat, xuddi bo'g'ilayotgandek joyida aylandi-da, eshikni ochib ko'chaga otildi; keyin uni derazadan kuzatdik: u sakrar, o'qchir, yuzini bujmaytirar va aqldan ozgandek ko'rinardi.

Stolning oyog'ini mahkam ushlab turar ekanman, opam va Jo mister Pamblchukka yordamga shoshilishdi. Nima bilan va qanday qilib, bilmadim-u, lekin uni o'ldirib qo'yganimga shubham yo'q edi. Pamblchukni oshxonaga qaytarib olib kelganlarida va u hammaga, go'yo ular aybdordek nazar tashlab, stulga cho'kib, serma'no „qurum“ so'zini aytganidan keyin vahimam bosilib, biroz yengil tortdim.

Shoshganimdan shishani qurum suvi bilan to'ldirib qo'ygan ekanman! Ko'p o'tmay uning battar mazasi qochishini bilardim. Stolga shunchalar yopishib olgandimki, ayrim ko'zboylog'ichlarga o'xshab, uni o'rnidan qo'zg'atib ham yubordim.

– Qurum! – deb takrorladi opam hayrat bilan. – Voy, qurum uning ichiga qayerdan kiradi?

Lekin oshxonamizda o'zini yakka xo'jayindek tutadigan Pamblchuk amaki bu so'zni eshitishni ham, bu mavzuda gaplashishni ham xohlamadi, u qo'lini daholarcha siltab, bularning barini chetga surdi go'yo va issiq jin berishlarini so'radi. Shubha-gumonlarga endigina berila boshlagan

opam o'sha zahoti harakatga tushdi: jin, qaynoq suv, shakar, limonning po'stini olib kelib, ularni aralashtirish kerak edi. Men hech bo'lmasa, vaqtincha qutulib qolgandim. Hali ham stolning oyog'ini qo'yib yubormay, endi uni qizg'in minnatdorchilik bilan quchoqlab olgandim.

Sekin-asta men pudingga hujum qiladigan darajada xotirjam tortdim. Mister Pamlchuk puding bilan mashg'ul edi. Hamma uni yeyishga tushdi. Taom tugadi, jinning sehrli ta'siri ostida mister Pamlchukning kayfiyati yana ko'tarildi. Kunning adog'iga eson-omon yetib olsam kerak, degan umid endi uchqunlayotgan edi hamki, opam Joga:

– Likoplarni tozala, isitish shart emas, – deb qoldi.

O'sha zahoti men yana stolning oyog'iga yopishib, uni bolalikdagi do'stim, qadrdon o'rtog'imdek quchoqlab oldim. Nima sodir bo'lishini oldindan bilardim va bu safar kunim bitgani aniq edi.

– Va nihoyat, sizlarga ajoyib, mazali taomni – Pamlchuk amakining hadyasini tatib ko'rishni taklif etaman, – dedi opam mehmonlarga takalluf bilan.

Tatib ko'rish? Umidvor ham bo'lishmasin bundan!

– Aytishim kerakki, – dedi opam o'rnidan turarkan, – gap pashtet ustida boryapti: lazzatli cho'chqa pashteti.

Mehmonlar maqtov so'zlarni yog'dira ketdilar. Yaqin kishilari oldida o'z xizmatlarini tan olishga doimo tayyor Pamlchuk amaki sharoitni to'la e'tiborga olgan holda deyarli hayajon bilan dedi:

– Xo'sh, missis Jo, bir bo'lakdan pashtet torting-da, u yog'ini boplashni bizlarga qo'yib bering!

Opam pashtetni olib kelgani oshxonadan chiqdi. Uning qaznoq sari yo'nalgan qadam tovushlarini eshitdim. Mister Pamlchukning pichoqni qo'lga olgani, ishtahaning yangi xurujidan mister Uopslning burun kataklari shishganini ko'rdim. Mister Hablning: „Cho'chqa pashtetiga

istalgan narsani qo'shib yesa bo'ladi, zarar qilmaydi" degan ta'kidini, Joning: „Sengayam berishadi, Pip“, degan so'zlarini eshitdim. Hozirgacha eslay olmayman, xayolimda chinqirdimmi yoki hammaga eshittiribmi, ortiq chiday olmasligimni, qochib qolish kerakligini tushunib, stolning oyog'ini qo'yib yubordim va jonimni qutqarish uchun tashqariga otildim.

Ammo ostonadan nari o'ta olmadim, negaki boshim bilan to'g'ri miltiq ko'targan bir guruh askarlar orasiga kirib ketgandim. Ulardan biri kishan chiqardi-da, uni menga uzata turib, dedi:

– Mana qayerda ekansan, tezroq kela qol!

V BOB

O'qlangan miltiqlarning qo'ndog'larini ostonamizga urib, shovqin-suron ko'targan askarlar guruhini ko'rib, mehmonlar dasturxon atrofidan shoshib tura boshladilar, qaznoqdan bo'sh qo'l bilan qaytayotgan Jo xonim bo'lsa: „Ey qodir Egam, pashtet... qayoqqa... yo'qoldi?“ deya zorlanishini tugatishgayam ulgurmadi.

Serjant bilan meni oshxonada ko'rib, missis Jo ikkalamizga diqqat bilan tikilib qoldi. Men esam, ushbu tahdid ta'sirida sekin o'zimga kela boshlagandim. Menga gapirgan serjant edi va u mehmonlarga birma-bir tikilib, o'ng qo'lidagi kishanlarni ularga taklif qilishga chog'langandek, cho'zib turar, chap qo'li esa, yelkamda edi.

– Meni afv etinglar, xonimlar va janoblar, – dedi serjant, – lekin manavi yosh oliftaga aytganimdek (u menga hech narsa demagandi), qirol nomi bilan izquvarlik qilmoqdaman va menga hozir temirchi kerak.

– U sizga nimaga kerakligini bilsak bo'ladimi? – so'radi erining kimgadir kerak bo'lib qolganidan darhol asabiy-lasha boshlagan opam.

– Xonim, – dedi sertakalluf serjant. – O‘z nomimdan aytishim mumkinki, uning latofatli rafiqasi bilan tanishish menga sharaf va huzur bag‘ishlaydi; qirol nomi bilan aytamanki, temirchi uchun kichkina bir xizmat bor.

Hamma serjantning so‘zamolligini tushunib yetgandi, janob Pamblchuk esa hamma eshitadigan qilib: „Zo‘r gapirdi!“ – dedi.

– Bilasizmi, usta, – dedi Joni tanib olgan serjant. – Manavi qo‘lkishanlar bilan muammo chiqib qoldi, bittasi-ning qulfi ishlamayapti, zanjiri ham ko‘ngildagidek emas. Bular hozir zarurligi uchun, bir ko‘zdan kechirib bermaysizmi?

Jo nazar solib, o‘choqqa o‘t yoqish kerakligini va birikki soat vaqt darkorligini aytdi.

– Shundaymi? Unda marhamat qilib ishga tushsinlar, usta, – dedi mahmadona serjant. – Hazrati oliylariga xizmat qilayotganingiz yodingizdan chiqmasin. Agar odamlarimning yordami kerak bo‘lsa, foydalari tekkanidan ularning boshi osmonga yetadi.

Shundan keyin u askarlarini chaqirdi, ular birma-bir oshxonaga kirib keldilar va miltiqlarini bir burchakka terib qo‘ydilar. Kimdir qo‘l qovushtirib, ayrimlari devorga suyanib, yana birov kamari va to‘rvasini to‘g‘rilagan ko‘yi eshik oldida uymalasha boshladi.

Bularning hammasini ko‘rib tursam-da, o‘takam yorilar darajada qo‘rqib ketganimdan, nimalar ro‘y berayotganini yaxshi anglamayotgandim. Nihoyat, qo‘lkishanlar menga atalmaganini, askarlarning kelishi esa pashtet mavzusidan uzoqda ekanini tushunib yetib, parokanda fikrlarimni asta jamlay boshladim.

– Afv etasiz, soat necha bo‘ldi? – murojaat qildi serjant mister Pamblchukka, aftidan, modomiki bu nusxa odamlarni ajrata bilarkan, vaqttni ham aniq ayta oladi, degan xayolda.

– Rosa ikki yarim.

– Unda hechqisi yo‘q, – dedi serjant nimanidir xayolan cho‘tga solib. – Bu yerda hatto ikki soatga ushlanib qolsak ham, baribir ulguramiz. Siznikidan botqoqlikkacha qancha chiqarkin? Bir mildan oshmasa kerak.

– Rosa bir mil, – dedi missis Jo.

– Ulguramiz. Tintuvni qorong‘i tushishi bilan boshlaymiz. Buyruq shunday – qorong‘i tushgach. Ulguramiz.

– Qochqinlarmi, serjant? – so‘radi mister Uopsl o‘zini bilag‘on ko‘rsatib.

– Ha, – javob qaytardi serjant. – Ular hali botqoqlikda, degan xabar bor. Qosh qoraymasdan ular o‘sha joylardan juftakni rostlashga botina olmaydilar. Hech qaysingiz o‘sha ucharlarni ko‘rmadingizmi mabodo?

Mendan boshqa hamma „yo‘q“, deb ishonch bilan aytishdi. Men hech kimning esigayam kelmadim.

– Hechqisi yo‘q, – dedi serjant, – Tezda qo‘lga tushishlari ularning xayoliga ham kelmayotgandir. O‘ylaymanki, yaqinda bunga ishonch hosil qilishadi. Xo‘sh, endi, temirchi, agar tayyor bo‘lsangiz, qirol hazratlari ham tayyorlar.

Taqma yoqa, kamzul va bo‘yinbog‘ini yechib, charm peshband taqib olgan Jo sandon yoniga o‘tdi. Askarlardan biri darpardalarni ochdi, yana biri olov yoqdi, uchinchisi bosqondan dam bera boshladi, qolgan askarlar tez gurkirayotgan olov atrofini o‘rab oldilar. Jo ishni boshlagach, bolg‘a va sandonning zarb-u jarang tovushlari takrorlana ketdi, biz esa uni kuzatmoqdaydik.

Oldinda kutilayotgan ta‘qib hammaning e‘tiborini jalb etibgina qolmay, opamni saxiy qilib qo‘ydi – u bochkadagi pivodan xumchaga quyib berdi, serjantga esa stakanda brendi taklif etdi. Ammo mister Pamblichuk qat‘iyan e‘tiroz bildirib, dedi: „Unga vino uzating, xonim. Kafolat bera-manki, vinoda qurum bo‘lmaydi“. Bunga javoban serjant

unga minnatdorchilik bildirib, qurumsiz ichimliklarni afzal ko'rishini va har ikki tomon ma'qul deb topsa, vino ichishga tayyor ekanini aytdi. Ichkilik olib kelingach, u qirol hazrati oliylariga salomatlik tiladi, barchani bayram bilan tabrikladi va bir ko'tarishda stakanni bo'shatib, tamshanib qo'ydi.

– Yaxshi vino ekanmi, serjant? – so'radi mister Pamblchuk.

– Sizga bir narsa aytaymi, – javob berdi serjant, – taxminimcha, vinoni o'zlari olib kelganlar.

– Yo'g'-e, yo'g'-e, nega unday fikrga keldingiz? – dedi mister Pamblchuk maqtovdan erib ketib.

– Negaki siz hamma narsaning bahosini yaxshi biladigan insonsiz, – javob berdi serjant uning yelkasiga qo'lini qo'yib.

– Shunday deb o'ylaysizmi? – dedi Pamblchuk odatiy tabassumi bilan. – Yana bir stakanga nima deysiz?

– O'zlarigayam quysinlar. Salomga alik, – javob qaytardi serjant. – Oqibatimiz yo'qolmasin. Urishtirdik. Xonishini qarang stakanlarning! Salomatligingiz uchun! Ming yil umr ko'ring va hamisha bugungidek ajoyib vinolarni tanlab yuravering!

Serjant shaxd bilan bu stakanni ham bo'shatdi va ko'rinishidan, uchinchi stakanni taklif qilishlaridan umidvor edi. Mehmonnavozlik tuyg'usi qamrab olgan mister Pamblchuk vinoni hadya sifatida olib kelganini unutgandek edi, nazarimda. U missis Jodan shishani olib, mehmondo'st mezbon sifatida undan foydalana boshlagandi. Hatto menga ham bir qultum tegib qoldi. Birinchi shisha bo'shagach, u ikkinchisini keltirishlarini buyurdi va bunisini ham avvalgidek saxiylik bilan in'om qilib yubordi. Ustaxonadagilarning g'ala-g'ovuri va ko'tarinki ruhini kuzatar ekanman, botqoqlikdagi tanishim ularga kechki

taomdagi shirinlik o'rmini qanday bosajagi to'g'risida o'y surmoqdaydim. Ushbu ermak topilib, ularga ko'tarinki kayfiyat bergunga qadar, hech kim xursand emasdi. Endi esa „ikki ayyor“ning tezroq qo'lga olinishini istashayotgandi; bosqonlardan chiqayotgan tovush-u alanganing tildari ham qochqinlar ta'qibiga shaylangandek edi; tutun ham ular tomon o'rlar, Jo ham ular uchun bolg'a urar, qochqinlarga tahdid qilib devorlarda qo'rqinchli soyalar o'ynar, olov bo'lsa, dam avj olar, dam susayar, alvon uchqunlar sochila turib, so'nmoqdaydilar; bolalarcha tasavvurimda deraza ortidagi nursiz kun o'sha peshonasi sho'rlarga achinganidan oqarib ketgandek edi. Bu orada Jo ishini tugatdi, taq-tuqlaru vishillashlar barham topdi. Kamzulini kiyar ekan, u yurak yutib, askarlar bilan birga borib, ta'qibni tomosha qilmaymizmi, deb qoldi. Mister Pamblchuk va mister Hahl bosh tortdilar, ular xonimlar yonida tamaki chekib o'tirishni afzal bildilar, ammo mister Uopsl bajon-u dil Joga hamroh bo'lajagini, Jo esa, agar missis Jo ruxsat bersa, meni o'zi bilan olib borishini aytdi. Missis Jo ta'qibning nima bilan tugashini bilishni juda xohlamaganida, bizga hech qachon ruxsat tegmagan bo'lardi, bunga ishonchim komil. Opam faqat bir shart qo'ydi: agar bolaning boshi o'qqa uchib, parchalanib ketsa, men uni yelimlab o'tirmayman, xomtama bo'lma!

Serjant tavoze ila xonimlar bilan xayrlashdi, mister Pamblchuk bilan do'stona vidolashdi, ammo, o'ylashimcha, ichkilik bo'lmaganida, u bu janobning oliyjanoblik fazilatlariga e'tibor berib o'tirmasdi. Askarlar miltiqlarini olib saf tortdilar. Mister Uopsl, Jo va menga safning o'rtasida yurish, botqoqlikka qadam qo'yilgach, og'iz ochmaslik to'g'risida qat'iy buyruq berildi. Sovuqdan junjikib dadil qadamlar tashlay boshlaganimizdan so'ng, men Joning qulog'iga fitnakorlarcha shipshidim:

– Ularni topa olishmasa yaxshi bo‘lardi.

Jo javob o‘rnida menga shivirladi:

– Pip, ularning qochib qolishlari uchun bir shillingni ayamagan bo‘lardim.

Qishloqdagilardan hech kim bizga qo‘shilmadi, nega-ki havo sovuq, etni junjiktirmoqdaydi, yo‘l zerikarli, oyoq osti sirg‘anchiq, qosh ham qoraya boshlagandi, odamlar o‘choqlari oldida o‘tirib, bayramni nishonlayotgandilar. Yoritilgan ba‘zi derazalar ortidan kishilar bizga ajablalab nazar solishar, ammo hech kim tashqariga chiqmasdi. Chorrahaga chiqib, to‘g‘ri qabriston tomonga burildik. Serjantning ishorasi bilan qisqa muddatga to‘xtadik, askarlar qabr oralab ketdilar, cherkov ayvonini ko‘zdan kechirdilar. Shubhali hech narsa topolmay qaytib kelganlaridan so‘ng, biz darvozadan o‘tib, qabriston ortida yastanib yotgan botqoqliklar sari yo‘l oldik. Sharq shamoli bizni junjiktiruvchi qor bilan siylay boshladi, Jo esa meni gavgasi bilan pana qilishga kirishdi.

O‘zim sakkiz-to‘qqiz soat avval tark etgan va ikki tutqunni uchratgan kimsasiz yalanglikka yetib kelganimizdan so‘nggina xayolimga vahimali fikr keldi: bordi-yu ularni topsak, menga tanish mahbus, askarlarni boshlab kelibdi, deb mendan gumon qilsa-chi? Axir u mendan, aldamayapsanmi, deb so‘ragandi, yana uni ta‘qibga duchor qilgudek bo‘lsam, itvachchadan farqim qolmasligini ham aytuvdi. Nahotki u meni munofiq, itvachcha va sotqin deb o‘ylasa? Ammo bu savol endi ortiqchaydi. Jo meni opichlab olgan va ovchining oti misol zovurlarni birma-bir zabt etmoqda, vaqti-vaqti bilan mister Uopslga orqada qolmaslikni va Xudo saqlasin, burni bilan yer tishlamaslikni uqtirib kelmoqdaydi. Askarlar zanjir misol yoyilib ilgari-lashardi. Biz ertalab men tumanda adashib qolgan tomonga ketmoqdaydik. Tuman yo hali tushmagan, yo shamol uni

tarqatib yuborgandi. Kunbotarning alvon nurlarida mayoq, dor, to'plar joylashgan tepalik, daryoning uzoqdagi sohili — barchasi bir xil, to'q qo'rg'oshin rangda elas-elas ko'zga tashlanardi. Xavotir bilan uzoqlarni kuzatar ekanman, yuragim Joning keng yag'rinida temirchining bolg'asidek urmoqdaydi. Ammo qochqinlardan asar ham yo'q edi. Boshlanishida mister Uopslning pishillashlari va harsillab nafas olishidan qattiq qo'rqdim, ammo keyinroq bu ovozlarga ko'nikdim va bizlar qidirayotgan kimsalarga aloqasi yo'qligiga ishona boshladim. Bir safar cho'chib ham tushdim, nazarimda, egov tovushini eshitgandek bo'ldim, ammo bu tovush bor-yo'g'i podachining qo'ng'irog'idan taralayotgan ekan. Qo'ylar o'tlashdan to'xtab, bizga hurkak nazar tashlar, noqulay ob-havoga biz aybdordek, shamol va qor aralash yomg'irdan boshlarini chetga o'girayotgan sigirlarning ko'zlarida qahr-u norozilik bordek edi; kunduzgi yorug'likning so'nggi lahzalarida maysalar botinmaygina shivirlashar, botqoqlikning motamsaro sukunatiga boshqa hech nima rahna solmasdi.

Askarlar eski to'pxona tomon yurmoqdaydilar, biz ulardan orqaroqda borayotgandik. Kutilmaganda hamma turgan joyida qimirlamay qoldi. Yomg'ir va shamol qanotlarida bizgacha cho'ziq hayqiriq yetib kelgandi, keyin ikkinchisi eshitildi. Hayqiriq uzoqdan, sharq tomondan kelmoqdaydi, biroq u cho'ziq va kuchli edi. Ovoz uzuq-yuluq kelayotganidan, ikki yoki undan ko'proq odam qichqirayotgandek edi.

Serjant va unga yaqin turgan askarlar vaziyatni muhokama qilayotganlarida Jo ikkimiz ularga yaqin keldik. Qozilikni boplaydigan Jo ovozga bir lahza quloq tutdi-da, ularning taxminlarini tasdiqladi, hech narsaga aqli yetmaydigan mister Uopsl ham uning fikriga qo'shildi. Serjant hayqiriqlarga javob qaytarilmasin, harakat yo'nali-

shi o'zgartirilsin, shaxdam qadamlar tashlansin, deb qat'iy buyruq berdi. Biz sharq tomonga – o'ngga burildik, shunda Jo oldinga qarab shunchalar yo'rtib ketdiki, yiqilib tushmaslik uchun unga mahkam yopishib oldim.

Rostakam poyga boshlangandi, uning davomida Jo: „Shamoldek uchamiz“, degan ikki so'zni takrorlashni kanda qilmadi. Biz yo'l tanlab o'tirmay to'g'onlar oshib, zovurlardan hatlab, suv kechib, qurib qolgan qamishlar oralab yugurmoqdaydik. Ovozlarga yaqinlashar ekanmiz, faqat bir odam qichqirmayotganiga tobora ko'proq ishonch hosil qilayotgandik. Vaqti-vaqti bilan baqir-chaqir tingandek bo'lar, shunda askarlar joylarida to'xtab qolishardi. Tovush yana eshitila boshlagach, askarlar, ularning ortidan biz avvalgidan ham tezroq yugurishga tushardik. Tez orada ovozlardan biri „O'ldiraman!“, ikkinchisi esa, „Bandilar! Qochoqlar! Soqchilar! Qochoqlar bu yerda!“ deb hayqirayotganini aniq eshita boshladik. Bir muddat ur-yiqit shovqinidan tovushlar eshitilmay qoldi, keyin yana baqir-chaqir boshlandi. Askarlar, ularning ortidan Jo ohudek yugurishga tushdi.

Serjant birinchi bo'lib, ketidan ikki askar manzilga yetib bordilar. Bizlar ham u yerga yetib kelganimizda, barmoqlar tepkilarni bosishga tayyor edi.

– Ular shu yerda! – dedi serjant zovur ichiga sakrar ekan, baland ovozda. – Hoy, taslim bo'ling! Jin ursin senlarni, hayvonlar! Ikkoving ham bas qil!

Suv va loyqa favvora bo'lib otilar, o'zaro la'natlarning, zarbalarning nihoyasi ko'rinmasdi. Shunda bir necha askar serjantga yordam berish uchun zovurga tushdi va menga tanish mahbus bilan ikkinchi qochoqni ajratib, u yerdan olib chiqdi. Ikkovi ham qonga belangan, og'zidan bodi kirib shodi chiqib mushtlashayotgan bo'lishiga qaramay, ularni darrov tanidim.

– Esingizda bo‘lsin! – dedi menga tanish mahbus xirillagan ovozda, tirnalib ketgan qo‘llari bilan yuzidagi qonni sidirar, barmoqlariga yopishib qolgan soch tolalarini olib tashlar ekan. – Uni men tutdim. Uni sizlarga topshiraman! Esingizda bo‘lsin!

– Bundan senga hech naf yo‘q, azizim. Axir ikkalangiz bir go‘rsiz. Kishanlarni bering!

– Bu ishni biror-bir naf ilinjida qilganim yo‘q. Shu holatning o‘zi menga yetarli mukofot, – dedi tanish mahbus xunuk tirjayib. – Uni tutdim va o‘zi buni biladi. Shunisi kifoya!

Ikkinchi mahbus murdaga o‘xshab qolgandi. Yuzining chap tomonida avvalroq ko‘kargan joy ko‘zga tashlanar, qolgan joylari ham yorilib, momataloq bo‘lib ketgandi. Kishanlayotganlarida u gapirishga urinib ko‘rdi-yu, uddasidan chiqolmadi. Hatto yiqilib tushmaslik uchun askarlardan biriga suyanib ham oldi.

– Bilib qo‘y, askar, u meni o‘ldirmoqchi bo‘ldi, – deya oldi u arang.

– O‘ldirmoqchi bo‘ldi? – kesatdi tanishim. – O‘ldirishni xohlabman-u, o‘ldirmabman-da? Uni ushlab olib, tegishli kishilarga topshirdim, mana nima qildim. Botqoqlik orqali qochib ketishiga yo‘l qo‘ymay, shu yerga sudrab olib keldim, kerakli joyga ozgina yetolmay qoldim. Bu ablah bo‘lsa, qaranglar, aslzoda oliyjanoblikni da‘vo qilyapti. Endi menga rahmat deysizlar, qamoqxona jentlmenini qaytarib oladi. O‘ldirish emish. Uni battarroq ko‘yga solish – qayta qamoqqa tiqish imkoni turganda qo‘llarimni nega bulg‘arkanman?!

Narigi bandi hamon xirillamoqdaydi:

– U meni o‘ldirishga urindi. Ha, o‘ldirishga urindi. Sizlar... sizlar guvoh bo‘linglar!

– Quloq soling, – dedi menga tanish mahbus serjantga. – Barjadan o‘zim qochdim. Hech kim yordam bermaga.

di. Agar uning ham shu yerda ekanini bilib qolmaganimda, manavi botqoqlikda sovuq yeb o'tirmagan bo'lardim, ko'ryapsizmi, oyog'im kishanlanmagan. Men ishlatgan usullardan foydalanib, qochib qolishiga yo'l qo'yib berishim kerakmidi? Yana meni aldashi, ahmoq qilishi uchunmi? Yana-ya? Yo'q, yo'q. Manavi chuqurda o'lib qolgan taqdirimda ham, – dedi u kishanlangan qo'llari bilan zovurga zo'rg'a ishora qilib, – uni qo'yib yubormagan va kelguningizcha ushlab turgan bo'lardim.

Sherigidan juda qo'rqayotgani ko'rinib turgan ikkinchi mahbus gapini takrorladi:

– U meni o'ldirmoqchi bo'ldi. Agar bu yerga kelmaganingizda tirik qolmasdim.

– Yolg'on aytyapti, – g'azab bilan uning so'zini bo'ldi menga tanish mahbus. – U tug'ma yolg'onchi, o'lguncha ham aldashdan to'xtamaydi. Qaranglar, basharasiga yolg'onchi, deb yozib qo'yilmaganmi? Qani, u ko'zlarimga bir qarasin! Ko'rasiz, qaray olmaydi.

Ikkinchi mahbus haqoratomuz kulishga urinib ko'rdi, lekin lablaridagi titroqni bosolmadi. U dam askarlarga, dam botqoqlikka, dam osmonga nazar solar, lekin raqibidan ko'zini olib qochayotgani ko'rinib turardi.

– Ko'rdingizmi? – dedi birinchi mahbus. – Ablahligini ko'ryapsizmi uning? Ko'zlarini ola-kula qilib javdirashiga bir qaranglar-a! Ikkalamizni birga sud qilayotganlarida shunday bo'luvdi. Menga bir marta ham qaray olmagan.

Ikkinchi bandi hamon qaqragan lablarini qimirlatib nimadir demoqchi bo'lar, ko'zlari uzoq-yaqinga javdirashdan to'xtamasdi, nihoyat uning nigohi raqibiga qadaldi va „O'zi nimangga qarashim kerak ekan“, deya kishanlangan qo'llariga ishora qildi. Shunda menga tanish mahbus darg'azab bo'lib o'zini bosolmay oldinga sapchidi, ammo askarlar uni to'xtatib qoldilar.

– Aytдим-ku sizlarga, qo‘lidan kelganida meni o‘ldirgan bo‘lardi, – dedi ikkinchi bandi. Uning qo‘rquvdan titrayotgani ko‘rinib turar, lablarida esa qorga o‘xshagan oppoq ko‘pik paydo bo‘lgandi.

– Gapni to‘xtating, – dedi serjant. – Mash‘alalar yoqilsin.

Miltiq o‘rniga savat ko‘tarib yurgan bir askar cho‘kka-lab, uni ochishga tutindi. Bu orada atrofga alanglayotgan birinchi mahbus ilk daf‘a menga nazar soldi. Hali zovurga yetmasimizdanoq Jo meni yerga tushirgandi va men uning yonida qimirlamay turardim. Bandining menga qarayotganini sezib, unga yolvorib nazar tashladim, ikki qo‘limni yoyib, bosh chayqadim. Bu ishlarda aybim yo‘qligini unga bildirib qo‘yish uchun fursat poylayotganimga ko‘p vaqt bo‘lgandi. U meni tushundimi, yo‘qmi, bilolmadim, menga qandaydir g‘alati qarash qildi-da, darhol yuzini o‘girdi. Ittifoqo, u menga bir soat yoki kun bo‘yi qarab turganida ham, e‘tiborliroq bo‘lishga qanchalar urinmay, uning yuzini eslab qololmasdim.

Savat ko‘tarib kelgan askar tez orada uch-to‘rtta mash‘ala yoqib, birini o‘ziga olib qoldi, qolganini tarqatdi. Bunga qadar ham qosh qorayib qolgan, endi bo‘lsa zimiston tushib, qorong‘ilik quyuqlashgandi. Bu yerni tark etishdan avval to‘rt askar davra bo‘lib, ikki marta osmonga qaratib o‘q uzdilar. Ko‘p o‘tmay bizdan orqaroqda, shuningdek, daryoning narigi tomonidagi botqoqlikda mash‘alalar ko‘rindi.

– Hammasi joyida, – dedi serjant. – Olg‘a!

Hali ko‘p yurmagan edik hamki, bizdan oldinroqda to‘plardan uch marta o‘q uzildi. Shovqindan quloqlarim ichida nimadir yirtilib ketgandek tuyuldi.

– Sizlarni kemada kutishyapti, – dedi serjant menga tanish mahbusga. – Kelayotganingizni ular bilishadi. Sudralma, azizim! Yetishib yuringlar!

Qochoqlarni bir-biridan ajratib, alohida soqchilar hamrohligida, oraliqdagi masofani saqlagan holda olib ketayogandilar. Mister Uopsl jon deb uyiga jo'nab qolgan bo'lardi-yu, ammo Jo oxirigacha ko'rishni orzu qilganidan askarlarga ergashib kelayotgandik. Jo bir qo'li bilan meni ushlab olgan, narigi qo'lida mash'ala ko'targandi. Biz quruq so'qmoq yo'lga chiqdik; yo'l suv yoqalab borar, to'g'on va kichikroq tegirmonlarni aylanib o'tgandi. Ortimga qarab boshqa mash'ala ushlaganlar biz tomon kelayotganlarini ko'rdim. Qo'limizdagi mash'alalardan so'qmoq yo'lga yirik-yirik olovli tomchilar tushar, ular biroz tutab, yana alanga olmoqdaydi. Ko'zlarim zim-ziyo qorong'idan boshqa hech narsani ilg'ay olmasdi. Munga botirib olingan mash'alalardan atrofga issiq taralar, bu esa, chamamda, multiqlar hamrohligida ilgari sudralayotgan ikki tutqinga yoqayotgandek edi. Biz tez yura olmasdik, negaki ikkalasi ham cho'loqlanib qolgan va butkul holdan toygandi; nafas rostlab olishlari uchun ikki-uch marta to'xtashga ham to'g'ri keldi.

Shu alfozda bir soatga yaqin yo'l yurib, yo'nilgan yog'ochdan qo'pol qilib qurilgan bino va bandargoh oldidan chiqdik. Soqchi ovoz bergandi, serjant javob qaytardi. Biz ichkariga kirdik. Binoning ichida tamaki va ohak hidi anqir, lovullab olov yonar, moychiroq yoqib qo'yilgandi; u yerda, shuningdek, multiqlarni suyab qo'yish uchun dastak, baraban va kamida o'nta askar yonma-yon yotishi mumkin bo'lgan, kir yuvadigan uzun taxtani eslatuvchi yog'och so'ri bor edi. Unda shinellariga o'ralib yotgan uch-to'rt askar bizni ko'rib hayron ham bo'lishmadi, boshlarini ko'tarib, biroz uyqusirab qarab turishdi-da, yana yotib olishdi. Serjant kimgadir hisobot berib, qayd daftariga nimanidir yozdi, keyin men „ikkinchi“, deb atayotgan mahbusni barjaga jo'natish uchun soqchilar hamrohligida tashqariga olib chiqishdi.

Birinchi mahbus menga boshqa qaramadi. Ichkarida ekanimizda u olovga tikilib o'y surar yoki oyoqlarini navbat bilan panjara ustiga qo'yib, so'nggi kunlarda chekkan mashaqqatlari uchun achingandek, ularga o'ychan nazar solardi. Kutilmaganda u serjantga o'girilib, dedi:

– Qochishimga bog'liq holat bo'yicha ko'rsatma bermoqchiman. Hech kimni shubha ostiga qo'ymaslik uchun.

– Istagan ko'rsatmangni berasan, – dedi serjant unga sovuq tikilib. – Lekin bu ishni shu yerda qilishingga hojat yo'q. Bu haqda gapirishga ham, eshitishga ham hojat yo'q. Hukm ijro etilgunga qadar, yetarli imkoniyatga ega bo'lasan hali, tushundingmi?

– Tushundim, lekin bu alohida mavzu. Inson ovqatsiz yashay olmaydi. Har holda men ovqatsiz yashay olmayman. Botqoqlik ortidagi, cherkovi bor hov anavi qishloqdan yegulik uchun u-bu oluvdim.

– To'g'rirog'i o'g'irlovding, – dedi serjant.

– Hozir qayerdan olganimni ham aytaman. Temirchi-ning uyidan.

– Ana xolos, – dedi serjant Joga qarab.

– Ana xolos, Pip! – dedi Jo menga qarab.

– Qolgan-qutgan ovqatlar edi, keyin bir qultum likyor, pashtet...

– Uyingizda pashtet yo'qolganini sezganmidingiz, temirchi? – dedi serjant Jo tomonga egilib.

– Kelishingizdan sal avval xotinim payqab qoluvdi. Sen bilmasmiding, Pip?

– Shunaqami? – dedi qovog'ini solib menga tanish mahbus. – Siz o'sha temirchimisiz? Unda pashtetingizni yeb qo'ygandim, deyayotganim uchun sizdan uzr so'rayman.

– Yaratganning yo'liga, osh bo'lsin... Men-ku, achinmayman, – dedi Jo xotinini eslashga fursat topib. – Guno-

hing nima ekanini bilmaymiz, lekin ochdan o'lishingni is-tamaymiz, bechora, baxtiqaro inson. To'g'rimi, Pip?

Ertalab botqoqlikda bo'lgani kabi, mahbusning to-mog'iga nimadir tiqilgandek bizga orqa o'girdi. Bu orada qayiq qaytib keldi, soqchilar tayyor turishardi. Biz menga tanish mahbusning ortidan qo'pol yo'nilgan to'sinlar va toshlardan qurilgan bandargohga chiqdik va uni qayiqqa o'tqazganlarini ko'rdik. Eshkakchilar ham o'zi kabi mah-buslar edi. Ulardan hech biri bandini ko'rib hayratlanmadi, unga qiziqib boqmadi, xursand yoki xafa bo'lmadi, hech kim hamdardlik bildirib so'z demadi, faqat kimdir itlarga buyurgandek qilib: „Qani, ketdik!“ dedi; eshkaklarning bir maromdagi tovushi eshitila boshladi. Mash'alalarning yorug'ida serbalchiq qirg'oqdan sal narida turgan qop-qo-ra suzuvchi qamoqxona Nuh payg'ambarning afsonaviy kemasini eslatardi. Bolalarcha tasavvurimda, allaqachon kemalar safidan chiqarilgan, qo'riqlanayotgan, qalin, zanglagan zanjirlar chirmab olgan barja mahbuslar kabi kishanband qilingandi. Qayiqning kema yoniga suzib bor-ganini, mahbuslar barjaga chiqishayotganini, keyin uning g'oyib bo'lganini ko'rdik. Shundan so'ng mash'alalarning qoldiqlarini suvga uloqtirdilar, ular mahbus uchun hamma-si tugaganini bildirgandek, pishillab o'chdi.

VI BOB

O'g'irlik qilgan, degan ayblovdan kutilmagan tarzda qutulib qolganimga qaramay, aybimni vijdonan tan olish-dan yiroq edim; qalbimning tubida esa, ushbu ishni yaxshi niyat bilan qiluvdim-ku, degan yupanch yotardi.

Aybim oshkor bo'lib qolsa-ya, degan hadik yo'qolgach ham o'zimda missis Joga nisbatan ozgina bo'lsa-da mehr tuyg'usi uyg'onganini eslay olmayman. Ammo Joni yax-shi ko'rardim, ehtimol, bu oliyjanob qalb egasining e'tiroz

bildirmaganidandir, har holda Joga nisbatan vijdotsizlik qilish oson kechmadi. Yana uzoq vaqtgacha (ayniqsa, u qo'liga egov olgan kezlarda) Joga bor haqiqatni aytishim kerak, degan fikr meni tinch qo'ymadi. Ammo bunday qilmadim, sababi uning nazarida, aslimdan ko'ra yomonroq ko'rinishni xohlamadim. Joning ishonchini yo'qotib qo'yaman va bundan buyon meni do'st va o'rtoq, deb bilmaydigan kimsaga befarq qarab, oqshomlari o'choq oldida o'tiraman, degan hadik tilimni bog'lab qo'ygandi. Ojizona tasavvurimda, agar Joga ichimdagini to'kib solsam, har safar chekka sochlarini o'ynab o'tirgan kezlari, mening aybim to'g'risida o'ylaydi, dasturxonga kechadan qolgan go'sht yoki puding tortilsa, yana qaznoqqa kirmadimikan, deb mendan shubhalanadi, pivo bemazaroq yoki quyuqroq tuyulsa, qurum suvi qo'shilmaganmikan, deb gumon qiladi, deb ishonardim. Lo'ndasini aytganda, avvalroq, qo'r-qoqligim sababli qilinishi kerak bo'lmagan ishni bajaranimdek, yana o'sha qo'r-qoqligim bajarilishi lozim ishni ado etishga monelik qilayotgandi. O'sha paytlarda men tashqi olamdan ayro yashar, turgan gapki, unda istiqomat qiluvchi sanoqsiz aholidan hech kimga taqlidan ish ko'ra olmasdim. Ustoz ko'rmagan dahodek, o'z yo'limni o'zim tanlashga majbur edim.

Suzuvchi qamoqxonadan hali uzoqlashmasimizdanoq, ko'zimni uyqu bosganidan, Jo meni yana opichlab, uygacha ko'tarib bordi. Jo uchun og'ir kun bo'ldi, mister Uopsl esa butunlay holdan toyib, kayfiyati shunchalar buzilgandiki, agar cherkov ochiq bo'lganida, u men va Jodan boshlab, yurishimizning hamma ishtirokchilarini qavmga a'zolikdan mahrum etgan bo'lardi.

Ayni vaqtda men binoyidek uxlab olishga ulgurib, hozirgina oyog'imni yerga qo'yib, g'ala-g'ovurga to'la, yorug' va issiq oshxonaning markazida aroqxo'r odamdek

chayqalib turmoqdaydim. Ikki kuragimning o'rtasiga berilgan turtki va opamning „Shu boladan biram bezormanki“, degan xitobidan o'zimga kelganimda Jo mahbusning g'alati iqrori haqida gapirib bo'lgan va hamma, biri olib biri qo'yib uning qanday qilib qaznoqqa kira olgani haqida faraz qilmoqdaydi. Uyimizni diqqat bilan ko'zdan kechirgan mister Pamblchuk, mahbus avval ustaxonaning tomiga chiqqan, undan uyning tomiga o'tgan, keyin choyshabini kesib, arqon eshgan va mo'ridan oshxonaga tushgan, degan xulosaga keldi. U juda ishonch bilan gapirdi, buning ustiga u o'z aravasida yurar va hech kimga so'z bermasdi, binobarin, hamma shunday bo'lgan ekan-da, deb ko'nib qo'ya qoldi. To'g'ri, mister Uopsl charchagan odamning ovozi bilan, lekin qat'iyatli qilib „Yo'q“, deb ko'rdi; lekin uning o'z farazi va egnida kamzuli bo'lmaganidan, hech kim gapiga quloq solib o'tirmadi; buning ustiga u olovga teskari o'girilib, namiqqan joylarini quritmoqdaydi: bu esa uni ishonchdan butkul mahrum etdi.

O'sha oqshom boshqa hech nima qulog'imga kirmadi: opam uyqusiragan aft-angori mehmonlarga xunuk ko'rindi, degan o'yda yoqamdan ushladi-da, shunchalar shahd bilan yotog'imga sudradiki, zinadan ellik juft boshmoqning shovqini ko'tarilgandek bo'ldi. O'sha kuni o'rnimdan turishim bilanoq meni qamrab olgan va o'zim yuqorida qayd etgan ruhiy holat, uning sabablari unutilib, kamdan kam holatlarni istisno qilganda, eslamay qo'yganlaridan keyin ham uzoq vaqtgacha meni tark etmadi.

VII BOB

Qabristonda turib ota-onamning mozorlariga o'rnatilgan qabr toshlarini o'rganar ekanman, o'sha paytlardagi bor ilmim ulardagi yozuvlarni hijjalab o'qiy olishgagina yetardi. Yozuvlarning mazmunini, ular soddagina bo'lishi-

ga qaramay, to'g'ri tushunmasdim, masalan, „Yuqorida zikr etilganning rafiqasi“ so'zlarida marhumaning arshi a'loga ko'tarilib ketganiga qo'shimcha ishora bor, deb hisoblardim; mabodo o'lgan qarindoshlarimizning qay biri to'g'risida bo'lsa ham „Quyida zikr etilgan“, deb aytilgan bo'lsa, marhum haqida fikrim ijobiy bo'lmasligiga shubha qilmasdim. So'zsiz amal qilishim kerak, deb o'ylaydigan Injildagi ko'rsatmalarni ham o'zimcha sharhlardim, masalan, „Umrinning oxirigacha U ko'rsatgan yo'lga amal qilaman“, degan ahdni qishloqda, uyimizdan chiqqandan keyin, har kuni to'g'riga qarab yurishim kerak, hech qachon g'ildiraksozning ustaxonasi yoki tegirmonning yonida o'ngga yoki chapga burilib bo'lmaydi, deb tushunanimni juda yaxshi eslayman.

Kattaroq yoshga kirganimda Joga shogird tushishim lozim edi, hozircha esa ushbu sharafiga munosib yoshda emasligimdan, missis Joning tili bilan aytganda, meni „tatalayverish“, o'zimning tushunishimcha taltaytirishga zo'r berish kerak emasdi. Shuning uchun men ustaxonadagi shunchaki shogird bolagina bo'lib qolmay, qo'shnilarda ehtiyoj tug'ilgudek bo'lsa, tomorqalaridan qushlarni haydab turish yoki tosh terishga, yo boshqa ishlarga jalb etilardim. Ittifoqo, qo'shnilarning nazarida, oilamizning obro'sini tushurib yubormaslik uchun, oshxonadagi o'choq tokchasiga pul quti qo'yilgani, unga mening topgan-tutganlarim tashlanayotgani to'g'risida jamoaga e'lon qilingandi. Pullarim pirovardida soliqlarni to'lashga mo'ljallangan, deb tusmollardim, nima bo'lganda ham ushbu xazinadan kelajakda bahramand bo'laman, deb aslo umid qilmasdim.

Mister Uopslning buvisi qishloqda kechki maktab ochgandi; aytish kerakki, chegaralangan imkoniyat va behisob dardlar sohibasi bo'lmish ushbu g'alati kampirsho bolakaylarning ko'z o'ngida kechki soat olti-yettilar orasi-

ni uyqu bilan o'tkazar, bunday ajoyib tomoshani ko'rganliklari uchun ularning har biridan haftasiga ikki pensdan yig'ardi. Ayol kichikroq bir uyni ijaraga olgan, uning yuqori qavatida mister Uopsl istiqomat qilardi. Biz o'quvchilar uning baland va tahdidli ovozda, ba'zan yer tepib, ichidagini to'kib solayotganiga quloq tutardik.

Mister Uopsl har chorakda bir marta o'quvchilarni „ko'rikdan o'tkazardi“. Buning uchun u yenglarini shimarib, sochlarini dikkaytirib tarab olar va bizlarga Mark Antoniyning Sezarning jasi ustida so'zlagan nutqini ijro etib berardi. Undan keyin Kollinzning „Tuyg'ular“ to'plamidagi bag'ishlovga navbat kelardi, aytmoqchi, mister Uopslning qasoskor sifatida qonga belangan qilichini yerga chaqmoqdek otib, jang-u jadal boshlanganidan xabar beruvchi karnaychasini qo'liga olishi va kulga aylantirib yuborgudek nazari menga, ayniqsa, yoqardi. Oradan ko'p vaqt o'tibgina, ehtiroslar nima ekanini tajribamda sinagach, ularni Kollinz va Uopslniki bilan solishtirib ko'rdim va aytishim kerakki, natija ushbu ikki janobning foydasiga hal bo'lmadi.

Eslatib o'tilgan ma'rifat maskanidan tashqari, mister Uopslning buvisiga qarashli o'sha xonaning o'zida kichkinagina baqqollik do'koni ham joylashgan edi. Kampirsho do'konida nima borliginiyam, ularning necha pul turishiniyam bilmasdi, ammo javonning qutilaridan birida baholar qayd etilgan, yog' bosib yotgan daftar saqlanardi va ushbu kichkina qomus yordamida Biddi barcha savdo-sotiq ishlarini bajarardi. Biddi buvining nevarasi edi. Tan olishim kerakki, uning mister Uopslga kim ekanini aniq aytishga aqlim yetmasdi. U ham menga o'xshagan yetimcha, uni ham kimdir o'z qo'li bilan katta qilgandi. Biddining ko'rinishi kishining e'tiborini o'ziga tortar, negaki sochlariga taroq, qo'llariga sovun ko'pdan beri tegmagani bilinar, bosh-

moqlari jiddiy ta'mirga muhtoj edi. Aytmoqchi, bularning bari haftaning begim kunlariga tegishli bo'lib, yakshanbada Bididi cherkovga o'ziga oro berib borardi.

Asosan o'z kuchim, shuningdek, ko'proq Bididi, qisman kampirshoning ko'magi bilan men alifboni, tikanakzordan o'tayotgandek, har bir harfda tirnolib, ehtiyot bo'lib zabt eta oldim. Keyin to'qqiz qaroqchi – raqamlar orasiga tushib qoldim, nazarimda, tanib olmasligim uchun, ular har oqshom qiyofalarini o'zgartirib olardilar. Lekin, pirovardida, hijjalab o'qib, ozmi-ko'pmi yozib, sanay boshladim.

Bir oqshom oshxonadagi o'choq yonida yozuv taxtachasining ustiga egilgan ko'yi Joga hafsa bilan xat yozishga kirishdim. Botqoqliklar oralab ta'qibda ishtirok etganimizga bir yilcha bo'lgandi – yana qish kelgan, tashqarida qattiq sovuq hukmron edi. O'choqqa qaragan ko'yi tizzamga alifboni ochib qo'ydim-da, bir-ikki soat mashaqqat chekib, Joga bosma harflar bilan quyidagi maktubni bitdim:

„Aziz Jo, senga sog'liq tilayman. Jo, men yaqinda senga dars o'rgataman. Biz juda xursand bo'lamiz. Jo, senga shogird tushganim ajoyib bo'ldi, ishon menga. Seni sevguvchi Pip.“

Jo bilan muloqot qilish uchun maktub yozishga hech bir ehtiyoj yo'q edi, negaki u yonimda o'tirar va oshxonada ikkimizdan bo'lak hech zog' ko'rinmasdi. Shunday bo'lsa-da, maktubimni (taxtachasi bilan) o'z qo'lim bilan unga topshirdim, u esa, nomamni bilimdonlikning mo'jizasi deb qabul qildi.

– Senga aytsam, Pip og'ayni, – dedi Jo moviy ko'zlarini katta ochib, – tuppa-tuzuk olim bo'libsan-qo'yibsan, gapim to'g'rimi?

– Qaniydi shunday bo'lsa! – xo'rsindim men Joning

qo'lidagi qing'ir-qiyshiq yozuvim tushirilgan taxtachaga shubhalanib qarab.

– Mana bu yerda J yozibsan, – dedi Jo, – va O, JO, Pip, qo'shib o'qilsa Jo bo'ladi.

Joning ushbu qisqa bo'g'indan boshqa biror so'zni o'qiganini hecham eshitmagandim, o'tgan yakshanba kuni esa cherkovda yonma-yon o'tirib, duolar kitobchasini uning qo'liga tasodifan teskari o'girib uzatgandim, u hech narsa ko'rmagandek, pinagini ham buzmedi. Joga dars berishga kirishgudek bo'lsam, ta'limni nimadan boshlashni aniqlab olish maqsadida dedim:

– Yaxshi. Qolganini ham o'qi-chi, Jo.

– Qolganimi, Pip? – javob berdi u maktubimga diqqat bilan tikilib, – bir, ikki, uch. Ana xolos, mana bu yerda uchta J bor ekan, keyin uchta O, keyin uchta J-O, ya'ni Jo bor ekan, Pip!

Men Jo tomon engashdim va ko'rsatkich barmog'imni taxtacha ustida yurgizib, xatni boshdan oyoq o'qib berdim.

– Zo'rsan-ku! – dedi Jo o'qishni tugatganimdan keyin. – Sen olimsan.

– „Gerjeri“ so'zini qanday yozgan bo'larding, Jo? – so'radim undan kamsuqum ustozning tovushi bilan.

– Uni sira yozolmayman, – dedi Jo.

– Yozyapman, deb faraz qilib ko'r!

– Faraz ham qilolmayman, – dedi Jo. – Aytmoqchi, o'qishga ham hurmatim baland.

– Rostdanmi, Jo?

– Juda baland. Menga yaxshi kitob yoki yaxshi gazeta berib, gurullayotgan gulxanning qarshisiga o'tqazib qo'y-sang bas. Yaratgandan bundan ortig'ini so'ramayman, – u tizzasini biroz silab, davom etdi. – J bilan O ni ko'rasan-da, deysan: „Mana bu J va O – Jo“, – o'qish shunda rosa qiziq bo'ladi“.

Bulardan Joning savodi, pardan foydalanishiga o'xshab, hali kurtak holida ekan, degan xulosaga keldim. Mavzuni davom ettirib so'radim:

– Menga o'xshab kichkina bo'lganingda maktabga bormaganmisan, Jo?

– Yo'q, Pip.

– Nega menga o'xshab kichkina bo'lganingda maktabga bormagansan, Jo?

– Xo'sh, Pip, – dedi Jo har doimgidek o'ychan holda kosov bilan cho'g' kavlashga tutinar ekan. – Quloq sol. Otam, Pip, ichishni yaxshi ko'rardi. Bo'kib ichib kelgan kezlari esa onamni beshafqat do'pposlardi. U meni ham bolg'a bilan sandonni urgandek, urardi. Gapimni tushunyapsanmi, Pip?

– Ha, Jo.

– Pirovardida, biz bir necha marta otamdan qochib ketganmiz. Onam qayerdadir ish topgan kezlari: „Endi Xudoning yordami bilan seni maktabga yuboraman“, degan paytlari ham bo'lgan. Ammo otam bizsiz yashay olmasdi. U biz ishlayotgan uy oldida olomonni to'plab, shunchalar shovqin ko'tarardiki, uy egalarining ikkimizni otamning qo'liga topshirishdan boshqa iloji qolmasdi. Keyin otam ikkimizni uyga olib borib, avvalgidan ham qattiqroq kaltaklardi. Ko'rib turganingdek, Pip, – dedi Jo cho'g' kavlashdan to'xtab, menga o'ychan nazar tashlarkan, – bularning bari savod chiqarishimga yo'l qo'ymagan.

– Tushundim, azizim Jo!

– Faqat shuni esingdan chiqarmaki, Pip, – dedi Jo kosov bilan panjarani taqillatib urib, – hech kimni kamsitmaslik uchun, odamlarga adolatli baho berish kerak, otam esa qalbi toza inson bo'lgan, tushundingmi, Pip?

Men tushunmadim, lekin indamay qo'ya qoldim.

– Ha, ha, ana shunaqa, – davom etdi Jo. – Axir podani

ham kimdir boqishi kerak-ku, aks holda go'sht bo'lmaydi, tushunarlimi, Pip?

Bunisini tushunganimni aytdim.

– Shuning uchun otam ishga kirishimga monelik qilmasdi; xullas, ota kasbini boshladim, faqat undan o'rnak olmay, vijdonan mehnat qildim, menga ishonaver. Tez orada uni boqa olish qo'limdan kelib qoldi va to'satdan yurak xurujidan joni uzulguniga qadar otamni boqdim. Uning qabriga quyidagilarni yozib, tosh o'rnatishni niyat qilgandim: „U ko'p gunohlar qildi, ammo qalbini pok saqlashni bildi“.

Ushbu ikkilikni Jo shunchalar g'urur va ifoda bilan o'qidi, undan bularni o'zing to'qimaganmisan, deb so'radim.

– O'zim, – javob qildi Jo. – Bir nafasda to'qib tashladim. Bir zarb bilan taqa yasagandek. Hech qachon bunaqa holat bo'lmagandi, o'zim ham shu ishni men qildimmi, deb hayron qolganman. Ana shunaqa, Pip, aytmogchimanki, qabr toshi ustiga ushbu satrlarni yozdirishni niyat qilgandim; lekin, mayda yozdirasanmi, yirikmi, she'rni toshga o'ydirish pul turadi, pirovardida niyatim amalga oshmay qoldi. Dafn qilishning o'ziyam arzonga tushmadi, qolgan pullar esa onamga zarur edi. Uning sog'ligi zaiflashgan, juda mazasi qochgandi. Onam otamdan keyin uzoq yashamadi, uning ham azoblardan qutuladigan vaqti kelgandi.

Joning moviy ko'zlari namlandi, u avval bir ko'zini, keyin ikkinchisini bu ish uchun eng noqulay narsa, kosovning dastasidagi dumaloq sharcha bilan artidi.

– Shundan so'ng yolg'iz qoldim, – dedi Jo. – Keyin opang bilan tanishdim. Bilib qo'y, Pip, – dedi go'yo gapiga qo'shilmasligimni bilgandek qat'iyat bilan, – opang – ko'zga yaqin ayol.

Ishonmayotganimni oshkor qilib qo'ymaslik uchun olovga tikildim.

– Qarindoshlarmi, qishloqdagilarmi, nima deyishsa, deyaverishsin, lekin, Pip, opang – ko‘zga yaqin ayol! – dedi Jo hijjalab.

Chiroyliroq javob topa olmay, dedim:

– Shunday fikrda ekaningdan xursandman, Jo.

– Men ham, – ilib ketdi Jo. – Shunday fikrda ekanimdan o‘zim ham xursandman, Pip. Yuzining biroz qizilligi, u yer bu yerida suyaklarining ko‘proqligiga kelsak, shungayam xafa bo‘lishim kerakmi?

Men donolik qilib, modomiki u xafa bo‘lmas ekan, boshqalar jimgina yurishlari kerak, degan mulohazani bildirdim.

– To‘ppa-to‘g‘ri, – deb tasdiqladi Jo. – Ayni haqiqat. To‘g‘ri aytding, oshna. Opang bilan tanishganimda, bu yerlarda u qanday qilib o‘z qo‘llari bilan seni o‘stirayotgani to‘g‘risida gaplar yurardi. Uni hamma, jumladan, men ham bu ishi uchun maqtardim. Sen esa, – dedi Jo bir narsadan nafratlangandek ijirg‘anib, – shu qadar xunuk va kichkina edingki, o‘zing ham o‘zingga qarashni xohlamagan bo‘larding!

Bunday baho menga yoqinqiramadi.

– Hech qachon meni kamsitma, Jo, – deya e‘tiroz bildirdim.

– Seni kamsitmadim, Pip, – dedi Jo samimiy erkalash ohangida. – Opangga birga yashashni va nikoh o‘qitishni taklif qilganimda va ustaxonaga ko‘chib kelishga roziligini olganimda, unga: „Bechora kichkintoyni ham olib kel, kichkintoyni Xudo yorlaqasin. Ustaxonada unga ham xona bor“, deganman.

Yig‘lab, Joning bo‘yniga osilib, undan kechirim so‘ray boshladim.

– Yig‘lama, og‘ayni, axir sen bilan do‘stmiz, to‘g‘rimimi? – dedi Jo menga.

Biroz tinchlanganimdan keyin Jo yana gap boshladi:

– Ana shunaqa gaplar, Pip. Endi esa, uchalamiz shu

yerdamiz! Menga dars bera boshlaganingda-chi, Pip (oldindan aytib qo'yay, savod chiqarishga juda no'noqman), nima ish qilayotganimizni missis Jo bilmay qo'ya qolsin. Nega deysanmi? Hozir aytaman. – U yana qo'liga kosovni oldi, aftidan, usiz chuqur mulohazalarga berila olmasdi. – Opang, bilsang, hukumatning ishini qilyapti.

– Hukumatning deysanmi, Jo ?

Hayratga tushdim, chunki Jo opam bilan ajrashib, uni admirallar lordiga uzatib yuborgan bo'lsa-ya, degan fikr (tan olishim kerak, umid ham) uyg'ongandi.

– Ha, hukumatning, – takrorladi Jo. – Ya'ni, u ikkalamizga hukmini o'tkazyapti.

– Ha-a.

– Uyimizda savodlilar yashashini uning jini suymaydi, – davom etdi Jo. – U ayniqsa mening savodim chiqishini xohlamaydi. Isyonkorlarga o'xshab bosh ko'tarib qoladi, deb qo'rqadi. Tushundingmi?

Men savolga savol bilan javob berib:

– Bo'lmasam... – deyishim bilan Jo gapimni bo'ldi:

– Shoshma, nima demoqchiligingni bilaman, Pip, lekin sen shoshma. To'g'ri, ba'zan u bizni boplaydi. To'g'ri, kaltaklashni ham kanda qilmaydi, boshimizga chiqib olganidan ham xursand. Opang jahl otiga minib qolsa-yu, – u yog'iga Jo shivirlashga tushdi, – haqiqat tarafdori bo'lgan har qanday odam uning naq Ajdarho ekanini aytadi.

Jo bu so'zni xuddi uchta katta A bilan boshlanadigandek talaffuz qildi.

– Nega unga qarshilik qilmayman? Hali gapingni bo'lib qo'yganimda shu haqda so'ramoqchimiding?

– Ha, Jo.

– Xo'sh, – dedi Jo kosovni chap qo'liga olarkan (bu qilig'idan yaxshilik chiqmasligiga odatlanib qolgandim), – opang – donishmand ayol.

– Bu nima deganing? – so‘radim men uni gapdan to‘xtatish umidida. Ammo Jo o‘zini tez qo‘lga oldi va ko‘zlarimga tikilib turib, hayratlanarli javob berdi:

– Opang... Men esa aqlli emasman, – dedi u ko‘zini olib qochib. – Qolaversa, Pip og‘ayni, senga o‘ta muhim bir narsani aytmoqchiman – sho‘rlik onam timsolida juda ko‘p voqealarni: ayol zotining mashaqqat chekib, quldek mehnat qilishi, umrining oxirigacha o‘zini ayamasiqligi va tinim bilmasligini ko‘rdim. Binobarin, ayol kishiga ma‘qul kelmagan ishni qilishdan, unga ozgina bo‘lsa-da ozor yetkazishdan juda qo‘rqib qolganman. Albatta, Pip, hamma tashvishlar faqat o‘zimning yelkamga tushishini xohlagan bo‘lardim; qashlag‘ichning nima ekanini bilmasligingni istardim, og‘ayni; ammo chidashga to‘g‘ri keladi. Vaqti kelib, bularni unutib yuborasan, deb umid qilaman.

O‘sha oqshomdan boshlab Joga o‘zgacha hurmat ko‘zi bilan qaray boshlaganim yodimda. Biz avvalgidek do‘st bo‘lib qolaverdik, lekin endi uni ko‘rsam yoki u haqda o‘ylasam, Jo avvalgidan ancha balanddek ko‘rinardi.

– Uni qara-ya, – dedi Jo o‘tga ko‘mir tashlash uchun o‘rnidan turarkan. – Gollandcha soatimiz millari sakkizga yetay deb qolibdi, opang esa haliyam kelmadi. Pamblchuk amakining oti muzda sirpanib yiqilgan bo‘lmasin-da!

Ba‘zan bozor kunlari missis Jo Pamblchuk amakiga ayol kishining maslahati bilan tanlanadigan ro‘zg‘or buyumlarini xarid qilishga qarashardi. Pamblchuk amaki bo‘ydoq bo‘lib, xizmatchi ayolga ishonmasdi. O‘sha bozor kuni ham opam mister Pamblchukka yordam berish uchun ketgandi.

Jo olovni qalab, o‘choq oldini supurdi, keyin ikkalamiz arava tovushiga quloq tutish uchun tashqariga chiqdik. Tun sokin va sovuq edi, kuchli shamol esar, yerni

oppoq qirov qoplagandi. Bunday tunda botqoqlikka bor-gan odam o'lmay qolmaydi, degan fikr xayolimga keldi. Keyin yulduzlarga boqdim va sovuqdan o'layozgan odam uchun ushbu behisob nur manbalariga qarash, ulardan na hamdardlik va na madad topa olmaslik naqadar dahshatli ekanini tasavvur qildim.

– Baytal kelyapti, – dedi Jo. – Qo'ng'iroqchalardek to-vush chiqarib, yo'rg'alayapti.

Taqalarning tosh yo'lga tegishidan chiqayotgan tovush musiqani eslatar, ularning maromi odatdagidan tezroq edi. Missis Jo aravadan tushishda qiynalmasin, deb kursi olib chiqdik, olovni balandlatib, derazadagi yog'duni qorong'i-likda uzoqdan ko'rinadigan qilib qo'ydik. Tayyorgarliklar nihoyasiga yetuvdi hamki, ko'zlarigacha burkanib olgan yo'lovchilar yetib kelishdi. Keyin missis Jo yerga tushdi, Pamlchuk amaki ham aravadan tushib, otning ustiga yo-pinchiq tashladi va hammamiz ichkariga kirdik. Biz u yer-ga shunchalar ko'p sovuq havo olib kirdikki, olovning bor tafti tashqariga chiqib ketgandek bo'ldi.

– Xo'sh, – dedi missis Jo yuzidagi to'r niqob va shlapa-dan xalos bo'lib, sochlarini ozodlikka chiqararkan. – Agar bugun ham bu tirmizak mendan minnatdor bo'lmasa, unda hech qachon minnatdor bo'lmaydi.

Kimdan va nima uchun minnatdor bo'lishini hali o'zi ham bilmaydigan bolakayning bor imkoniyatini ishga so-lib, yuzimga minnatdorchilik ifodasini berdim.

– Umid qilamanki, o'sha yerda uni taltaytirib yuborish-maydi, – dedi opam. – Lekin, xavotirdaman.

– U ayol taltaytiradiganlardan emas, bekam, – dedi mister Pamlchuk. – Buni u bizdan yaxshiroq tushunadi.

U ayol kim bo'ldi? Joga qarab, lablarim va qoshlarim bilan „u ayol?“, deb so'radim. Jo ham labi va qoshlarini savol mazmunida uchirdi. Shu soniyada opamning ko'zi

unga tushib qolgandi, Jo bo'ynini ichiga tortib, odatdagidek burnini ishqalay ketdi.

– Xo'sh, – dedi opam sinalgan usulini qo'llar ekan. – Nega baqrayib qolding? Uyga o't ketdimi?

– Kimdir „u ayol“, degandek bo'ldimi, – dedi Jo tavoze bilan.

– Ayolni ayol deydimi, axir? – dedi opam. – Yoki, se-ningcha, miss Xevishem erkakmi? Hatto sen ham buning farqiga borarsan.

– Shaharda yashaydigan miss Xevishemmi? – so'radi Jo.

– Balki, qishlog'imizda miss Xevishem bordir? – javra-di opam. – Pip unikiga borib o'ynab o'tirishini xohlayapti. Bola, albatta, unikiga boradi. Borib o'ynasa, o'ziga yax-shi, – qo'shib qo'ydi opam „Bo'lmasa mendan ko'radi“, degandek boshini tahdid bilan silkib.

Bir necha chaqirim naridagilar kabi men ham shaharda yashaydigan miss Xevishem to'g'risida ayrim gaplarni eshitgandim. Ushbu qattiqqo'l va badavlat xonim, atro-fi temir panjara bilan o'ralgan katta va qo'rqinchli uyda, uzlatda yashar edi.

– Ajabo! – dedi hayratlangan Jo. – Pipni u qayerdan tanir ekan?

– To'nka, – xitob qildi opam. – U Pipni tanirkan, deb kim aytdi senga?

– Pip unikiga borib o'ynashini xonim xohlayapti, deb kimdir aytganday bo'ldi, shekilli, – dedi Jo yana tavoze bilan.

– Xonim Pamblchuk amakidan uyiga kelib o'ynash uchun biron-bir bolani tavsiya qila olasizmi, deb so'ragan bo'lsa-chi? Pamblchuk amaki xonimdan ijaraga yer ol-gan, ijara haqini to'lash uchun u olti oydami, uch oydami, baribir aqling yetmaydi, har holda vaqti-vaqti bilan uni-kiga borib turgan bo'lsa-chi? Xonim undan uyimga kelib

o‘ynab turish uchun mo‘ljalingizda biron-bir bola yo‘qmi, deb so‘rasa-chi? Har doim bizni o‘ylaydigan, biz uchun qayg‘uradigan Pamlchuk amaki esa, bu fikrga sen qo‘shilmasang-da, Jozef, – dedi opam chuqur nadomat bilan, – manavi yerda turib olib oliftagarchilik qilayotgan (qasam ichamanki, men hech nima qilmayotgandim), meni o‘ziga bir umrlik xizmatkor qilib olgan anov tirmizakni tiliga olgan bo‘lsa-chi?

– Yaxshi gap bo‘ldi! – xitob qildi Pamlchuk amaki. – To‘g‘ri narsa, to‘g‘ri-da! Mo‘ljalga urdi! Endi, Jozef, hammasi senga ravshan.

– Yo‘q, Jozef, – dedi opam burnini ishqalayotgan Joga hamon ayblovlash ohangida, – hali barini tushunib yetganing yo‘q. Sen hali Pamlchuk amakining bola miss Xevishemnikida baxtini topib ketar, deb o‘ylab uni bugunoq shaharga olib borishini, uyida tunashga joy berib, ertalab miss Xevishemga o‘z qo‘li bilan topshirishni taklif etganini bilmaysan. Ey, karami keng Parvardigorim, – dedi opam kutilmaganda umidsizlikka tushib shlapasini boshidan olarkan. – Pamlchuk amaki kutib, baytal ko‘chada sovuqda turgan bir paytda, men manavi yalqovlar bilan gap sotyapman. Bolakayning esa bosh-oyog‘i loy, qorakuya!

Keyin u burgut qo‘zichoqqa chang solgandek meni ushlab oldi-da, boshimni jo‘mrak tagiga tiqib, esdan og‘ib qolgunimcha sovunlab, ishqalab, qashlab va qirtishlab azobladi (Aytishim kerakki, manaman degan olim ham nikoh uzugini yuzingizga ishqasalar qanchalar og‘ritishini mendan yaxshi aytib bera olmasa kerak).

Cho‘mltirishni tamomlab, menga aristondek dag‘al ichki kiyim va tor, noqulay ko‘ylak kiygizdilar-da, mister Pamlchukka topshirdilar, u esa kaminani sherif jinoyatchini qo‘lga olgandek, o‘ta rasmiy tarzda qabul qilib, bilishimcha, avvaldan o‘lib-tirilib tayyorlab qo‘ygan gapini aytdi:

– Hamma do'stlaringdan, ayniqsa, seni o'z qo'li bilan katta qilayotganlardan bir umr minnatdor bo'l, bolakay!

– Xayr, Jo!

– Xayr, Pip og'ayni. Parvardigor seni yorlaqasin!

Hali hecham Jodan ajralmagandim. Shuurimni to'ldirgan tuyg'ular, ko'zimni hamon achishtirayotgan sovun ko'pigi sabab, aravadan turib yulduzlarni ko'zim avval ilg'amadi. Lekin keyin ular osmonda birma-bir porlay ketdilar, ammo nima uchun aynan men miss Xevishem-nikiga borib o'ynashim kerak, qolaversa, u yerda nimani o'ynashim kerak, degan jumboqni ular sal bo'lsa-da yoritib bera olmadilar.

VIII BOB

Shaharchamizning tijorat dahasidagi Xay Stritda joylashgan mister Pamblchukning uyida, don, yem va urug'lar bilan chakana savdo qiluvchining maskaniga mos ravishda, un va murch hidi anqirdi. Do'konida behisob tortma qutilar borligidan, u rosa baxtli odam ekan-da, deb o'ylaganman; ulardan bir-ikkitasini ochib, ip bilan tugib qo'yilgan qog'oz xaltachalarda tutqunlikdan xalos bo'lib, gullab-yashnash uchun qulay fursatni kutayotgan gul urug'larini ko'rib hayratlanganman.

Bu fikrlar xayolimga uning uyiga kelgan kunimizning ertasiga, tong pallasida kelgandi. O'sha oqshom esa meni darhol chordoqdagi xonaga uxlagani jo'natishdi. Tom chorpoyaga shunchalar taqalgandiki, hisobimga ko'ra, cherepitsa va qoshim orasidagi masofa bir qarichdan sal ko'proq edi. O'sha tongda men, shuningdek, chiyduxoba shim va urug'larning o'zaro bog'liq ekanini kashf qilgandim. Mister Pamblchuk ham, uning yordamchisi ham chiyduxoba shim kiyib yurishar, shimlarning ko'rinishi va hidi urug'larni eslatar, urug'larning shamoyili va isi shimlarga

urib ketgandek edi. O'shanda men yana shuni sezdimki, mister Pamblchukning tijoriy faoliyati ko'chaning narigi tomonidagi egarchiga qarab o'tirish, egarchinikidagi arava tuzatadigan ustadan ko'z uzmaslikdan iborat edi; usta bo'lsa ikki qo'lini cho'ntagidan olmay novvoyni kuzatish bilan tirikchilik qilar, novvoy qo'llarini qovushtirib baqqolga tikilar, u esa do'konining eshigiga suyanganicha, dorchini tomosha qilardi. Pirovardida, Xay Stritda o'z kasbiga e'tibor beruvchi yagona inson katta ko'rsatadigan oynak taqib, ish joyida qimirlamay o'tiradigan va do'konining oldida to'dalashib, undan ko'z uzmaydigan bekorchilarning e'tiborini tortuvchi soatsoz edi.

Soat sakkizda mister Pamblchuk bilan nonushtaga o'tirdik, uning gumashtasi esa do'konning ichida, no'xat solingan qop ustiga o'tirib choy ho'plab, yog' surtilgan non bo'lagini yeyishga tushdi. Mister Pamblchuk bilan hamshuhbat bo'lish men uchun o'ta yoqimsiz mashg'ulot edi. Opamning ovqatlanishdan maqsad nafsni qondirishdangina iborat, degan fikrini yoqlashi, nonning kuygan yerlarini ko'proq, yog'ni kamroq bergani, sutga juda ham ko'p iliq suv qo'shib yuborgani yetmagandek, suhbatimizning mavzusi arifmetikadangina iborat edi. Ehtirom bilan bergan ertalabki salomimga alik o'rniga, u gerdayib „Yeti karra to'qqiz necha bo'ladi, bolakay?“ deb so'radi. Birovning uyida, och qorin bilan o'tirganda savoliga javoban nima ham deya olardim unga? Och edim, ammo hali bir tishlam nonni yamlab ulgurmasimdan, butun nonushta vaqtiga kifoya qiladigan savollarga ko'milib ketdim: „Yeti karra to'rt? Sakkiz? Ikki? O'n?“ va hokazo. Savolning bittasiga javob berib, bir ho'plam sut ichib ulgurmasimdan, keyingisi jaranglayotgandi; hech qanday misol yechishi kerak bo'lmagan mister Pamblchukning o'zi esa kursi ustida yalpayib o'tirib olib, ochofatlarcha (ushbu qo'pol

soʻz uchun Parvardigorimdan uzr soʻrayman) choʻchqa qovurgʻasi solingan somsalarni paqqos tushirmoqdaydi.

Binobarin, soat oʻnga bong urib, biz miss Xevishemnikiga yoʻl olganimizda, ushbu begona xonimnikida oʻzimni qanday tutishim kerakligi toʻgʻrisida tasavvurga ega boʻlmasam-da, oʻzimda yoʻq xursand edim. Chorak soat oʻtgach, biz uning baland temir panjara bilan oʻrab olingan, nuray boshlagan gʻishtin imorati oldida hozir boʻldik. Derazalarning baʼzilari suvab tashlangandi. Birinchi qavatdagi qolgan derazalar zanglagan panjaralar bilan toʻsilgan, uyning oldidagi hovli ham temir toʻsiq bilan oʻrab olingandi. Qoʻngʻiroqni chalib, kimdir bizni qarshilashini kuta boshladik. Ichkariga nazar tashlab, hovlining oʻrtasida pivo pishiradigan kattagina bino borligini koʻrdim. Uning atrofiga hech kim koʻrinmas, pivoxona koʻpdan buyon ishlamayotgani ravshan edi.

Eshikning darchasi ochildi va qoʻngʻiroqdek ovoz: „Is-mingiz?“, deb soʻradi. Yoʻlboshlovchim: „Pamblchuk“, deb javob qaytardi. Ovoz: „Toʻgʻri“, dedi. Darcha yopildi, keyin hovlida bir shoda kalit koʻtarib olgan, chiroyli kiyingan qizcha koʻrindi.

– Bu – Pip, – dedi mister Pamblchuk.

– Shumi Pip? – dedi qizcha; u juda kelishgan va koʻrinishdan oʻta takabbur edi. – Kira qol, Pip.

Mister Pamblchuk ham hovliga kirishga hozirlanayotganida, qiz eshikni yopib qoʻydi.

– Kechirasiz, – dedi qiz, – miss Xevishemni koʻrish niyatingiz bormi?

– Agar miss Xevishem meni koʻrishni istayotgan boʻlsalar... – dedi mister Pamblchuk xijolat chekib.

– Shundaymi? – dedi qizcha, – oʻzingiz koʻrib turibsiz, istamayptilar.

Bu soʻzlar shunchalar keskin va sovuq jarangladiki,

g'ururi qanchalar toptalgan bo'lmasin, mister Pamblichuk e'tiroz bildira olmadi. Lekin menga xafa bo'lgandek nazar soldi va: „Bolakay! Odobing bilan seni tarbiya qilganlarga maqto'v olib kel!“ deya jo'nab qoldi.

Hozir u ortiga qaytib, darvoza orqasidan: „O'n oltiga ko'paytirsak-chi?“ – deb so'rab qoladi, degan hadikdan xalos bo'lolmayotgandim. Ammo unday qilmadi.

Go'zal yo'l boshlovchim darvozani qulfladi va ikkimiz hovlini kesib o'ta boshladik. Hovli toza, tosh yotqizilgan, lekin yoriqlar orasini o't bosib ketgandi. O'ng tomondagi yo'lka pivoxonaga olib borar, so'qmoqning nihoyasidagi yog'och darvoza lang ochiq edi; pivoxonaning barcha eshiklari ham ochiq bo'lib, uning ortida devor ko'zga tashlanardi; hamma yoq bo'm-bo'sh, kimsasiz edi. Ko'chadagi sovuq shamol bu yerni ko'proq izillatayotgandek tuyilar va u pivoxonaning ochiq joylaridan o'tib, uv tortmoqdaydi.

Pivoxonaga qarayotganimni sezib, qizcha dedi:

– Sen, bolakay, bu yerda tayyorlangan pivoning hammasini qo'rqmay ichgan bo'larding.

– Ehtimol, ichgan bo'lardim, miss, – dedim botinmaygina.

– Endi bu yerda pivo tayyorlashga urinmasa ham bo'ladi, baribir achib qoladi, nima deysan, bolakay?

– Shunaqa shekilli, miss.

– Aytmoqchi, hech kim urinib ham ko'rmoqchi emas, – dedi qiz yana. – Bu ish allaqachon to'xtagan, bularning bari to'kilib tushmaguncha turaveradi. Qaznoqlarimizda shunchalar ko'p pivo zaxira qilinganki, Menor-Xauzni cho'ktirib yuborsa bo'ladi.

– Bu uy shunday ataladimi, miss?

– Uning nomlaridan biri bu, bolakay.

– Boshqa nomlari ham bormi, miss?

– Yana bir nomi bor. Uyni Satis-Xauz, deb ham ataganlar, yunon tilidanmi, lotinchadanmi yoki yahudiy tilidanmi olingan soʻz, balki, uchala tildanmi, menga qolsa „kifoya“ deb atalgani toʻgʻri.

– Kifoya uy! Ajoyib nom, miss.

– Ha, – dedi qiz, – lekin unda chuqurroq maʼno bor. Uyga bu nomni qoʻyayotganlarida, unda kim yashamasin, hech narsaga muhtoj boʻlmaydi, deb niyat qilganlar. Oʻsha paytlarda ozgina narsaga qanoat qilgan boʻlsalar kerak, deb oʻylayman. Yura qol, bolakay, sudralma.

Taxminan tengdosh boʻlishimizga qaramay, u tez-tez menga kamsituvchi balandparvoz ohangda „bolakay“, deb murojaat qilmoqdaydi. Turgan gapki, qiz bola boʻlganidan, mendan ancha katta koʻrinar, jozibali hamda serviqor edi; menga yigirma yoshdan kattaroq, hatto malikalardek past nazar bilan muomala qilayotgandi.

Biz yon eshikdan ichkariga kirdik – katta eshik ikki shoda zanjir bilan yopib tashlangandi. Yoʻlakdagi zimiston meni hayratga soldi, qiz u yerga sham yoqib qoʻygandi. Uni olib, qiz meni uzun yoʻlakdan boshlab ketdi, keyin zinadan yuqoriga koʻtarildik, hamma yoq bir xilda qorongʻi, sham yogʻdusigina zimistonni biroz nari quvardi.

Nihoyat bir eshik oldida toʻxtadik, qiz menga: „Kir ichkariga“, dedi.

Dovdirab qolganimdan va hurmat yuzasidan: „Sizdan keyin, miss“, deb javob qaytardim.

– Jinni boʻldingmi, bolakay, men u yerga kirmoqchi emasman, – dedi qiz boshini baland koʻtarib va, eng yomoni, shamni olib joʻnab qoldi.

Juda noqulay ahvolda qolgandim, biroz qoʻrqayotgandim ham. Ammo eshik qoqishdan boshqa ilojim qolmadi, ichkaridan kimdir kirishga ruxsat berdi. Ostona hatlab shamlar bilan yoritilgan xonaga kirdim. U yerda kunduz-

gi yorug'likdan asar ham yo'q edi. Xonadagi ko'pgina buyumlarning nimaga xizmat qilishini o'sha paytlari bilmasam ham, atrofga nazar tashlab, u yerni yotoqxona, deb faraz qildim. Jihozlar orasida usti mato bilan qoplangan stol hamda cheti zarhal ko'zguni ko'rib, asilzoda xonimning pardoz stoli ekan, degan xulosaga keldim.

Ehtimol, stolning qarshisida hech kim bo'lmagani-da men uni bunchalar tez payqamasdim, lekin charm o'rindiqda, boshini qo'liga, tirsagini stolga tirab, umrimda ko'rmagan va hech qachon uchratishim mumkin bo'lmagan g'alati xonim o'tirardi.

U satin va ipak matolardan tikilgan, chetlari uqali, bog'ichli, oppoq ko'ylak kiyib olgandi. Oyoqlaridagi boshmoqlari ham oq rangda edi. Boshiga oppoq, uzun harir parda, oqarib ketgan sochlariga nikoh gullari taqib qo'yilgandi. Bo'yni va qo'llarida qimmatbaho toshlar jilva sochar, stol ustiga ham taqinchoqlar tashlangandi. Ustidagichalik hashamdor bo'lmagan ko'ylaklar, yarim ochilgan ichki kiyimlar tartibsiz sochilib yotardi. Ayol chala kiyingan – boshmoqlaridan biri stol ustida, qo'liga yaqin joyda turar, to'rparda tekislanmagan, zanjir va soat taqilmagan, taqinchoqlar bilan birga, ko'zgu oldiga chetlari uqali mato, ro'molcha, qo'lqoplar, guldasta hamda duolar kitobchasi tashlab qo'yilgandi.

Men ushbu tafsilotlarning barini birdaniga payqaganim yo'q, ammo ilk qarashdayoq keragidan ortiqroq narsalarni ko'ra bildim. Binobarin, nazarimda oqday tuyilgan narsalar ancha ilgari oq bo'lgan-u, endi esa yorqinligini boy berib, xira tortganini va sarg'ayib ketganini, nikoh libosidagi kelinning kiygan kiyimlari va taqqan gullari bilan birga so'lib qolganini, ichiga botgan ko'zlarini hali nur tark etmaganini, qachonlardir navqiron ayolning kelishgan qomatiga yopishgan ko'ylakning terisi ustixoniga tarmash-

gan gavgdada osilib turganini ko'rdim. Bir paytlar allaqaysi afsonaviy qahramonning tobutdagi qurib qolgan gavgdasini ko'rsatish uchun meni yarmarkaga olib borishgandi. Yana boshqa safar botqoqlikdagi eski cherkovlarning biriga ziyorat uyushtirib, uning tosh sahni ostidagi xilxonada asrlar mobaynida saqlanib kelayotgan, kiyimlari chirigan ustixonni ko'rsatishgandi. Nazarimda, o'sha qurib qolgan gavgdaga ko'zlar bitib, menga qarab turarsdi. Qichqirib yuboray dedim, lekin ovozim chiqmadi.

– Kim u? – so'radi pardoz stoli oldida o'tirgan xonim.

– Pipman, xonim.

– Pip?

– Mister Pamblichuk yuborgan bolaman, xonim. O'ynagani keldim.

– Yonimga kel, seni bir ko'ray. Yaqinroq kel.

Aynan shu lahzalarda, uning qarshisida, ko'zlariga qaramaslikka tirishib, tik turarkanman, betartib sochilib yotgan narsalarga ko'proq ahamiyat berdim va xonimning qo'lsoati ham, xonadagi devor soati ham yigirmata kam to'qqizda to'xtatib qo'yilganini ko'rdim.

– Menga qara, – dedi miss Xevishem. – Sen tug'ilgani-dan beri quyoshni bir marta ham ko'rmagan ayoldan qo'rqmayapsanmi?

„Yo'q“, deb katta gunoh orttirishdan qo'rqmaganimga afsus qilaman.

– Mana bu yerimda nima borligini bilasanmi? – so'radi ayol, avval bir qo'lini, keyin ikkinchisini ko'kragingning chap tomoniga qo'yib.

– Ha, xonim. (Bu holat mahbus va uning sherigini yodimga soldi.)

– Nima bor bu yerda?

– Yuragingiz.

– Ado bo'lgan yuragim!

Xonim bu soʻzlarni ehtiros bilan, chertib-chertib, sirli va magʻrur jilmayib aytdi. Birmuncha vaqt u qoʻllarini koʻkragida ushlab turdi, keyin, ular goʻyo ogʻirlik qilayotgandek, pastga tushirdi.

– Charchadim, – dedi miss Xevishem. – Koʻnglimni yozgim kelyapti, kattalardan esa hafsalam pir boʻlgan. Oʻyna!

Oʻsha vaziyatda xonim shoʻrlilik boladan bundan qiyinroq narsani talab qila olmasdi, oʻquvchilarim orasida eng munozaratalablari ham ushbu fikrga qoʻshilsalar kerak.

– Baʼzida gʻalatiroq istaklar miyamga kelib qoladi, – davom etdi xonim, – hozir ham shunaqaroq xohish uygʻondi: qanday oʻynashlarini koʻrmoqchiman. Shu yerda, hozir!

– Xonim oʻng qoʻlining barmoqlari bilan sabrsizlarcha ishora qildi.

– Oʻyna! Oʻyna! Oʻyna!

Opamning „koʻrsatib qoʻyaman“, degan tahdidi esimdalgidan, xayolimga dastlab mister Pamblchukning oti boʻlib yoʻrgʻalasammikan, degan bemaʼni fikr keldi, ammo shu zahotiyoyq eplay olmasligimni bilib, miss Xevishemga qaraganimcha qotib turaverdim. Xonim meni oʻzboshimcha, deb oʻyladi chogʻi, bir-birimizga toʻyib qarab boʻlganimizdan keyin:

– Ehtimol, sen oʻjar va quloqsizdirsan? – dedi.

– Yoʻq, xonim, – javob qaytardim men. – Sizga juda rahmim kelyapti va aynan hozir oʻynay olmayotganimdan afsusdaman. Agar ustimdan shikoyat qilsangiz, opamdan baloga qolaman, qoʻlimdan kelganidaydi, oʻynashdan boʻyin tovlamagan boʻlardim.

Ammo bu yerda hamma narsa men uchun shunchalar yangi, shunchalar gʻayrioddiy, shunchalar chiroyli va mungliki, ortiqcha gapirib qoʻyishim yoki allaqachon gapirib qoʻygan boʻlishim mumkinligidan xavotirga tushib, jim qoldim. Biz bir-birimizga tikilib turaverdik.

Yana gap boshlashidan oldin, xonim ko'zini mendan uzib, egnidagi kiyimga, pardoz stoliga, nihoyat ko'zgudagi aksiga qaradi.

– Unga qanchalar yangi bo'lsa, menga shunchalar eski, – javray boshladi miss Xevishem. – Unga qanchalar g'ayrioddiy tuyulsa, menga shunchalar tanish; ikkalamiz uchun naqadar mungli! Estellani chaqir!

Xonim hamon ko'zguga qarab turar, men esam u o'zi bilan gaplashyapti, deb o'ylab joyimda qotgandim.

– Estellani chaqir, – takrorladi u menga jahl bilan qarab. – Buni eplay olasan-ku. Eshikdan chiqib, Estellani chaqir.

Begona uyning sirli va zim-ziyo yo'lagida turib, ko'rinmas va eshitmas navqiron sohibjamolga „Estella“, deb murojaat qilish, bu ismni baland ovozda, qichqirib aytish bilan kechirib bo'lmas xatoga yo'l qo'yayotganingni his qilish birovning buyrug'i bilan o'ynash kabi og'ir vazifa edi. Nihoyat qiz ovoz berdi, zimiston yo'lakda yulduz misol sham yog'dusi porladi.

Miss Xevishem Estellani barmog'i bilan yoniga imladi, keyin stoldan taqinchoq olib, avval uning silliq bo'yniga, keyin qo'ng'ir sochlariga taqib ko'rdi.

– Bir kun kelib, azizam, u seniki bo'ladi va sen undan foydalanishni o'rniga qo'yasan. Manavi bola bilan qarta o'yna, men tomosha qilib o'tirmoqchiman.

– Shu bola bilan-a?! Axir u oddiy qishloq bolasi-ku!

Nazarimda, miss Xevishem:

– Nima bo'libdi? Bil'aks uning yuragini o'rtashing mumkin! – degandek bo'ldi.

– Qaysi o'yinni bilasan, bolakay? – so'radi mendan Estella kibr bilan.

– Faqat ahmoq qilish o'yinini, miss.

– Qani, uni bir ahmoq qil-chi, – dedi miss Xevishem Estellaga. Xullas, biz qarta o'yiniga kirishdik.

O'sha lahzalarda men xonadagi barcha narsalar, devor va qo'isoati kabi, ko'p vaqtdan beri to'xtab yotganini payqadim. Miss Xevishem taqinchoqni qayerdan olgan bo'lsa, aynan o'sha joyga qaytarib qo'yganini ko'rdim. Estella qartalarni tarqatayotganida pardoz stoliga nazar soldim va stol ustidagi bir vaqtlar oq, endi sarg'ayib ketgan tufli biror marta kiyilmaganiga amin bo'ldim.

Boshmoqsiz oyoqlarga qarab, sarg'aygan paypoqlar ilma-teshik bo'lib ketganini payqadim. Agar xonadagi hamma narsani hayot nafasi tark etmaganida, turgan joyida oqarib, chirib ketayotgan buyumlargina emas, qoqsuyak gavdaga ilib qo'yilgan nikoh libosi murdaga kiygiziladigan kiyimlarni, uzun harir parda – kafanni eslatmagan bo'lardi.

Murdaga o'xshab qolgan miss Xevishem bizga tikilib o'tirar, egnidagi nikoh libosining to'r yoqasi va yenglari sarg'ish qog'ozni eslatardi. Men qadim zamonlarda dafn etilgan murdalarning vaqti-vaqti bilan topilib, o'sha zahoti changga aylanib ketishlari to'g'risida hali hech narsa bilmasdim; lekin shu kundan boshlab, agar miss Xevishemga kunduzgi yorug'lik nuri tushgudek bo'lsa, to'kilib ketishi mumkindek ko'ringanini tez-tez eslab turaman.

– U chillikni but deyapti, – dedi ijirg'anib Estella hali o'yin boshlanmasdan. – Qo'llari biram dag'alki! Boshmoqlari biram qo'pol!

Avvallari qo'llarimdan uyalishni xayolimga ham keltirmagandim, lekin o'sha kundan ularga boshqacha nazar bilan qaray boshladim. Estellaning nafrati shunchalar kuchli ediki, u yuqumli kasallikdek menga ham o'tib qolgandi.

U yutdi, men o'yinni boy berdim. O'sha zahotiyoq o'zimni yo'qotib qo'ydim, negaki biror xatoga yo'l qo'yishimni kutayotganini bilardim, shunday bo'ldi ham, u meni tentak, to'pori qishloqi, deb kamsitdi.

– Nega unga javob qaytarmayapsan? – so‘radi miss Xevishem. – Senga shuncha yoqimsiz gaplarni aytib tashladi, sen bo‘lsang jim o‘tiribsan. U to‘g‘rida qanday fikrdasan?

– Aytgim kelmayapti, – dedim men chaynalib.

– Qulog‘imga ayta qol, – dedi xonim men tomonga egilib.

– Menimcha, u juda mag‘rur, – dedim pichirlab.

– Yana-chi?

– Menimcha, u juda chiroyli.

– Yana-chi?

– Menimcha, u boshqalarni kamsitishni yoqtiradi. (Bu payt Estella menga cheksiz nafrat bilan qarab turgandi.)

– Yana-chi?

– Yana, uyga ketgim kelyapti.

– U shunchalar chiroyli bo‘lsa ham uyga ketging kelyaptimi? Uni boshqa ko‘rishni istamaysanmi?

– Bilmadim, ehtimol, yana ko‘rgim kelib qolar, lekin hozir uyga ketgim kelyapti.

– Tezda uyingga ketasan, lekin avval o‘yinni oxiriga yetkazib qo‘y, – dedi miss Xevishem ovozi bilan balandroq ko‘tarib.

Miss Xevishemning xonasiga kirib, sirli tabassumini ko‘rmaganimda xonim kulishni sira bilmaydi, deb o‘zini ishontirgan bo‘lardim. Uning so‘lg‘in yuzidagi qayg‘u va hadik ifodasi, atrofidagi hamma narsa toshdek qotgan soniyalardan boshlaboq muhrlanib qolgandek, uni qayta jonlantiradigan kuch yo‘qdek ko‘rinardi. Ko‘kraklari ichiga botib ketganidan, qaddi egilib, ovozi so‘nib qolganidan, past, xirillagan, jonsiz tovushda gapirardi; miss Xevishemni ko‘rgan har qanday odam, xonimning ham jismi, ham qalbi, ham botini, ham ichki dunyosi og‘ir zarba ta‘sirida bukilib qolgan, degan xulosaga kelishi tayin edi.

Qartalarni Estella bilan oxirigacha o‘ynadik, u meni

yana yutdi, keyin mendek kuchsiz raqibning ustidan qozonilgan g'alabadan ko'ngli to'lmagandek, qartalarni stol ustiga uloqtirdi.

– Yana qachon kelsang ekan? – dedi miss Xevishem. – Hozir o'ylab ko'raman.

Unga bugun chorshanba ekanini aytish uchun og'iz juftlovdim hamki, xonim o'ng qo'lining barmoqlari bilan avvalgidek ishora qilib, meni to'xtatdi.

– Yo'q, yo'q! Haftaning qaysi kuni, yilning qaysi fasli ekanini bilishni ham istamayman. Olti kundan keyin kelgin. Eshitdingmi?

– Ha, xonim.

– Estella, uni pastga olib tush. Ovqat ber, keyin biroz o'sha yerda aylansin, ko'nixsin. Bora qol, Pip.

Shamga ergashib yuqoriga qanday chiqqan bo'lsam, pastga ham shunday tushdim, keyin qiz shamni olgan joyiga qo'ydi. U tashqariga olib chiqadigan eshikni ochayotganida, men allaqachon qorong'i tushgan bo'lsa kerak, deb noto'g'ri taxmin qilgan ekanman. Shamlar bilan yoritilgan o'sha g'alati xonada soatlab qolib ketgandek, kunduzgi yorug'likni qayta ko'rishdan mamnun edim.

– Bolakay, sen shu yerda kutib tur, – dedi Estella va eshikni yopib, g'oyib bo'ldi.

Hovlida yolg'iz qolganimdan foydalanib, dag'al qo'llarimga va qo'pol boshmoqlarimga nazar soldim va o'zimga achinib ketdim. Avvallari ulardan hech uyalmagandim, lekin hozir beso'naqay ekanliklaridan og'rinayotgan edim. Nima uchun chillik qartani but, deb o'rgatganini Jodan so'rashni niyat qilib, uning ma'lumoti chuqur emasligidan, menga ko'p foydasi tegamasligidan afsuslandim.

Estella non, go'sht va biroz pivo ko'tarib, qaytib keldi. U pivoni yerga qo'ydi, keyin, go'yo men daydi kuchukchadek, aftimga qaramasdan, non va go'shtni qo'limga

tutqazdi. Shunchalar o'kinib, og'rinib, toptalib, uyalib, g'azablanib, ijirg'anib ketgandimki, hissiyotlarimni ifodalash uchun aniq so'z topib berolmayman, ko'zlarimdan tirqirab yosh oqib chiqishiga sababchi bo'lgan bu xo'rlikning qanday atalishi Parvardigorning o'zigagina ayon. Ko'zyoshlarimni ko'rib, Estellaga jon kirdi: u meni yig'lashga majbur eta olganidan xursand edi. Bu holat menga yig'idan to'xtash va unga tik qaray olish uchun kuch berdi. Estella muddatidan oldinroq tantana qilayotganini tushundi chog'i, boshini kibr bilan burib, meni tark etdi.

Men tanho qolish uchun joy qidirishga tushdim, keyin pivoxona darvozasi orqasiga o'tib, tirsaklarim bilan devorga suyandim va yuzimni yenglarim ustiga qo'yib, o'pkam to'lib ketganidan, tashqariga chiqishga yo'l qidirayotgan og'riqning zo'ridan devorni tepib, sochlarimni yulib yig'lay boshladim.

Opamning tarbiyasi ko'nglimni bo'sh qilib qo'ygandi. Bolalar, o'zlari yashaydigan kichkina olamda, ularni kim tarbiya qilmasin, adolatsizlikni, u arziyas bo'lsa ham, o'ta sezgirlik bilan og'rinib qabul qiladilar. Negaki bolaning o'zi kichik, uni o'rab turgan olam ham o'ziga mos chegaralangan, u o'yinchoq otini baland bo'yli irland poyga tulpori sifatida idrok etadi. Esimni tanibmanki, ichimdagi adolatsizlik bilan munozara tinmaydi. Hali tilim chiqmasdan zolim va zo'ravon opamning menga nisbatan adolatsiz ekanini tushunib yetgandim. U meni o'z qo'llari bilan o'stirayotgan bo'lsa-da, turtkilash vositasida tarbiyalashga haqqi yo'q, degan fikr meni tark etmasdi. Kaltaklashlar, jerkishlar, ovqatdan surunkali mahrum qilishlar va boshqa jazo choralari ta'sirida ushbu fikr komil ishonchga aylandi, o'zimdagi ko'ngilchanlik va jur'atsizlikni mendek himoyasiz yolg'iz go'dakning boshidan kechirganlari bilan izohlayman.

Bu safar toptalgan tuyg'ularimni sochimga qo'shib yulib olish va pivoxona devorini tepkilash bilan jilovlay olgandim, keyin yengim bilan yuzimni artib, darvoza ortidan hovliga chiqdim. So'ngra ishtaha bilan go'sht va nonni tanovul qildim, xushbo'y pivo iliqlik baxsh etdi, kayfiyatim ko'tarilib, atrofga nazar tashlay boshladim.

Chindan ham bu yerda hamma narsa, hatto kabutarxona ham qarovsiz qolgandi. U bir vaqtlar sodir bo'lgan bo'ron ta'sirida qiyshayib qolgan, hozir ham o'zi o'rnatilgan uzun xodaga qo'shilib chayqalmoqdaydiki, agar ichida kabutarlar bo'lganida, ochiq dengizdan esayotgan shamol tebratyapti, deb xayol qilgan bo'lardilar. Ammo otxonada otlar, bostirma tagida cho'chqalar, qaznoqda achitqi, qozonlar va tog'oralarda hid taratuvchi arpa bo'lmaganidek, kabutarxonada ham qushlar yo'q edi. Pivoxonadan chiqqan so'nggi tutun barcha jihoz-u hidlarni o'zi bilan olib ketgandek, hovlining bir burchagida tashlandiq bochkalar qalashib yotar, yaxshi kunlardan xotiradek ulardan achitqi isi anqirdi.

Pivoxonaning yonida, eski devor ortida qarovsiz bog' ko'zga tashlanardi. Devor uncha baland bo'lmaganidan, unga osilib, bog'ga nazar soldim. Bog'ni butalar va o'to'lan bosib ketgandi, lekin kimdir sariq va yashil rangdagi shuvoqlar oralab sayr qilgan shekilli, pirovardida so'qmoq yo'l paydo bo'lgan, Estella so'qmoq bo'ylab mendan uzoqlashmoqdaydi. Aytmoqchi, qiz hamma yerda hozirga o'xshardi: qator turgan bochkalarning ustidan yura boshlagandim, qizning ham hovlining nariga burchagidagi bochkalar ustida sakrayotganiga ko'zim tushdi. U qo'llari bilan beqiyos qo'ng'ir sochlarini ko'tarib, menga orqa o'girib sakrayotgandi, keyin, atrofga nazar ham solmay, ko'zdan g'oyib bo'ldi. Pivoxonada ham shunday voqea sodir bo'ldi — bir vaqtlar pivo tayyorlangan, tosh sahnli

ushbu keng xonadagi zimistondan cho‘chib, eshigi oldida alanglab turganimda, ishlamay yotgan o‘choqlar yonidan o‘tib borayotgan Estellaga ko‘zim tushdi, u ensiz temir narvondan ko‘tarilib, bir lahzada boshim ustidagi ayvonchada hozir bo‘ldi, keyin ko‘kka parvoz qilgandek ko‘zdan yo‘qoldi.

Xayolimda o‘sha yerda, o‘sha soniyalarda g‘ayrioddiy bir voqea ro‘y berdi. Keyinchalik ham bu g‘alati voqea to‘g‘risida ko‘p o‘yladim. O‘shanda rutubatli, yorug‘ osmonga tikilaverganimdan xiralashgan nazarim, o‘ng burchakdagi ustunga tushgandi va men unda ayol kishining osilib turganini ko‘rdim. U sarg‘aygan oq kiyim va bir dona boshmoqdaydi; ko‘ylagining yoqalari va yenglari sarg‘ish-kulrang qog‘ozni eslatadigan, qiyofasi miss Xevishemnikiga o‘xshash bu ayol butun vujudi bilan mendan yordam so‘rayotgandi go‘yo. Hozirgina paydo bo‘lib qolgan, bunga ishonchim komil edi, ushbu qiyofa shunchalar qo‘rqinchli ediki, avvaliga, dahshatga tushib undan nari ketdim, keyin esa u tomonga qarab chopdim. Biroq eng qo‘rqinchlisi, u yerda hech kim yo‘q bo‘lib chiqdi.

Yorqin osmon, salqin havo, panjara ortida o‘tib yurgan odamlarning qiyofalarini ko‘rib va go‘sht hamda pivoning qolganidan kuch olib, biroz xotirjam bo‘ldim. Ehtimol, meni tashqariga chiqarib yuborish uchun bir shoda kalit ko‘tarib kelayotgan Estellani ko‘rib qolmaganimda, hali-veri o‘zimga kelmasdim.

Qo‘rqib ketganimni bilsa, mendan yanayam ko‘proq nafratlanadi, degan xayolda unga bunday vaj bermaslikka ahd qildim.

Qo‘llarimning o‘ta dag‘alligi, boshmoqlarimning o‘ta qo‘polligidan xursanddek, u menga tantanali nazar tashlay turib eshikni ochdi. Unga qaramay chiqib ketayotgandim, yelkamga turtidi.

– Nega yig‘lamayapsan?

– Xohlamayman.

– Yo‘q, xohlaysan, – dedi Estella. – Ko‘zlaring yig‘idan qizarib yotibdi. Hozir yana ho‘ngrab yuborasan.

U nafrat bilan kuldi-da, orqamdan itarib ko‘chaga chiqardi va eshikni qulflab oldi. Men mister Pamblichukning uyiga yo‘l oldim, uning uydamasligini eshitib, yengil tortdim. Gumashtaga qaysi kuni miss Xevishemnikiga borishim kerakligini aytib qo‘yishlarini so‘rab, uyga piyoda yo‘l oldim. Barcha ko‘rgan-kechirganlarim to‘g‘risida o‘y surib ustaxonamizgacha bo‘lgan to‘rt chaqirimni piyoda bosib o‘tar ekanman, takror va takror oddiy qishloq bolasi ekanim, qo‘llarim dag‘al, boshmoqlarim qo‘pol, chililik qartani but, deb atashdek bema‘ni odatni kasb etganim, bir kun avval o‘ylaganimga nisbatan befahmroq va g‘irt sho‘rpeshanaligim to‘g‘risidagi xayollarga berilishdan to‘xtamadim.

IX BOB

Uyga qaytganimdan keyin miss Xevishemnikida nimalar bo‘lganini sabrsizlik bilan bilishni istayotgan opam meni savolga ko‘mib tashladi va ularga o‘sha zahoti batafsil javob bermayotganim uchun qattiq tarsakilar, gardanimga turtkilashlar bilan siylashga tushdi, yuzimni haqoratomuz tarzda oshxona devoriga ishqay boshladi. Men kichkinaligimda qo‘rqqanim kabi, barcha yosh bolalar ham, ochiq-oydin bo‘lmasa-da ularni noto‘g‘ri tushunishlaridan qo‘rqadilar, kamgaplik va odamovilik ko‘pincha shu qo‘rquv bilan izohlanadi. Agar miss Xevishemning uyini ko‘rganimday tasvirlasam, meni noto‘g‘ri tushunishlariga ishonchim komil edi. Bugina emas, ular miss Xevishemni ham tushuna olmagan bo‘lardilar; o‘zim uchun ham uning katta jumboq ekaniga qaramay, agar u haqda bor gapni

(Estellani-ku, aytmay qo‘ya qolay) opamga yetkazgudek bo‘lsam, o‘zimni pastkash va xiyonatkorday his qilardim. Pirovardida, imkoni boricha oz gapirdim, buning uchun yuzimni oshxona devoriga urishda davom etdilar.

Shu kulfatlar yetmagandek, ko‘rganlarim va eshitganlarim to‘g‘risida hamma narsani bilish ishtiyoqida o‘rtanayotgan manfur Pamblchuk oqshomga yaqin aravasida terlab-pishib yetib keldi. Azobkorimning chapani qiyofasi, baliq ko‘zlari va hamisha ochiq og‘zi, so‘roq belgisiga o‘xshab o‘sgan malla sochlari, so‘kilib ketgan kamzuliga ko‘zim tushishi bilan sira og‘iz ochmaslikka qaror qildim.

– Xo‘sh, bolakay, – Pamblchuk amaki o‘choq oldidagi faxriy o‘ringa o‘tirishga ulgurmay gap boshladi. – Shaharda vaqtni qanday o‘tkazding?

– Juda yaxshi, ser, – javob berdim men. Opam menga qo‘lini musht qilib ko‘rsatdi.

– Juda yaxshi? – qayta so‘radi mister Pamblchuk. – Juda yaxshi – bu javob emas. „Juda yaxshi“ deyayotganingda niman nazarda tutayotganingni bizlarga aytib ber, bolakay.

Ohakka ishqalangan peshona qattiqlashib, miyadagi qat‘iyatni mustahkamlasa ajab emas. Nima bo‘lganda ham, peshonam devorga surtilgan ohakka bulanib, o‘jarligim tosh qotgandi. Biroz o‘ylanib turdim-da, mutlaqo yangi fikr uyg‘ongandek, javob berdim:

– Juda soz, demoqchiman.

Opamning sabri tugab, hayqiriq bilan menga tashlanishga chog‘landi. Jo sandon oldida bo‘lganidan, hech qanday yordamga umid qilolmasdim. Opamni mister Pamblchuk to‘xtatib qoldi.

– Yo‘q! O‘zingizni qo‘lga oling! Bolani menga qo‘yib bering, xonim, uni menga qo‘yib bering.

Keyin, sochimni olishga chog‘langandek, meni o‘ziga qaratdi va:

– Avval fikrlarimizni bir joyga jamlashimiz uchun javob ber: qirq uch pens nechaga teng bo‘ladi? – deb so‘radi.

To‘rt yuz funt degudek bo‘lsam, oqibati nima bo‘lishini ko‘z oldimga keltirdim. Keyin bundan menga hech bir naf chiqmasligiga aqlim yetib, iloji boricha to‘g‘ri javob berdim, ya‘ni sakkiz pens atrofida xatoga yo‘l qo‘ydim. Shunda mister Pamblchuk meni pul hisobining butun jadvalini: „o‘n ikki pens – bir shilling“dan boshlab, „qirq pens – uch shilling-u to‘rt pens“ degan joyigacha takrorlashga majbur qildi. Keyin meni yo‘lga sololdim, degan xayolda, tantanali ohangda savol berdi:

– Xo‘sh, qirq uch pens necha pulga teng bo‘larkan?

Uzoq o‘ylab: „Bilmayman“, dedim. Balki, o‘ta asabiy-
lashganim va jahlim chiqqanidan javobni chindan ham topolmagandirman.

Mister Pamblchuk kerakli javobni olish ilinjida, boshini buramadek aylantirib so‘radi:

– Masalan, aytaylik, qirq uch pens yetti shilling, olti pens va uch fartingga teng bo‘ladi, shundaymi?

– Ha, – dedim men. Shu zahotiy oq opamdan tarsaki yegan bo‘lsam ham, javobim mister Pamblchukning hazilini yo‘qqa chiqargani va uning ovozi o‘chirib qo‘ygani-
dan mamnun edim.

– Bolakay, miss Xevishemning ko‘rinishi qanaqa? – yana gap boshladi mister Pamblchuk biroz o‘ziga kelgach. U qo‘llarini ko‘kragi ustida mahkam qovushtirib, yana buramaga o‘xshab qimirlashga tushdi.

– Bo‘yi juda baland, sochlari qora, – javob berdim men.

– To‘g‘ri aytyaptimi, amaki? – so‘radi opam. Mister Pamblchuk tasdiq ma‘nosida ko‘z qisib qo‘ydi, shundan xulosa qildimki, u hech qachon miss Xevishemni ko‘rmagandi, negaki xonim hecham unday emasdi.

– Juda soz! – dedi o‘zidan mamnun ohangda mister Pamblchuk. (Mana, u bilan qanday gaplashish kerak! Af-tidan, xonim, biz ustun kelyapmiz!)

– Eh, amakijon, – dedi missis Jo, – taassufki, u sizning yoningizda kam bo‘ladi. U bilan muloqot qilish faqat sizning qo‘lingizdan keladi.

– Xo‘sh, bolakay, bugun unikiga borganingda xonim nima bilan mashg‘ul ekan? – so‘radi mister Pamblchuk.

– Qora baxmal qoplangan izvoshda o‘tirgan ekan, – javob berdim men.

Mister Pamblchuk va missis Jo bir-birlariga hayron bo‘lib qarab qolishdi – ular ajablanmay kim ajablansin? Keyin baravariga takrorlashdi:

– Qora baxmalli izvoshda?

– Ha, – dedim men. – Miss Estella bo‘lsa, meningcha, uning jiyani, xonimga darchadan tilla tovoqda pishiriq va musallas uzatayotgandi. Keyin hammamiz tilla tovoqlarda pishiriq yeb, vino ichdik. Men tovog‘im bilan izvoshning orqasida o‘tirdim, xonim shunday buyurdi.

– U yerda yana kimdir bormidi? – so‘radi mister Pamblchuk.

– To‘rtta it, – javob berdim men.

– Kattami yo kichikmi?

– Bahaybat. Ularga ham kumush idishda mol go‘sh tidan qiyma berishdi.

Mister Pamblchuk va missis Jo bir-birlariga yana hayratlanib qarab qolishdi. Mening esa miyam g‘ovlab ketgandi. Qiynoqqa solingan guvoh misol og‘zimga kelgan gapni aytayotgandim.

– Yo Parvardigor, izvosh qayerda turuvdi? – so‘radi opam.

– Miss Xevishemning xonasida. – Ular yana hayratga tushdilar. – Lekin otlar qo‘shilmagandi. – Qizishib ketib iz-

voshga qo'shilgan serhasham jabduqli ikki juft ot to'g'risidagi fikrimni bekor qilib, yuqoridagi xaloskor jumlanı aytib ulgurgandim.

– Shunday bo'lishi mumkinmi, amaki? – so'radi opam. – Bola nimalar deb valdirayapti?

– Hozir aytaman, xonim, – javob qildi mister Pamblchuk. – Menimcha, gap taxtiravon ustida ketyapti. Miss Xevishemning g'alati, o'ta g'alati qiliqlari borki, kun bo'yi taxtiravon ustida o'tirgan bo'lsa bordir.

– Uning taxtiravonda o'tirganini hech ko'rganmisiz, amaki? – so'radi missis Jo.

– Qanday qilib ko'rarkanman buni? – dedi boshi berk ko'chaga kirib qolgan mister Pamblchuk. – Axir uning o'zini hech qachon ko'rmagan bo'lsam!

– Yo Xudoyim, amaki, u bilan suhbatlashmagansiz hammi?

– Nega tushunmaysiz, u yerda bo'lganimda, ichkariga kiritmay eshik ortida qoldirganlar va xonim qiya ochilgan eshik ortidan men bilan gaplashgan. Buni bilmasligingiz mumkin emas. Bola esa boshqa gap, u yerga o'ynash uchun borgan.

– U yerda nima o'yin o'ynading, bolakay?

– Biz bayroqchalar o'ynadik, – dedim men. (O'shanda shuncha uydirma to'qiganimga o'zim ham hayron qolaman).

– Bayroqchalar? – takrorladi opam.

– Ha, – dedim men. – Estella ko'k bayroqni ko'tarib tushirdi. Men qizilini silkitib turdim, miss Xevishem esa izvoshning darchasidan bayroq hilpiratib turdi, uning bayrog'i oltin yulduzlar bilan bezatilgandi. Keyin biz qilichlarimizni silkitib, hayqirdik.

– Qilichlar? – takrorladi opam. – Ularni qayerdan ol dinglar?

– Javondan, – dedim men. – Uning ichida yana to‘p-ponchalar, murabbo, keyin... dorilar ham bor edi. Xonaga yorug‘ tushmayotgandi, juda ham ko‘p shamlar yonib turardi.

– Ayni haqiqat, xonim, – dedi mister Pamblichuk viqor bilan bosh egib. – Shubha qilmasangiz ham bo‘ladi, buni men ham ko‘rganman.

Ikkalovi ham menga tikilib qolishdi. Men esam yuzimga sodda tus berib, ularga qaragan ko‘yi o‘ng qo‘lim bilan shimimning g‘ijimlanib ketgan o‘ng pochasini tekislay boshladim.

Agar yana savol bersalar, qo‘lga tushishim aniq edi, negaki allaqachon miss Xevishemning hovlisida havo sharini ko‘rganimni to‘qib qo‘ygandim, ayni paytda pivoxonada tirik ayiq o‘tirganiydi, degan fikr kelib qolmaganida, avvalgisini aytib yuborgan bo‘lardim. Lekin ular e‘tiborlariga havola etilgan ajoyibotlarni muhokama qilishga shunchalar berilib ketdilarki, men bilan ishlari bo‘lmay qoldi. Jo ustaxonadan bir chashka choy ichib olish uchun chiqqanida ham ularning gaplari tugamagandi. Shunda opam, Joni xabardor qilish uchun emas, ko‘proq ichini bo‘shatib olish, yengil tortish uchun barcha sarguzashtlarimni unga aytib berdi. Joning moviy ko‘zlarini katta ochib, atrofga merovsirab, saro-sima bilan qarashga tushganini ko‘rib, afsuslana boshladim. Miss Xevishem bilan muloqot menga qanday foyda keltirishi mumkinligini muhokama qilayotgan anavi ikkisining emas, faqat Joning oldida o‘zimni yosh muttahamdek his eta boshladim. Miss Xevishem vaqti kelib menga homiylik qilishga uchalasida ham shubha yo‘q, faqat ushbu homiylik nimada zohir bo‘lishi haqidagi fikrlar turlicha edi. Opam qimmatbaho hadyalar to‘g‘risida gapirar, mister Pamblichuk biron-bir baobro‘, serdaromad ishga, masalan, urug‘lar va don-dun bilan savdo qilishga o‘rgatuvchi o‘qishga katta pul

to'lab bersa kerak, degan fikr tarafdori edi. Joning menga buzoq qiymasini talashgan itlardan birini sovg'a qiladilar mazmunidagi „donolarcha“ taxmini opam va mister Pamblichuk nazarida uning obro'sini bir pul qildi.

– Agar ahmoq kallangda bundan aqlliyoq fikr qolmagan bo'lsa, – dedi opam, – borib chala qolgan ishlaringni tamomlay qol.

Jo chiqib ketdi. Opam mister Pamblichukni kuzatib qo'yib, idish-tovoq yuvishga kirishgach, men sekin ustaxonaga chiqdim va Jo kechqurunga olib qo'ygan ishini tugatguncha sandonning yonida turdim. Keyin unga:

– Olov o'chmasidan senga aytadigan gapim bor, Jo, – dedim.

– Gaping bor? – so'radi Jo pastak kursichani o'choqqa yaqinroq surib. – Ayta qol! Nima gap o'zi, Pip?

– Jo, – dedim men, uning shimarib qo'yilgan yengini barmoqlarim bilan o'ynay turib, – miss Xevishem to'g'risidagi hamma gaplar esingdami?

– Bo'lmasam-chi! – dedi Jo. – Senga ishonaman! Ajoyib-u g'aroyib!

– Hamma balo shunda, Jo. Bularning bari yolg'on.

– Nimalar deyapsan, Pip? – xitob qildi Jo hayrat bilan ortiga tisarilib. – Qanday qilib, Pip? Demak sen...

– Ha, Jo. Hammasini to'qib chiqardim.

– Juda hammasimasdir? Bundan anglashiladiki, Pip, u yerda qora baxmal qoplangan arava ham bo'l...

Bosh chayqayotganimni ko'rib, u gapini tugatolmadi.

– Hech bo'lmasa itlar bordir? – dedi Jo yalinganday. – Buzoq go'shtidan qiyma bo'lmay qo'ya qolsin, itlar bormidi?!

– Yo'q, Jo.

– Bittagina it? – dedi u. – Kichkina bo'lsa ham mayli, a?

– Yo'q, Jo, hech nima yo'q edi.

Iztirob bilan Joga qaradim, u oʻzini yoʻqotib qoʻygan, nigohini olib qochmoqdaydi.

– Pip, ogʻayni, bunday qilish yaramaydi! Oqibatini oʻzing bir oʻylab koʻr!

– Bu dahshat, Jo. Toʻgʻrimi?

– Dahshat? – xitob qildi u. – Aql bovar qilmaydi axir! Seni nima jin urdi oʻzi?

– Menga nima boʻlganini oʻzim ham bilmayman, – deb javob berdim-da, uning yengini qoʻyib yuborib, oyogʻi tagidagi kul uyumiga boshimni xam qilib oʻtirib oldim. Men chillik qartani but deb atamaslikni, boshmoqlarimning bu qadar qoʻpol, qoʻllarimning bunchalik dagʻal boʻlmasligini xohlardim, xolos. Keyin Joga kayfiyatim juda yomonligini, missis Jo va Pamblchuk holi jonimga qoʻymaganlaridan soʻng hech narsani tushuntirib berolmaganimni, miss Xevishemnikida juda chiroyli bir qizni koʻrganim, uning oʻta magʻrurligi, oʻsha qiz meni chapani qishloqi degani, aslida ham buning toʻgʻri ekani va men chapani qishloqi boʻlishni xohlamasligimni, shuncha yolgʻonni nimaga va qayerdan olganimni bilmasligimni aytdim. Bu ikkalamizning ham aqlimiz yetmaydigan sof falsafiy jumboq edi. Biroq Jo uni falsafa sohasidan ajratib, yechimini topa bildi.

– Bir narsaga ishonching komil boʻlsin, Pip, – dedi u biroz oʻylanib turib. – Yolgʻon yolgʻonligicha qoladi. U qayerdan kelmasin, baribir yomon, negaki u yolgʻonlarning otasidan quvvat oladi va ishini bajarib, unga qaytadi. Boshqa aldama, Pip. Bu yoʻl seni oddiy toʻporilikdan xalos qilmaydi, oshna. Qolaversa, gaplaringning hammasi ham toʻgʻri emas. Sen ayrim masalalarda sira toʻpori emassan. Misol uchun boʻying boshqalardan farqli tarzda oʻta past. Yana olimliging bilan boshqalardan farq qilasan.

– Yoʻq, Jo, men omi va qoloqman.

– Nega unday deysan? Kecha qanday xat yozganingni eslagin! – dedi Jo. – Tag‘in bosma harflar bilan! Anchagina xatlarni ko‘rganman, ha, tag‘in aslzodalarnikini, hatto ular ham bosma harfda yozolmaydilar!

– Men hech nimani bilmayman, Jo. Meni ovutmoqchi bo‘lyapsan, xolos.

– Mayli, Pip, – dedi Jo. – Shunaqami yo‘qmi, harqalay g‘ayrioddiy olim bo‘lishdan avval oddiy inson bo‘lgan ma‘qul, degan fikrdaman. Qirol ham boshiga toj kiyib, taxtida o‘tiradi. Agar u ham shahzodaligidayoq alifboni o‘rganmasa, bosma harflar bilan qonunlarni yoza olarmidi? Ana shunaqa! – davom etdi Jo boshini ma‘noli silkitib, – „A“dan „Ya“gacha o‘zlashtirgan! O‘zim bu ishni oxirigacha uddalamagan bo‘lsam ham, shunday qilish kerakligini bilaman.

Ushbu dono so‘zlarda umid uchquni bordek edi va ruhim biroz ko‘tarildi.

– Umuman aytganda, – o‘ychanlik bilan gapida davom etdi Jo, – oddiy odamlar, ya‘ni soddaroq va kambag‘alroqlar g‘ayrioddiylarnikiga borib, o‘ynab yurgandan ko‘ra, bir-birlariga suyanchiq bo‘lsalar yaxshiroq edi... Aytmoqchi, jillaqursa bayroq bormidi?

– Yo‘q, Jo.

– Bayroq bo‘lmaganiga juda taassufdaman, Pip. Mayli, yaxshimi yomonmi, bu mavzuga tegmaymiz, aks holda opang shafqat qilib o‘tirmaydi. O‘zimizga balo orttirish esa, g‘irt tentaklik. Chin do‘stingning senga aytadigan gaplariga quloq sol, Pip. Mana sodiq do‘sting senga nima demoqchi: g‘ayrioddiy bo‘lishni istasang, maqsadingga to‘g‘rilik bilan erish, egrilik bilan hech narsaga yetolmay-san. Zero, esingdan chiqarma: boshqa yolg‘on gapirma, shunda ham baxtli hayot kechirasan, ham omonatingni xotirjam topshirasan.

– Mendan xafamisan, Jo?

– Yo‘q, og‘ayni. Lekin uydirmalaringni eslasam... Bunga qanday jur‘at etolding? Men buzoq go‘shti qiymasi va itlarning urishganini nazarda tutyapman. Senga tarafdor kimsa, Pip, yuqoriga, yotog‘ingga ko‘tarilganingda bularning barini yana bir o‘ylab ko‘rishni maslahat bergan bo‘lardi. Bor gap shu, og‘ayni, boshqa bunday qila ko‘rma.

Hujramga chiqib, ibodat qilarkanman, Joning nasihat-lari xayolimdan chiqmayotgandi. Ayni paytda bolalarcha idrokim shunchalar junbishga kelgan va minnatdor bo‘lish-dan shunchalik yiroq ediki, o‘rnimda cho‘zilib, Estellaga boshmoqlari qo‘pol va qo‘llari dag‘al sodda temirchi Jo qanchalar oddiy ko‘ringan bo‘lardi, deb uzoq o‘ylab yot-dim. Jo va opam oshxonada o‘tirishibdi, o‘zim bu yerga oshxonadan keldim, deb o‘yladim men. Miss Xevishem va Estella esa hech qachon oshxonada o‘tirishmaydi, negaki bunchalik oddiy hayot tarzidan ular juda yiroqda. Miss Xevishemnikida bor-yo‘g‘i ikki-uch soat emas, bir necha hafta yoki bir necha oyni o‘tkazgandek, xotiralarim bugun, bir kunda emas, uzoq o‘tmishda shakllangandek, u yerda boshimdan o‘tkazgan „sarguzashtlarim“ni qayta-qayta es-lab uxlab qolibman.

Bu kun men uchun esda qolarli bo‘ldi, hayotimga kat-ta yangilik kirib keldi. Bunday voqealar har bir insonning hayotida sodir bo‘lib turadi. Umringizdan birgina, juda muhim kunni o‘chirib tashlasalar, uning oqimi qay daraja-da o‘zgarib ketishi mumkinligini tasavvur qiling-a! Ushbu satrlarni o‘qiyotganlar, kitobni bir soniyaga chetga suring-da, agar ilk halqasi o‘zingiz uchun muhim kunlarning biri-da yasalmaganida, sizni taqdirning yo temir, yo oltin, yo ti-kan, yo guldan yasalgan zanjiri chulg‘ab turgan bo‘larmidi, yo‘qmi, bir o‘ylab ko‘ring.

X BOB

Ertasi yo indingi kun saharda, agar g'ayrioddiy ko'ri-nishni xohlasam, dastlab Bididi bilganlarni o'zlashtirib tursam yaxshi bo'lardi, degan xayrli niyat bilan uyg'on-dim. Ushbu ajoyib rejani amalga oshirish uchun o'sha kuni oqshomdayoq mister Uopslning buvisi ochgan maktabga borib, Biddiga, ma'lum va muhim sababga ko'ra odamlar qatoriga kirishga ahd qilganimni va agar u o'z bilimlarini baham ko'rsa, juda minnatdor bo'lishimni aytdim. Barcha-ga yordam berishga hozir-u nozir Bididi qizaloq o'sha za-hotiyoq rozi bo'libgina qolmay, zudlik bilan ishga ham kirishdi. Mister Uopslning buvisi tomonidan yaratilgan ta'lim tizimi yoki ta'lim usulini qisqagina qilib quyidagi-cha tasvirlash mumkin edi: o'quvchilar olma g'ajish va bir-birlarining yoqalariga somon tiqish bilan ovora bo'li-shar, mister Uopslning buvisi esa qayin xipchinini ko'tarib, mayda qadamlar bilan yonlariga yetib kelardi. O'quvchi-lar ulushlarini olib bo'lib ham tinchimasdilar, ular qator turib titilib ketgan kitobchani qo'lma-qo'l qila boshlar, unda alifbo, bir necha sahifa shakllar, jadvallar va o'qish uchun bir nechta mashqlar, to'g'rirog'i, bir vaqtlar shun-day bo'lganining alomatlari mavjud edi. Asar o'quvchilar orasida borib kelavergach, mister Uopslning buvisi qarilik va bod ta'sirida yarim uyqu, yarim behush holatga tushar-di. Shunda o'quvchilar boshmoqlar musobaqasiga kirishi-shardi: o'yindan maqsad kim kimning oyog'ini og'ritibroq bosishini aniqlashdan iborat edi. Ushbu „donolar mash-qiq“ga shiddat bilan bostirib kirgan Bididi chek qo'yardi. U titilib ketgan, men uchratgan barcha kitoblardan xiyla xi-raroq, sahifalari orasida turli hasharotlarning parchalangan qoldiqlari saqlanib qolgan uchta Injilni tarqatib chiqardi. Bididi va quloqsiz o'quvchilar orasida tez-tez olishuvlar

bo'lib turganidan, o'quv jarayonining bu qismi ancha jonli o'tardi. „Harbiy harakatlar“ nihoyasiga yetgach, Bididi sahifa raqamini aytar va bizlar, tushunsak-tushunmasak, yurakni ezib yuboradigan ohangda, barobariga ovoz chiqarib o'qishga tushardik. Aytish kerakki, Biddining ovozi hammamiznikidan baland va bir maromda jarglardi, bizlardan birortamiz ham o'qiyotgan narsamizning mazmuniga tushunmasdik va undan ta'sirlanmasdik. Ushbu betartib shovqin-suron ma'lum vaqt davom etgach, mister Uopslning buvisi uyg'onib ketar va biror-bir bolaning qulog'ini burab qo'yish uchun yo'rg'alab qolardi. Bu o'sha kungi darslarning tamom bo'lganini anglatardi va bizlar atrofni ilm-fan sha'niga o'qilgan hamd-u sano-ga to'ldirib, ko'chaga otilardik. Aytish kerakki, o'quvchilarga qora kukun surtilgan taxtachalar va siyohdan (agar o'zlari bilan olib kelishsa) foydalanish taqiqlanmasdi, lekin qish faslida ushbu mashg'ulotlarni o'tkazishning iloji bo'lmay qolardi, negaki darslar o'tkaziladigan do'koncha mister Uopslning buvisiga ham mehmonxona, ham yotoq vazifasini o'tar va bir donagina xira yonadigan mum sham bilan yoritilardi, hatto kuygan pilikni kesadigan qisqich ham yo'q edi.

Bunday sharoitda g'ayrioddiy bo'lish uchun anchagina vaqt ketadi, deb xavotirlansam ham, urinib ko'rishga qaror qildim, o'sha oqshomdayoq Bididi bilan tuzgan maxsus kelishuvga ko'ra, uning narxlar daftaridagi shakarga tegishli ayrim ma'lumotlarga va uyda ko'chirib yozish uchun eski ingliz yozuvidagi „B“ ga ega bo'ldim. Bididi uni allaqaysi bir ro'znomaning nomidan ko'chirib olgan, uning tushuntirishlaridan keyingina men bu harfni kalava ip suratidan farqlay boshladim.

Albatta, qishlog'imizda qovoqxona bo'lardi va, turgan gapki, Jo u yerda ba'zan o'tirishni, trubka chekishni yoqti-

rardi. O'sha oqshom opamdan maktabdan qaytishda „Uch quvnoq dengizchi“ga kirib, Joni tirik yo o'lik holatda uyga olib kelish to'g'risida jiddiy topshiriq olgandim. Shu sababli „Uch quvnoq dengizchi“ tomon yo'l oldim.

Qovoqxonada ichimliklar peshtaxtasi bo'lib, devorga bo'r bilan qarzдорlarning uzundan uzoq ro'yxati yozib qo'yilgandi, bilishimcha, hech kim qarzini to'lamasdi. Esimni tanibmanki, ro'yxatning joyi o'zgarmas va mendan tezroq o'sardi. Aytmoqchi, bizning yerlarda bo'r to'lib yotar, kim bilsin, ehtimol odamlar undan qarz hisoblarini o'zgartirish uchun foydalangandirlar.

Men eslayotgan oqshom shanba kuniga to'g'ri kelgani-dan qovoqxona xo'jayini qovog'ini solib, ro'yxatga tikilib o'tirardi, lekin menga u emas, Jo kerak bo'lganidan, unga xayrli kech tilab, ichkaridagi xonaga kirdim. O'sha yerdagi oshxona o'chog'ida olov gurullab yonar, Jo mister Uopsl va notanish bir odam hamrohligida trubka chekmoqdaydi. Jo meni odatdagidek „Salom, Pip, qalaysan, oshna?“ deb qarshi oldi. U ushbu so'zlarni aytib ulgurmasidan, notanish odam menga o'girilib qaradi.

Men ilk daf'a ko'rib turgan ushbu sirli shaxsning boshi bir tomonga qiyshaygan, bir ko'zi esa ko'rinmas ni-shonni mo'ljalga olayotgandek qisiq edi. U meni ko'rib, chekayotgan trubkasini og'zidan oldi va yuzimdan ko'z uzmagan holda asta tutun chiqarib, bosh irg'adi. Men ham boshimni qimirlatdim, u yana bir marta bosh irg'ab su-rildi-da, meni yoniga o'tirishga taklif qildi. Ammo ushbu hordiq chiqarish muassasasida har doim Jo bilan o'tirishga odatlanganimdan, rahmat aytib, uning qarshisidagi, Jo men uchun bo'shatgan joyga o'tirdim. Shunda notanish odam sherigimga nazar tashlab, bizga qaramayotganiga ishonch hosil qildi-da, yana bosh irg'adi va tizzasidan pastroq joyni, nazarimda, g'alati harakat bilan siladi.

– Temirchiman, deyayotgandingiz shekilli? – dedi notanish odam Joga.

– Shunday, – javob qildi Jo.

– Nima ichamiz, mister... aytmoqchi, o‘zingizni tanishtirmadingiz ham.

Jo bu xatosini to‘g‘riladi va notanish kimsa unga endi ismi-sharifini aytib murojaat qildi.

– Nima ichamiz, mister Gerjeri? Birinchisini men to‘lay qolaman.

– Bilasizmi, – javob berdi Jo, – to‘g‘risini aytsam, agar o‘zim to‘lamasam, birovning hisobiga ichish odatim yo‘q.

– Odatim yo‘q? Shunday bo‘la qolsin, – dedi notanish kishi, – lekin bir martasi gunoh emasdir, ayniqsa, shanba oqshomida. Bo‘la qoling, mister Gerjeri, nima ichasiz?

– Mayli, o‘tirishni buzmay, – dedi Jo. – Rom.

– Rom? – takror so‘radi notanish odam. – Uchinchi jentlmen nima deydlar?

– Rom, – dedi mister Uopsl ham.

– Uch kishilik rom, – buyurdi notanish odam xo‘jayinni chaqirib. – Uch stakan.

– Bu jentlmen, – izoh berdi Jo Uopslni tanishtirish fur-sati yetdi deb hisoblab, – bizning ruhoniy. Cherkovda uni bir eshitsangiz edi.

– E, ha, – ilib ketdi notanish odam va menga ko‘z qis-di, – qishloqning chetida, botqoqlikning yonginasida joy-lashgan, atrofida qabrlar bor-a?

– Ha, ha, – dedi Jo.

Notanish kishi mamnun bo‘lib, trubkasini og‘zidan ol-may tomoq qirdi va o‘rindiqla o‘zidan boshqa hech kim yo‘qligidan, unga ikkala oyog‘ini qo‘yib oldi. U boshiga keng, chetlari pastga qiyshaygan safar shlapasini kiygan, tagidan tortib ro‘mol o‘rab olganidan, sochlari sira ko‘rin-

masdi. U olovga tikilib turar, yuzi ayyorona tus olgandek ko‘rinmoqdaydi. Keyin notanish kishi jilmaydi va yuzi avvalgi holiga qaytdi.

– Men bu yerlarda bo‘lmaganman, jentlmenlar, lekin, nazarimda, daryoga yaqin joylar kimsasiz ko‘rinadi.

– Botqoqlikka yaqinlashganingiz sari kimsasiz bo‘lib boraveradi, – dedi Jo.

– Ha, turgan gap, albatta. O‘sha yerlarda lo‘lilar, begona daydilar yoki gadoylarni ko‘rib qolgan vaqtlaringiz ham bo‘lib turadimi?

– Yo‘q, – dedi Jo. – Qochqin mahbuslarni istisno qil-sak. Ular kamdan kam uchraydi. To‘g‘ri aytyapmanmi, mister Uopsl?

Ko‘rgan-kechirgan qiyinchiliklarini yodiga olgan mis-ter Uopsl yasama iltifot bilan, sovuqqina qilib tasdiqladi.

– Ularni ta‘qib qilgan ko‘rinasiz? – so‘radi notanish kimsa.

– Bir marta shunday bo‘luvdi, – dedi Jo. – Biz-ku, to‘g‘risini aytganda, ularni tutmoqchi ham emasdik, tomo-sha qilgimiz keluvdi, keyin bordik: mister Uopsl, men va Pip. To‘g‘rimi, Pip?

– Ha, Jo.

Notanish odam, yana ko‘rinmas miltiqdan mo‘ljalga olayotgandek, bir ko‘zini qisib menga qaradi:

– Bolangiz pishiqqina ko‘rinadi. Ismini nima dedingiz?

– Pip, – dedi Jo.

– Ismi shunaqami?

– Yo‘q, ism emas.

– Familiyasi Pipmi?

– Yo‘q, – dedi Jo. – Oilaviy laqabga o‘xshagan narsa, kichkinaligida o‘ziga shunday ism qo‘yib olgan, hamma uni shunday chaqiradi.

– O‘g‘lingizmi?

– Nima desam ekan... – garchi buning unchalik o‘ylaydigan joyi bo‘lmasa ham Jo serma‘no chaynaldi; „Uch quvnoq dengizchi“da gap nima mavzuda bo‘lmasin, trubkadan tutun burqsitib, o‘ziga aqlli tus berish odat edi. – Yo‘q, unchalik emas. Yo‘q, o‘g‘lim emas.

– Jiyanni?

– Nima desam ekan, – cho‘zdi yana Jo o‘zini chuqur fikrlayotgandek ko‘rsatib, – yo‘q, sizni aldamayman, yo‘q, jiyanni emas.

– Jin ursin, u sizga kim bo‘ladi o‘zi? – so‘radi notanish odam, nazarimda, ortiqcha qiziqqonlik bilan.

Shunda suhbatga qarindoshlik masalalaridan yaxshi xabardor bo‘lgan mister Uopsl aralashdi. Xizmati sabab, nikoh munosabatiga kira olmaydigan barcha qarindoshlarini u xotirasida saqlashga majbur edi. Mister Uopsl men va Joni bog‘lab turgan munosabatlar xususida batafsil ma‘lumot berdi. Nutqining yakunida u qizishib ketib Richard Uchinchining allaqaysi monologini baland ovozda o‘qidi va „Shoir aytmoqchi“, deya qo‘shib qo‘yib, nazarida, o‘zini ko‘rsata oldi. Chamamda, men haqimda gapirar ekan, mister Uopsl sochlarimni to‘zg‘itib, ko‘zimga tushirib turishni o‘ziga burch deb bildi shekilli. Biznikida mehmon bo‘lganlarning hammasi ham nima sababdan ko‘zlarimga shu usulda azob berib kelganliklarini Xudodan boshqa hech kim bilmaydi. Ammo, nazarimda, bolaligimda doim meni esga olishlari bilan yo‘g‘on qo‘lli biror kimsa ana shunday ko‘z azobi vositasida menga homiy ekanini bildirmasdan qolmagan. Bu vaqt ichida notanish kishi mendan ko‘z uz-madi, nigohi shu qadar o‘tkir ediki, pirovardida otib tashlab, meni shu yerning o‘zida tinchitishga qaror qilgandek edi. Lekin rom va suv quyilgan stakanlarni keltirmagunlaricha lom-mim deb og‘iz ochmadi, keyin ichkilikdan otishi ham o‘ziga xos bo‘ldi. U gapirib ham o‘tirmay faqat

menga atalgan tomosha ko'rsatdi. Stakandagi romni suv bilan aralashtirib, ta'mini ko'rdi, lekin aralashtirishni ham, tam ko'rishni ham o'ziga keltirilgan qoshiqcha bilan emas, egov vositasida amalga oshirdi.

U bu ishni shunday bajardiki, mendan boshqa hech kim egovni payqamadi, keyin uni artib cho'ntagiga solib qo'ydi. Ammo men egov Joniki ekanini va bu sirli kimsa tanish mahbusimni bilishini o'sha zahotiyoq tushunib yetdim. Sehlrangandek qotib, undan ko'z uzmasdim, lekin bor-yo'qligim bilan endi uning ishi bo'lmay qoldi, o'rindiqda yastanib, asosan, jaydari lavlagi haqida suhbatlashardi.

Shanba oqshomlarida qishlog'imizni allaqanday sokin muhit chulg'ab olardi: hamma ishlar bajarilgan, yashashda davom etishdan avval nafasni rostlab olsa ham bo'ladi. Ushbu muhit ta'siriga berilgan Jo shanba kuni boshqa kunlarga qaraganda yarim soat ko'proq qovoqxonada o'tirishga jur'at etardi. Ana shu yarim soat va suv aralashgan rom barobariga tugashi bilan u joyidan qo'zg'alib, qo'limdan ushlab oldi.

— Yarim soniyaga, janob Gerjeri, — dedi notanish odam, — cho'ntagimning qayeridadir yangi, yaltiragan shillingim bordek edi, agar uni topsam, bolakayniki bo'ladi.

U cho'ntagidan bir hovuch tanga chiqardi, orasidan shillingni topib, uni allaqanday g'ijim qog'ozga o'radi-yu, kaftimga qo'ydi.

— Bu senga, — dedi notanish kimsa. — Yodingda bo'lsin, faqat senga.

Joning qo'lini qo'yib yubormagan holda, odob doirasi-ga kirmasa ham, unga tik boqib minnatdorchilik bildirdim. Notanish odam Jo va bizga hamroh bo'lib ketayotgan mister Uopslga xayrli tun tiladi, menga esa nishonga oluvchi nazar bilan qarab qo'ydi, xolos. Qaradi, deyish ham noto'g'ri, negaki ko'zi qisiq edi, ammo qisilgan ko'z ni-

malarni anglatmaydi deysiz! Agar gaplashishga ishtiyoqim bo'lganida, uyimizning oldigacha faqat men to'xtamay bidirlagan bo'lardim, negaki mister Uopsl qovoqxona eshigidayoq bizlar bilan xayrlashgandi. Jo esa rom hidini iloji boricha havoga chiqarib yuborish uchun yo'l bo'yi og'zini katta ochib keldi.

Men eski kirdikorim va eski tanishimning o'tmishdan kutilmaganda paydo bo'lib qolganligidan ajablanardim, boshqa hech narsani o'ylashga majolim yo'q edi.

Oshxonaga korgach, opamning kayfiyati u qadar buzug emasligiga amin bo'ldik, bu holat esa Joni yangigina shilling to'g'risida so'zlab berishga undadi.

– Garov o'ynayman, u soxta, – dedi opam. – Bo'lmasa nega notanish odam uni bolakayga hech qanday sababsiz berishi kerak? Qani ko'rsat-chi!

Qog'ozni ochdim, shilling soxta emasdi.

– Bu-chi, bu nima? – dedi miss Jo shillingni stolga tashlab, o'ralgan qog'ozni qo'liga olarkan. – Ikkita bir funt sterlinglik qog'oz pul?

Darhaqiqat, gap hududdagi barcha molbozorlarni kezib chiqqan, yog' bosgan ikkita bir funtlik qog'oz pul to'g'risida ketayotgandi. Jo shlapasini qo'liga olib, pullarni egasiga qaytarish uchun „Uch quvnoq dengizchi“ga yugurdi. U kelgunicha men kursimda parishon holatda opamga qarab o'tirdim, notanish odam ketib qolganiga ishonchim komil edi.

Tez orada Jo: „O'sha kimsa ketib qolibdi, lekin men qovoqxonadagilarga u pulini qayerdan olishi mumkinligini tayinladim“, degan xabar bilan qaytib keldi. Keyin opam pullarni qog'ozga mahkam o'rab, mehmonxonadagi javonning ustida turgan choynakka, qurigan gul yaproqlari tagiga solib qo'ydi. Pullar o'sha joyda qolib, uzoq kun-u tunlar davomida og'ir bosinqirashdek menga azob berdi.

Uxlagani kirib ketdim, ammo notanish odamning menga ko'rinmas miltiq o'qtagani, mahbuslar bilan yashirin aloqam borligi, jirkanch va to'poriligimni o'ylab tuni bilan mijja qoqmadim, holbuki o'sha mash'um voqeani unuttayozgandim. Egov ham menga tinchlik bermayotgandi. U odam kutilmagan lahzada yana paydo bo'lib qoladi, degan xavotir tark etmasdi. Nihoyat, qanday qilib chorshanba kuni miss Xevishemnikiga borishimni o'ylab, uxlashga o'zimni majbur etdim; lekin tushimda xonamga egov kirib qolganini ko'rib, uni kim ushlab turganini bilolmay, qichqirib uyg'ondim.

XI BOB

Belgilangan vaqtda miss Xevishemning uyi oldida hozir bo'ldim, botinmaygina chalgan qo'ng'irog'imga Estella tashqariga chiqdi. Avvalgi safargidek u meni ichkariga kiritib, eshikni qulfladi, keyin sham turgan qorong'i yo'lakka boshlab bordi. Dastlab o'zini meni ko'rmayotgandek tutgan bo'lsa, shamni qo'liga olgach, menga yuz o'girdi va kibr bilan: „Bugun mana bu yoqqa borasan“, dedi-da, uyning butunlay boshqa tomoniga boshlab ketdi.

Yo'lak uzun bo'lib, ko'rinishidan uyning butun birinchi qavati bo'ylab cho'zilgandi. Ammo biz uning bir qisminigina bosib o'tdik, keyin Estella to'xtab, shamni yerga qo'ydi va allaqanday eshikni ochdi. Kunduzgi yorug'lik ko'zlarimni qamashtirib, tosh yotqizilgan chog'roq hovliga chiqib qoldim. Qarama-qarshi tomonda mo'jaz uycha bo'lib, aftidan, unda bir vaqtlar ishboshqaruvchi yashagandi. Uychaning devoriga soat o'rnatilgan, miss Xevishemning xonasidagi katta soat va uning tilla qo'lsoati kabi bu ham yigirmata kam to'qqizni ko'rsatib turardi.

Ochiq turgan eshikdan biz birinchi qavatdagi pastak, nimqorong'i xonaga kirdik. U yerda bir necha tashrif bu-

yuruvchilar bor edi, Estella ularning yonidan joy olarkan: „Chaqirishmaguncha huv anavi yerda tur“, dedi. „Huv anavi yer“ derazaning yonini anglatganidan, o'sha yerdan joy oldim va o'zimni o'ta noqulay sezganim holda tashqarini kuzata boshladim.

Deraza yer sathi darajasida bo'lib, qarovsiz bog'ning eng ko'rimsiz burchagiga qaragan, polizda chirigan karam qoldiqlari va bittagina shamshod butasi bor edi. Qachonlardir u aylana shaklida kesilgan bo'lib, endi yuqori qismidan boshqa rangdagi shoxlar o'sib chiqqan, yana qayeridir tandirda kuyib, shaklini yo'qotgan kulchani eslatardi. Bir kun avval yengilgina qor yog'gan, nazarimda, deyarli hamma yerda erib ulgurgandi; faqat ana shu quyosh nuri tushmaydigan burchakda qor erimay qolgan, shamol uni hovuchlab olib, bu yerga kelishga jur'at etganim uchun jazolamoqchi bo'layotgandek men tomon uloqtirardi.

Kelishim bilan xonada o'tirgan odamlar suhbatni to'xtatib, menga tikila boshlaganlarini payqadim. Xonaning ichi menga ko'rinmas, o'choqdagi olovgina oynada aks etar, ammo meni diqqat bilan kuzatayotganlarini his etib, g'ujanak bo'lib olgandim.

U yerda uch ayol va bir erkak bor edi. Derazaning oldida besh daqiqa turmasimdanoq menda bu odamlarning bari laganbardor va muttaham, degan fikr uyg'ondi, biroq ularning har biri o'zini boshqalarning tilyog'lamachi va firibgarligini bilmaydigandek tutar, aks holda o'zining o'shalardan biri ekanini tan olishga majbur bo'lib qolardi.

Ular shu yerda ekanliklarini kimdir lutfan payqab qolishini kutishdan charchab, zerika boshlagandilar, uch ayoldan eng sergapi esa esnoqni haydash uchun so'zlarini cho'zib aytmoqdaydi. Kamilla, deb chaqirishayotgan ushbu xonimni opamga juda o'xshatdim, faqat uning yoshi kattaroq va yuz tuzilishi yumaloqroq edi (bularni uni

ko'rgandan keyin payqadim). Uni yaqinroq bilganimdan so'ng esa yaxshiyamki qandaydir yuz bichimi bor, aks holda basharasi bo'm-bo'sh, baland va o'lik devorga o'xshab qolarkan, deb o'ylagandim ham.

– Bechora, – bu xonim ham opamga o'xshab chertib gapirdi. – O'zidan boshqa dushmani yo'q uning!

– U boshqa birovga dushmanlik qilganida to'g'riroq bo'lardi, – dedi erkak kishi. – Va tabiiyroq tuyulardi.

– Raymond og'a, – dedi e'tiroz ohangida boshqa bir xonim, – biz, axir, yaqinlarimizni sevishimiz kerak.

– Sara Poket, – dedi Raymond og'a, – insonga uning o'zidan yaqinroq kim bor?

Miss Poket kulib yubordi, miss Kamilla ham kuldi va esnog'ini yashira turib, dedi: „O'ylab topgan gapini qarang!“. Nazarimda, aytilgan fikr hammalariga yoqib tushgandi. Hali og'zini ochmagan uchinchi xonim jiddiy ohangda va ishonch bilan: „To'ppa-to'g'ri“, dedi.

– Bechora, – davom etdi Kamilla biroz jimlikdan so'ng. (Sukut davomida hammalari menga tikilib turishganini his etayotgandim). – U biram g'alatiki! Aytsam ishonmaysiz, Tomning xotini olamdan o'tganida qizlarga qora bandli ko'ylak zarurligini unga uqtirib bo'lmadi.

– Ey Xudoyim, Kamilla, – dedi u, – baribir emasmi, bechora yetimchalar qora kiysalar bo'ldi-da! Ha, ana shunaqa u, Metyu. Gapini qarang!

– Uning yaxshi tomonlari ham bor, ishonavering, – dedi Raymond og'a.

– Men yo'q demayapman, Xudo asrasin, lekin unda odob qoidalari to'g'risida zig'ircha ham tasavvur yo'q, bo'lmaydi ham. Ishonasizmi yo'qmi, – gapida davom etdi Kamilla, – men aytganimni qildirishga majbur bo'ldim, ha, majbur bo'ldim. Yo'q, dedim men, menga oilaning obro'si muhimroq, bunga yo'l qo'ya olmayman. Agar qora bandli ko'ylaklar

kiyilmasa, butun oilaning obro'siga putur yetadi, deb uning yuziga aytdim. Bu to'g'rida takror va takror, nonushtadan tushlikkacha gapiraverib, oshqozonimni kasal qildim. U asabiylashib, qizishib ketdi va: „Bilganingni qil“, deb yubordi. Hatto juda xunuk bir so'z ham qo'shib qo'ydi. Aytishim kerakki, o'sha zahoti uydan chiqib, sharros quyayotgan yomg'ir ostida hamma zarur narsalarni xarid qilib kelganimdan umrimning oxirigacha mamnun bo'lib yuraman.

– Pulini u to'lagandir, shundaymi axir? – so'radi Estella.

– Gap kim pul to'lagani ustida ketmayapti, qizalog'im, – javob berdi Kamilla. – Hammasini o'zim sotib oldim. Hali tunlari uyg'onib ketgan paytlarimda buni mamnuniyat bilan takror-takror eslab yuraman.

Uzoqdan kelgan qo'ng'iroq tovushi va biz yurib o'tgan yo'lakda aks sado bergan kimningdir xitobini eshitib, hamma jimib qoldi.

– Yur, bolakay, – dedi menga Estella. O'girilganimda, ularning menga nafrat bilan qarab turganlarini payqadim. Chiqib ketayotib, kimningdir „Bu endi hammasidan oshib tushdi!“ deganini, Kamillaning ijirg'anib: „O'ylab topgan narsasini qarang!“ deb uni ma'qullaganini eshitdim.

Shamni ko'tarib qorong'i yo'lakdan borayotganimizda Estella kutilmaganda to'xtadi va yuzi yuzimga tegib ketadigan darajada o'girilib, istehzo bilan so'radi:

– Xo'sh, nima?

– Hech nima, miss, – javob berdim unga urilib ketay deb.

– Shunday qilib, men chiroylimanmi?

– Ha, menimcha, juda chiroylisiz.

– Serjahlmanmi?

– Yo'q, o'tgan safardagichalik emas.

– O'tgan safardagichalik emas?

– Yo‘q.

Oxirgi savolni berayotib u g‘azablanib ketdi, javobimni eshitib esa bor kuchi bilan tarsaki tushirdi.

– Xo‘sh? – dedi Estella. – Endi men to‘g‘rimda qanday fikrdasan, sho‘rpeshona mishiqli?

– Aytmayman.

– Yuqoriga chiqib arz qilmoqchidirsan-da, shundaymi?

– Yo‘q, unday emas.

– Nega bugun yig‘lamayapsan, ilonvachcha?

– Chunki endi hech qachon sizni deb yig‘lamayman, – dedim men. Turgan gapki, aldayotgandim, so‘nggi kunlarda uni deb qancha azob chekmadim, bunisi faqat o‘zimga ayon.

Biz yo‘limizda davom etdik va zinadan ko‘tarilayotib, hamma yoqni paypaslab, pastga tushayotgan bir janob bilan to‘qnash keldik. U to‘xtadi va menga qarab:

– Bu yana kim bo‘ldi? – deb so‘radi.

– Bir bola, – dedi Estella.

Qarshimda turgan odam to‘ladan kelgan, favqulodda qoracha, boshi va qo‘llari g‘ayrioddiy katta edi. U o‘zining beso‘naqay qo‘li bilan dahanimdan ushlab, yuzimni shamdan tushayotgan yorug‘ga qaratdi. Boshining old tomoni yoshiga nomutanosib tarzda taqir, quyuq qora qoshlari tikka va dag‘al edi. Ich-ichiga botgan ko‘zlar odamning ichini ko‘rayotgandek, shubha va sinchkovlik bilan qaramoqdaydilar. Cho‘ntagidan soatning yo‘g‘on zanjiri chiqib turar, yuzining soqol va mo‘ylov o‘sadigan joylari qora dog‘lar bilan qoplangandi. Bu odamni men tanimasdim, uning kelajakda o‘zim uchun qanday ahamiyat kasb etishi mumkinligini xayolimga ham keltirmayotgandim, ammo tasodif uni yaxshilab ko‘rib olishga imkon yaratdi.

– Qo‘shni qishloqdan kelgan bola sensan, shunaqami? – so‘radi u.

– Ha, ser, – dedim men.

– Bu yerga qanday kelib qolding?

– Miss Xevishem meni olib kelishlarini buyurdi, ser, – tushuntirdim men.

– O‘zingni yaxshi tutgin. O‘g‘il bolalarni ozmi-ko‘pmi bilaman va aytishim mumkinki, yaxshi odam emassizlar. Esingdan chiqmasin! – tirnog‘ini g‘ajishdan to‘xtamay o‘qrayib takrorladi u. – O‘zingni yaxshi tut!

Shu so‘zlarni aytib, u meni qo‘yib yubordi (men bundan xursand bo‘ldim, negaki qo‘lidan yoqimsiz sovun hidi anqiyotgandi) va zinadan pastga tushishda davom etdi. Avvaliga men uni shifokor bo‘lsa kerak, deb o‘yladim, keyin fikrimdan qaytdim – shifokorlar muloyimroq va bosiqroq bo‘ladi. Qolaversa bu haqda uzoq o‘ylab o‘tirishga fursat ham yo‘q edi, negaki biz miss Xevishemning xonasiga kirib kelgandik. U yerda uning o‘zi ham, atrofidagi narsalar ham, bir necha kun muqaddam chiqib ketayotganimda qanday bo‘lsa shunday turgandi. Estella meni eshikning oldida tark etdi. Miss Xevishem pardozi stoli yonidagi o‘rindig‘idan meni ko‘rib qolgunga qadar tik turaverdim.

– Xo‘sh, – dedi u na cho‘chiganini va na hayratlanganini bildirmasdan. – Demak, kunlar tez o‘tibdi-da?

– Ha, mem. Bugun...

– To‘xta, hojati yo‘q. – Barmoqlar g‘ayriixtiyoriy harakat qila boshladi. – Bilishni istamayman. Bugun o‘ynay olasanmi?

O‘zimni yo‘qotib qo‘ygandim va:

– O‘ynay olmasam kerak, – deb tan olishga majbur bo‘ldim.

– Qarta-chi, o‘tgan safardagidek? – dedi xonim sinchkov nazar tashlab.

– Qarta o‘ynay olaman, agar buyursangiz.

– Modomiki, sen bu uyda o‘zingni boladek his qila

olmayotgan ekansan, – miss Xevishemning ovozida tushkunlik ohangi bor edi, – va o‘ynashni istamas ekansan, balki, ishlashni xohlarsan?

Bu savol menga avvalgisidan ma’qulroq tuyuldi va „Jon deb ishlayman“, dedim.

– Unda narigi xonaga kirib tur, – dedi xonim ajin bosgan qo‘li bilan ochiq qolgan eshikka ishora qilib. Men itoat bilan qo‘shni xonaning eshigini ochdim. Kunduzgi yorug‘lik bu yerdan ham badarg‘a qilingan, ichkaridagi havo og‘ir va qo‘lansa edi. Nam tortgan, eski o‘choqqa, ko‘rinishidan, hozirgina o‘t yoqilgandi. Ammo olov avj olishning o‘rniga ko‘proq o‘chish harakatida bo‘lib, o‘choq ustida muallaq qotgan tutun bizning botqoqlikdagi havodan ham sovuqroq ko‘rinardi. O‘choqning yuqori tokchasiidagi bargsiz shoxlarni eslatadigan shamlar xonani arang yoritar, to‘g‘rirog‘i, ular zimistonga qarshi bazo‘r kurashayotgandi. Bu yer qachonlardir serhasham mehmonxona bo‘lgan, lekin endi menga ko‘rinib turgan barcha jihozlar batamom chirib bitgan, ularni chang va mog‘or qoplagandi. Eng ko‘zga ko‘rinarli joyda ustiga dasturxon yozilgan stol turardi – uydagi barcha soatlar va butun hayot to‘xtab qolganida, bu yerda, chamamda, ziyofatga tayyorgarlik ko‘rganlar. Dasturxonning markazida, ustini quyuq o‘rgimchak to‘ri qoplaganidan shaklini aniqlab bo‘lmaydigan, ko‘zga o‘xshash buyum bor edi. Kattakon qo‘ziqorinni eslatadigan dasturxonning sarg‘ish sathida oyog‘ida dog‘i bor yirik-yirik o‘rgimchaklarga ko‘zim tushdi, ular qarorgohlari tomon yugurib borishar va o‘rgimchaklar olamida hozirgina o‘ta muhim xabar tarqalgandek, u yerdan tezda qaytib chiqishardi.

Devor ortida esa sichqonlarning yugur-yuguri eshitiymoqdaydi, aftidan, yangilikdan ular ham xabardor edilar. Ammo qora suvaraklar ushbu yugur-yugurga hech e’tibor bermasdilar; ular ko‘r va biroz kardek, o‘choq atrofida

shoshmasdan, chollarga o'xshab daydishardi, buning usti-ga bir-biri bilan chiqishmasdi.

Ushbu gazandalarni uzoqdan tomosha qilib, sehrlan-gandek qotib turganimda miss Xevishem to'satdan qo'lini yelkamga qo'ydi. Ikkinchi qo'li bilan u yo'g'on hassaga tayanib olgandi, bu joylarning qo'rqinchli bekasining qi-yofasi hech bir jodugardan kam emasdi.

– Mana bu yerga, – dedi u hassa bilan uzun stolga isho-ra qilib, – o'lganimda meni shu yerga yotqizadilar. Ular kelib, meni tomosha qiladilar.

Uning qo'l tekkizishidan va hoziroq stolga yotib o'lib qolsa-ya, degan xavotirdan mo'miyolangan murdaga o'xshab g'ujanak bo'lib oldim.

– Sening fikringcha, anavi narsa nima? – hassasi bilan stolni ko'rsatib so'radi u mendan. – Anavi, o'rgimchak to'-ri qoplagan narsa.

– Nimaligini bilolmadim, mem.

– Bu – katta tort. Nikoh torti. Mening tortim.

U ko'zlari chaqnab xonaga nazar soldi, keyin yelkamga mahkam suyanib, dedi:

– Qani, boshla! Yurgiz meni, yurgiz!

Uning so'zlaridan shunday xulosaga keldimki, ishim uni xona ichida aylantirib olib yurishdan iborat ekan. Men paysalga solib o'tirmadim, biz mister Pamblchukning oti-ga o'xshashni oldimizga maqsad qilib qo'ygandek (bu fikr o'shanda bir lahzaga xayolinga kelgandi) shaxdam yura ketdik.

Miss Xevishem nimjon edi. Birozdan so'ng u „Sekin-roq“, dedi. To'xtagan bo'lsak-da, xayolan biz asabiy, be-marom lo'killashda davom etayotgandek edik, negaki uning yelkamdagi qo'li titrar, lablari qiyshayar va menda biz tez yuguryapmiz, degan taassurot uyg'otmoqdaydi, aslida, xonimning fikrlashi tezlashmoqdaydi. Nihoyat u:

„Estellani chaqir“, dedi. Men o‘tgan safardagidek yo‘lakka chiqib, bor ovozim bilan Estellani chaqira boshladim. Uzoqdan sham yog‘dusi ko‘ringach, miss Xevishemning yoniga qaytdim va biz yana xona ichida aylanishga tushdik.

Agar yurishimizga Estellaning faqat o‘zi guvoh bo‘lganida ham, o‘zimni noqulay his etardim, biroq u men pastda ko‘rgan uch ayol va jentlmenni boshlab kelgandi va men o‘zimni qo‘yarga joy topolmay qoldim. Odob yuzasidan to‘xtamoqchi edim, xonim yelkamni og‘ritib bosdi, biz olg‘a intildik – bu fikr mendan chiqqan, deb o‘ylashadi, degan xayoldan qizarib ketdim.

– Azizam, miss Xevishem, ko‘rinishingiz juda yaxshi!

– Yolg‘on, – dedi miss Xevishem. – Sarg‘aygan terim-u suyaklarimdan boshqa hech vaqo yo‘q.

Miss Poketga berilgan zarbadan Kamilla yashnab ketdi va miss Xevishemga hamdardlik bilan qarab:

– Oh, bechoraginam! Sho‘rlik qanday qilib yaxshi ko‘rinsin? – dedi. – O‘ylab topgan narsasini qarang!

– O‘zingiz qalaysiz? – dedi miss Xevishem Kamillaga. Bu payt biz aynan Kamillaning yonidan o‘tmoqdaydik. To‘xtamoqchi bo‘lgandim, miss Xevishem xohlama-di. Yurishda davom etdik, miss Kamillaning mendan juda nafratlanayotganini his eta boshladim.

– Rahmat, miss Xevishem, bir nav.

– Nima bo‘ldi sizga? – so‘radi miss Xevishem betakalluf ohangda.

– Eslashga arzigulik hech nima, – javob berdi Kamilla. – Hislarimni yuzaga chiqarmaslikka harakat qilaman, lekin keyingi paytlarda tuni bilan sizni o‘ylab chiqyapman, bu narsa sog‘ligimga ta’sir ko‘rsatmay qolmayapti.

– Unda men to‘g‘rimda o‘ylamang, – cho‘rt kesdi miss Xevishem.

– Aytishga oson, – nozlanib e’tiroz bildirdi Kamilla, keyin piqillay boshladi, lablari burilib, ko‘zidan yosh oqdi. – Kechalari yonimga qancha anbar va xushbo‘y tuz qo‘yib yotishimni, ana, Raymond aytib bersin. Asablarimning qaqshashi oqibatida oyog‘im necha marta uvishganini ham aytsin. Rostini aytganda, o‘zim sevgan kishilardan xavotir olish, asabiy uvishishlar va og‘riqlar men uchun odatiy hol. Agar shunchalar ko‘ngilchan va mehribon bo‘lmaganimda, ishtaham bundan yaxshiroq, asablarim temirdan bo‘lardi. Bundan yaxshirog‘ini o‘zimga tilamasdim ham. Lekin tunlari sizdan xavotir olmaslik – yo‘q, buni tasavvur etish mushkul.

Keyin u ho‘ngrab yig‘lay boshladi. Tilga olingan Raymondni qarshimda turgan jentlmen, deb tushundim va uni Kamillaning eri bo‘lsa kerak, deb o‘yladim. U o‘sha zahoti yordamga oshiqib, erkalash ohangida ayolni ovutishga tushdi: „Kamilla, azizam, qarindoshlik hissiyoti sizni yemirayotganini, bir oyog‘ingiz ikkinchisidan kaltaroq bo‘lib qolganini hamma biladi“.

– Biror kishi to‘g‘risida qayg‘urish, undan nimanidir tama qilish huquqini bermaydi, deb o‘ylayman, azizam, – gap qaytardi ovozi bir martagina yangragan ko‘ngli qattiq xonim.

Men endi ko‘rib turgan miss Sara Poket – qotma, past bo‘yli, yong‘oq po‘choqlaridan yasalganday bir tuyur jigarrang yuzli, mushuknikiga o‘xshab ketadigan katta, lekin mo‘ylovsiz kampirsho bu fikrga qo‘shilib, dedi: „Shunday, albatta, azizam! Hm!“

– O‘ylash – og‘ir ish emas, – dedi qahri qattiq xonim.

– Bundan osoni yo‘q, – tasdiqladi miss Sara Poket.

– Ha, albatta, albatta, – xitob qildi Kamilla, jo‘shib ketgan tuyg‘ularini oyog‘idan qalbiga ko‘chayotganini ich-ichidan his etayotgandek. – Hammangiz mutlaqo

haqsiz! Bu darajada ko'ngilchan bo'lish yaramaydi, lekin o'zimni tiyolmayapman. Sog'ligimni xarob qilayotganimni bilaman, ammo nima bo'lganda ham, qo'limdan kelsa ham, boshqacha bo'lishini xohlamasdim. To'g'ri, azoblarim og'ir, lekin tunlari uyg'onib ketib, o'zimning shunaqa ekanimdan taskin topaman.

Keyin u yana ho'ngrab yig'lashga tushdi. Bu fursat ichida miss Xevishem bir marta bo'lsa ham to'xtamadi, biz xonada doira yasab, goho mehmonlarga tegib ketayozib, goho ulardan xonaning uzunligi darajasida uzoqlashib, yurishda davom etdik.

– Metyuni qaranglar, – dedi Kamilla, – eng yaqin insonlarni esdan chiqargan, miss Xevishem o'zini qandoq his etayotganini so'ramaydi! Ba'zan divanda, korsetning bog'ichlarini yechib, soatlab hushsiz yotaman, boshim orqaga og'ib ketadi, sochlarim yoyilgan, oyoqlarimning qayerdaligini bilmay ham qolaman...

– Boshingizdan ancha balandda bo'ladi, quvonchim, – qo'shib qo'ydi Kamillaning eri.

– Shu ahvolda soatlab yotaman, ha, soatlab; hammasiga Metyuning g'ayritabiiy, ajabtovur fe'li sababchi, buning ustiga hech kimdan bir og'iz rahmat eshitmabman.

– Bu fikr xayolimga ham kelmaganini tan olishim kerak, – dedi qahri qattiq xonim.

– Bilasizmi, azizam, – gapga qo'shildi miss Sara Poket (xushmuomala, lekin ayyor ayol), – o'zingizdan bir so'rab ko'rsangiz bo'lardi, oppog'im, kimdan rahmat kutyapsiz?

– Hech kimdan minnatdorchilik kutmagan holda, – davom etdi Kamilla, – soatlab shunday holatda yotaman, mana Raymond guvoh, rostakamiga bo'g'ila boshlayman, anbar suvi ham yordam bermay qoladi. Bir kuni esa ko'chaning narigi betidagi pianino sozlovchining uyidagilar ovozimni eshitishibdi, uning bechora, adashgan bolalari

tomning bo'g'otida kabutarlar g'uvullashyapti, degan xayolga boribdilar, shundan keyin ham aytсалarki... – Kamilla qo'lini tomog'iga olib bordi-yu, yangi kimyoviy birikmalar kabi murakkab tovushlar chiqara boshladi.

Metyuning ismini eshitib, miss Xevishem meni to'xtatdi, o'zi ham to'xtadi va diqqat bilan so'zlovchiga tikildi. Bu nigoh ta'sirida Kamillaning „kimyoviy faoliyati“ to'xtab qoldi.

– Metyu meni ko'rgani oxirida keladi, – dedi miss Xevishem jiddiy ohangda, – anavi stolda yotganimda. Mana uning joyi qayerda bo'ladi, – dedi u hassasi bilan stolni urib, – manavi yerda – mening bosh tomonimda. Siz esa – manavi yoqda, eringiz – bu yerda! Sara Poket – u yoqda! Jorjiana – bu yoqda! Ana bo'ldi, murdamning ustida ziyofat qilgani kelganingizda, qayerda turishingizni hammaingiz bilib oldingiz. Endi ketinglar!

Ularning ismini birma-bir aytar ekan, miss Xevishem har safar hassasi bilan stolning boshqa joyiga urardi. Keyin: „Yurgiz meni, yurgiz!“ dedi va biz yana yura boshladik.

– Itoat etib tarqashdan boshqa ilojimiz qolmadi, shekilli, – dedi Kamilla. – Mehrim va qarindoshlik burchimning sohibasini ko'rganimga ham rahmat. Ushbu uchrashuv qanchalar qisqa bo'lmasin, tunlari uyg'onib u haqda quvonch va qayg'u bilan eslab yuraman. Qani endi Metyuga shunday imkon berilgandaydi! Lekin uning o'zi bundan voz kechyapti. Hissiyotlarimni hech kimga oshkor etmayman, deb uzil-kesil ahd qilgandim, lekin jigaringning murdasi ustida ziyofat qilmoqchisan, desalar va haydasalar – og'ir botarkan! O'ylab topgan gapini qarang!

Missis Kamilla qo'lini ko'tarilib tushayotgan ko'kragi ustiga qo'ygan edi hamki, eri uni suwab qoldi; ushbu xonim yuziga g'ayriinsoniy qat'iyat va ayni paytda taraddud ifo-

dasini berib, ostona hatlashi bilan, miss Xevishemga masofadan o'pich yo'lladi va erining hamrohligida chiqib ketdi. Sara Poket va Jorjiana xonada kim oxirida qolish bo'yicha musobaqalashmoqchi bo'ldilar, biroq Sara Poketni aldash oson emasdi. U o'ziga sezdirmay, Jorjiananing atrofida shunchalar ustalik bilan aylanib, uni eshik tomon surib bordiki, boyoqish birinchi bo'lib chiqib ketishga majbur bo'ldi. Shundan keyin Sara Poketning ham chiqishiga hech bir to'siq qolmadi. Uning yuzida ovoz chiqarib aytgandan ham tushunarli bo'lgan, barcha kamchiliklar-u xatolari uchun kechirim so'rayotganini ifodalovchi tabassum zuhr bo'ldi, xayrlashar ekan, serma'no xo'rsinib: „Xudo sizni o'z panohida asrasin, miss Xevishem“, dedi.

Estella shamni olib, ularni kuzatgani pastga tushdi, miss Xevishem esa yana birmuncha vaqt yelkamga tayanib, borgan sari sekinroq yurishda davom etdi. Nihoyat u o'choq oldida to'xtadi-da, biroz jim turib, o'ziga o'zi allanimalarni gapirdi, keyin menga murojaat qildi:

– Bugun mening tug'ilgan kunim, Pip.

Tabriklayman, deyish uchun og'iz juftlagandim, u tahdid bilan hassasini ko'tardi.

– Bu haqda gapirishga ruxsat bermayman. Hozirgina bu yerdan chiqib ketganlarga ham, boshqalarga ham. Bu yerga ular tavallud kunlarim keladilar, ammo og'iz ochgani botinolmaydilar.

Turgan gapki, men ham bu to'g'rida og'iz ochib o'tirmadim.

– Shu kuni, sen tug'ilishingdan ancha avval, anavi chirindini, – xonim hassasi bilan o'rgimchak ini qoplab olgan do'ngchaga ishora qildi, – olib kelib shu yerga qo'ydilar. Biz barobariga qaridik. Pishiriqni sichqonlar yedi, meni esa ularnikidan ham o'tkirroq tishlar kemirib kelmoqda. – U hassasini ko'ksiga bosganicha stoldan ko'z uzmas, egni-

da sargʻayib, unniqib ketgan, qachonlardir oppoq boʻlgan koʻylak, bir paytlar gʻuborsiz, endi esa ohori toʻkilib, sargʻaygan dasturxonga qarab turardi; atrofdagi hamma narsa toʻkilib, gʻuborga aylanishi uchun kimningdir ularga tegib ketishini kutayotgandek edi goʻyo.

„Yemirilish“ nihoyasiga yetgach, miss Xevishemning koʻzlarida qahr oʻti yondi.

– Jonsiz tanamni, nikoh koʻylagida, nikoh dasturxoni ustiga qoʻyadilar, bu unga soʻnggi tavqi-laʼnat boʻlsin! Shu voqea ham tugʻilgan kunimda yuz bersa, ayni muddao boʻlardi, – xonim jonsiz tanasini koʻrayotgandek, dasturxondan koʻz uzmasdi.

Men sukut saqlamoqdaydim. Pastdan qaytib chiqqan Estella ham jim edi. Menga biz koʻpdan buyon shunday turgandek tuyulmoqdaydi. Xonaning dimiqqan havosi, uning burchaklariga oʻrnashib qolgan ogʻir zulmat taʼsirida Estella ham, men ham oʻsha onda yemirilib ketmasak edik, deb xavotirlanardim.

Nihoyat, miss Xevishem alahsirashdan toʻxtab, dedi:

– Xoʻsh, sizlar qarta oʻynanglar, men qarab oʻtiranman. Nega boshlamayapsizlar?

Biz uning xonasiga qaytib, joylarimizga oʻtirdik. Men yana oʻyinni boy bera boshladim. Miss Xevishem esa bizdan koʻz uzmas, meni Estelladan zavqlanishga undar, uni yanada tarovatli qilish uchun boʻyni va sochlarini taqinchoqlar bilan bezamoqdaydi.

Estellaning menga munosabati oʻzgarmagandi, buning ustiga u menga endi gapirmay ham qoʻydi. Biz besh yoki olti qoʻl oʻynadik, keyin yana men kelishim kerak boʻlgan kun belgilandi, yana meni hovliga olib chiqib, itga ovqat bergandek tamaddi qildirdilar. Yana oʻtgan safardagidek bogʻda sayr qilishga ruxsat berildi. Bogʻga qarash uchun men tirmashgan devordagi eshik oʻtgan safar ochiqmidi,

yo'qmi, umuman eshik bormidi, eslay olmadim, lekin bu safar u ochiq turardi.

Eshikdan kirib, bog'ni sayr qila boshladim. U mutlaqo qarovsiz edi, bir vaqtlar qovun va bodring yetishtirilgan issiqxonalarda eski boshmog'-u shlapalarning qoldiqlari uchrar, ahyon-ahyonda teshik qozonchalarning quloqlari ko'zga tashlanib qolardi. yerda yotgan tok novdalari va bir necha bo'sh shishadan bo'lak hech vaqo yo'q bog'ni kezib chiqib, issiqxonani nazardan o'tkazib, hali derazadan o'zim qaragan kimsasiz burchakka borib qoldim. Uyning ichida hech kim yo'q, degan komil ishonch bilan boshqa bir derazadan ichkariga qaradim, ro'paramda sochlari oppoq, rangpar, ikki yonog'i qizil o'spirin turardi. U o'sha zahoti ko'zdan yo'qolib, bir lahzada yonimda paydo bo'lib qoldi. Uni ko'rib qolganimda dars tayyorlayotgandi shekilli, barmoqlari siyoh edi.

– Salom berdik, og'ayni, – dedi u. „Salom berdik“ka o'sha iboraning o'zi bilan javob qaytarish qulayroq ekanini tajribamdan bilganimdan, men ham „Salom berdik“, dedim, kamtarlik yuzasidan „og'ayni“ni tushirib qoldirib.

– Eshikni senga kim ochdi? – so'radi u.

– Miss Estella.

– Bog'ga kirishga kim ruxsat berdi?

– Miss Estella.

– Yur, urishamiz, – dedi rangpar yosh janob.

Orqasidan bormay ilojim yo'q edi. U shahd bilan gapirdi, men bo'lsam hamon shunchalik hayratda edimki, sehr-langandek unga ergashdim.

– Aytmoqchi, – dedi u biz hali bir necha qadam qo'ymasimizdan. – Senga urishish uchun bahona topib berishim kerak-ku, mana senga, ol!

Keyin u namoyishkorona qarsak chalib, oyog'ini orqaga tashladi, sochimdan ushlab, o'ziga tortdi, yana qarsak

chaldi va mo'ljallab turib, qornimga kalla qo'ydi. Uning ana shu ho'kizlarga xos qilig'i, qornim to'q bo'lganidan, menga ayniqsa yoqmadi. Endi oshirib yubording, degan xayolda unga javob zarbasi berdim.

– Hali shunaqamisan? – dedi u va hali men ko'rmagan raqsni ijro etayotgandek, orqaga, oldinga sakray boshladi.

– O'yin qoidalari! – dedi u va o'ng oyog'ida sakrab qo'ydi. – Faqat qoida bo'yicha! – Keyin chap oyog'ida sakradi. – Joy tanlashimiz va rasm-rusumlarni bajarishimiz kerak. – Keyin u orqaga, oldinga egila ketdi. Raqibimning epchilligi va chaqqonligini ko'rib, undan hadiksirab, butunlay umidsizlikka tushib qolgandim. Ayni paytda, uning uzun va oq sochli kallasi bilan shilqimlarcha berilgan zarbasidan xafa bo'lishga asosim borligini jismonan va ruhan his qilayotgandim.

Shuning uchun chiqindilar uyumi begona ko'zlardan pana qilib turgan, ikki devor tutashib, burchak hosil qilgan joygacha unga indamay ergashib bordim. U mendan joy yoqqan-yoqmaganligini so'radi, „yoqdi“ degan javobni eshitib, ko'ngli to'ldi va bir daqiqaga ruxsat so'rab, ko'zdan g'oyib bo'ldi. U tezda bir shisha suv va sirkaga botirib olingan yumshoq latta bilan qaytib keldi.

– Bu ikkalamizga, – dedi u shishani devorga suyab qo'yarkan. Keyin u o'ziga ham beg'am, ham daho, ham shafqatsiz qasoskor tusini berib, kamzuli, nimchasi va ko'ylagini yecha boshladi. Yuzini husnbuzar qoplagan, lablari po'st tashlagan raqibim unchalik baquvvat ko'rinmasa ham, ko'rayotgan tadorigidan yaxshigina xavfsiray boshladim. Yoshimiz taxminan teng ko'rinsa-da, uning bo'yi mendan xiyla baland, harakatlari favqulodda erkin edi. U jangga shaylanib, aftidan, aniq mo'ljal bilan zarba berish uchun menga boshdan oyoq razm sola boshlaganida, yuragim shuv etib ketdi. Qulochimni yozishim bilan

uchib tushgani, pachaqlangan burnidan qon oqayotgani, qiyofasining o'zgarib ketgani va menga qarab qolganini ko'rib, hayratdan qotib qoldim.

Ammo u o'sha zahoti o'rnidan sakrab turdi-da, tezda labini yumshoq mato bilan artib, yana hujum boshladi. Ikkinchi marta chalqancha yiqilib, ko'kargan ko'zlari bilan menga jovdiraganini ko'rib, hayratim yanada oshdi.

Uning irodasi menda chuqur hurmat uyg'otdi. Kuchi yetmayotgani ko'rinib turar, hali meni bir marta ham urmagan, yiqilgani-yiqilgan edi, ammo yana o'rnidan turib, suvdan ho'plar, yumshoq sochiq bilan artinar, o'ziga o'zi sekundant bo'lishning barcha qoidalariga rioya etib, yana men tomon shunchalar shahd bilan otildiki, har safar endi tamomman, deb o'ylardim. Raqibimning hamma yog'i ko'karib-yorilib ketgandi, negaki, afsus bilan tan olishim kerakki, uni borgan sari qattiqroq urayotgandim, lekin u takror va takror oyoqqa turib ketardi, nihoyat, yana bir marta yiqildi-da, boshi bilan devorga urildi. Munosabatlarmizdagi ana shu keskin burilishdan keyin ham, u o'rnidan tura oldi va qayerda turganimni aniq bilolmay bir muddat davra aylandi; nihoyat raqibim tizzalab qoldi, sochig'ini olib osmonga otdi va: „Bu – sen g'alaba qozonding, degan ma'noni bildiradi“, deyishni ham unutmadi.

U shunchalar shijoatli va ma'sum ediki, olishuvni men boshlamagan bo'lsam ham, g'alaba meni quvontirmadi, yarim qoniqish baxsh etdi, xolos. Es-es xotirlayman, ki-yinar ekanman, o'zimni quturgan bo'rivachcha yoki boshqa bir yovvoyi hayvonning bolasidek his qilayotgandim. Nima bo'lganda ham kiyindim, orada bir necha marta qonga belangan basharamni sochiq bilan artib oldim va:

- Yordam beraymi? – deb so'radim.
- Yo'q, rahmat, – javob berdi raqibim.
- Xayrli oqshom, – dedim unga.

– Senga ham, – dedi u.

Hovliga chiqqanimda qo'lida kalitlar bilan Estella meni kutib turardi. U, qayerdayding, nimaga meni kuttirib qo'yding, deb o'tirmadi ham; biron-bir quvonarli hodisa yuz bergandek, yonoqlariga qizil yugurgandi. Keyin to'g'ri eshik tomon yo'l olish o'rniga, qiz yo'lakka chekindi va barmog'i bilan meni imladi:

– Bu yoqqa kel, istasang, meni o'pishing mumkin.

U menga yonog'ini tutdi, men uni o'pdim. Fikrimcha, uning yuzidan bo'sa olish uchun har narsaga tayyor edim. Ammo ushbu bo'sa qishloq bolasi oldiga uloqtirilgan sadaqa tangasi kabi hech narsaga arzimastligini ham tushunardim.

Mehmonlar, qarta o'yini, olishuv – bularning bari-ga shunchalar ko'p vaqt ketdiki, uyga yaqinlashganimda botqoqlik ortidagi qumtepaga o'rnatilgan mayoq zimiston osmonga shu'la tarata boshlagan, Joning ustaxonasidan taralayotgan yog'dudan yo'l yuziga alvon poyonдоз to'shalgandi.

XV BOB

Joning Orlik ismli yollanma ishchisi bo'lganini hali tilga olganimcha yo'q. O'zining aytishicha, chaqaloqligida uni Dolj deb nomlagan ekanlar – g'irt yolg'on; yaramas fe'l-atvoriga qaraganda, o'ylashimcha, o'zi ham bunga ishonmasdi, to'g'rirog'i, qishloqdagi to'pori-yu, soddalarning ustidan kulish uchun o'ziga shunday ism o'ylab topgandi. U qorachadan kelgan, yelkador, beso'naqay, juda baquvvat, yurish-turishi qo'pol va salang bir odam edi. Hatto ishga ham ustaxonaga tasodifan kirib qolgan kishidek kelib ketardi.

„Uch quvnoq dengizchi“ga tushlikka yo'l olsa yoki oqshomlari ish tugagach, ustaxonadan jo'nab qolsa, u Qo-

bil yoki Yaxud misol, qayoqqa borishini bilmaydigandek va boshqa qaytib kelmaydigandek sang'igani ketardi. Orlik botqoqlikda, to'g'on qorovulinikida yashardi. Begim kunlari u qo'llari cho'ntagida, bo'yniga bog'langan nonushta solingan xaltachani tebratgan ko'yi imillagancha sudralib ishga kelib qolar, yakshanbada esa ertalabdan kechgacha to'g'onda ag'anab yotar yoki allaqanday pichan g'arami yoki chaylaga suyanganicha qotib turaverardi. Ko'chada u oyoqlari ostiga qarab shalpayib yurardi. Orlikni chaqirib qolsalar yoki boshqa biror sabab tufayli bosh ko'tarishga majbur bo'lsa, u atrofga juda norozi qiyofada tashvish bilan nazar solardiki, qanchalar g'alati va afsuslanarli tuyulmasin, qachonlardir u o'ylab ko'rgan yagona fikr – hech qachon hech narsa to'g'risida bosh qotirmaslik ekani ehti moldan xoli emasdi.

Badqovoq bu kimsa meni juda yomon ko'rar, hali kichkinaligimda, har balodan qo'rqib yurgan paytlarimda ustaxonaning qorong'i burchagida shayton yashaydi, u mening o'rtog'im, har yetti yilda o'txonada tirik o'g'il bola kuydirilishi shart, o'zingni bemalol o'tinman, deb hisoblayver qabilidagi gaplar bilan yuragimni yorardi.

Joga shogird tushganimdan keyin, Orlik, chamamda, vaqti kelib uning o'rmini egallashim mumkinligi to'g'risidagi xavotirining tasdig'ini topganday bo'ldi. Chunki u mendan ko'proq nafratlana boshlagandi. To'g'ri, undagi adovat gap-so'z yoki xatti-harakatlarida ochiq sezilmasdi, lekin u bolg'ani uchqunlar men tomon sochiladigan qilib urayotganini payqardim, „Qariya Klem“ degan qo'shiqni xirgoyi qilsam, Orlik o'sha zahoti poyintar-soyintar qilib menga jo'r bo'lardi.

Ertasi kuni Joga „senga dam olish kuni beraman“, degan va'dasini eslatdim, Dolj Orlik buni eshitdi. O'sha lahzada u hech nima demadi, band edi: Jo ikkovi cho'g'

bo'lib qizigan temir parchasiga ishlov bermoqdaydilar, men bo'lsam bosqonlar oldidaydim, ammo biroz o'tgach u bolg'asiga tiralib, gap boshladi:

– Bu qanaqasi, xo'jayin, bundan chiqdi siz faqat bit-tamizga yon bosarkansiz-da? Modomiki Pipga ruxsat bor ekan, qariya Orlikni ham qo'yib yuborish kerak.

Uning yoshi yigirma beshlarda edi, undan katta emas, lekin o'zi haqida doimo qari chol to'g'risida gapirayotgandek so'zlardi.

– Yarim kun dam olishning senga nima keragi bor? – deb so'radi Jo.

– Menga nima keragi bor? Unga-chi? Undan nimam kam mening?

– Pip bugun shaharga boradi, – dedi Jo.

– Demak, qariya Orlik ham shaharga boradi, – dedi u pinagini buzmay. – Nima, shaharga borish faqat Pipga mumkinmi? Faqat uning o'ziga shaharga chiqish mumkin emasdir?

– O'zingni bos, – dedi Jo.

– Istasam bosmayman o'zimni, – javradi Orlik. – Qaranglar-a, shaharga borarmish. Xo'sh, qalay, xo'jayin? Arzandalarga yon bosaverish yaxshi emas, buni tushunish kerak.

Ishchisining kayfiyati ko'tarilmaguncha bu masalani muhokama qilishdan „xo'jayin“ bosh tortgani uchun Orlik o'choq yoniga bordi, undan cho'g'dek yallig'lanib turgan to'rtburchak temir parchasini olib, meni teshib yubormoqchi bo'layotgandek sandonning ustiga qo'yib temirni maydalay boshladi (nazarimda, temir bo'lagi – men, sochilayotgan uchqunlar – qon tomchilarim edi), u shunchalar zo'r berib ishlardiki, pirovardida o'zi cho'g'dek qizarib ketdi. Temir bo'lagi sovigach, Orlik yana bolg'aga tiralib, dedi:

– Xo‘sh, nima deysiz, xo‘jayin?

– O‘zingni bosib oldingmi? – so‘radi Jo.

– Bosib oldim, – to‘ng‘illadi qariya Orlik.

– Mayli, – dedi Jo. – Sen, aytish mumkinki, tirishqoq ishchisan, boshqalardan kam emassan, bugun esa tushdan keyin hammamiz dam olamiz.

Shu payt derazaning narigi tomonida turgan opam – josuslik qilish, gap poylashda opam ustasi farang edi – us-taxonaga bosh suqdi:

– G‘irt ahmoqsan-da! – dedi u Joga tirg‘alib. – Shun-doq bekorchini naqd yarim kunga qo‘yib yuboryapsan. Pu-ling ko‘payib qolganga o‘xshaydi – ishlatmasdan ish haqi beryapsan. Qaniydi men ularga xo‘jayinlik qilsam.

– Sizga qo‘yib bersa, istagan odamga xo‘jayin bo‘lardingiz, – dedi Orlik xunuk iljayib.

– Unga til tekkizma, – do‘q urdi Jo.

– Ha, men barcha laqmalar va ablahlarning boplab ada-bini berardim, – xitob qildi opam g‘azab otini toborako‘proq qamchilay turib. – Laqmalarga kuchim yetsa, ularning xo‘jayiniga ham kuchim yetardi, chunki u – laqmalarning laq-masi. Ablahlarga kuchim yetsa, senga ham kuchim yetardi, negaki sendek ablah va badbashara dengiz ortida ham topil-maydi. Ana shunaqa!

– Yalmog‘izning o‘zisiz-da, Gerjeri xola, – vaysadi ish-chi. – Ablahlarni yaxshi bilishingiz ham ajablanarli emas.

(– Unga gapirma dedim, – tahdid qildi Jo.)

– Nima deding? – chiyilladi opam. – Yo‘q, nima deding? U menga nimalar deyapti, a, Pip? Tirik erim turganda Orlik meni nimalar deb haqorat qilyapti? Voy-voy, voy-voy!

U borgan sari qattiqroq qichqira boshladi: shu joy-da qayd etishim kerakki, opamning xatti-harakatlarini, men uchratgan boshqa vaysaqi ayollarning ko‘pchiligida bo‘lgani kabi, jizzaki, ehtirosli fe‘l-atvor bilan izohlab

bo'lmasdi; aytishim kerakki, opam o'z-o'zidan jazavaga tushmasdi, balki, ongli ravishda, zo'r berib kuchanishlar oqibatida, ma'lum bosqichlardan o'tgani holda o'zini shu ko'yga solardi.

– Xotinini avaylash va ardoqlashga qasam ichgan inson huzurida u meni nimalar deb haqorat qildi? Oh! Meni ushlanglar! Oh!

– Voybo', – dedi Orlik ijirg'anib. – Xotinim bo'lga-ningda qanday jilovlashni o'zim bilgan bo'lardim. Boshingni jo'mrak tagida ushlab tursam, bor telbaliging yuvilib ketardi.

(– Kimga aytyapman, xotinimga til tekkizma, – do'q urdi Jo.)

– Voy dod, eshittilaringmi, yaxshilar? – opam chapak chalib dod soldi – bu jazavaga tushish oldidan so'nggi bosqich edi. Niyatini boplab amalga oshirib, rostakamiga jodugarga aylangan opam eshikka otildi, xayriyatki men uni yopishga ulgurgandim.

Qavs ichidagi ogohlantirishlari hech bir natija bermaganini ko'rgan Jo nima ham qila olardi? U Orlikning oldiga borib, qanday qilib o'zi va missis Jo orasiga suqilishga botinganini so'radi va u „qo'rqq bo'lmasa“ birga-bir chiqishni talab qildi. Qariya Orlik boshqa iloji qolmaganini ko'rib, himoyaga shaylandi va yag'iri chiqib ketgan peshbandini yechmasdanoq ikkovlon pahlavonlardek olisha ketdilar. Joning hamlasiga dosh bera oladigan odam bizning o'lkalarda bo'lsa bordir-u, lekin unaqasini men uchratmaganman. Tez orada Orlik rangpar yosh jentlmenchalik ham kuchi qolmagandek, kul uyumi ustiga yiqilib, o'rnidan tura olmay qoldi.

Keyin Jo eshikni ochdi-da, derazaning ortida uzala tushib yotgan opamni dast ko'tardi (o'ylashimcha, opam olishuvning natijasini ko'rib ulgurgandi). Jo sochlarini

yulmoqchi bo'layotgan opamning hammlaridan o'zini himoya qila turib, unga o'zingga kela qol, deb yalingan ko'yi xotinini uyga olib kirib, o'rniga yotqizdi. Keyin odatda, bo'rondan keyin seziladigan o'sha jimlik o'rta cho'kdi; ana shunday sokin lahzalarda har doim menga go'yo bugun yakshanba-yu, kimdir olamdan o'tgandek tuyulaverardi, shu hissiyot bilan kiyimlarimni almashtirib olish uchun yuqoriga ko'tarildim.

Pastga qaytib tushganimda Jo bilan Orlik ustaxonani supurishar, hech nima bo'lib o'tgan voqeani eslatmas, faqat Orlikning burni pachoglangan, bundan uning qiyofasi chiroyliroq yoki ifodalibroq bo'lib qolmagandi.

„Quvnoq dengizchilar“ning qaznog'idan bir xumcha pivo keltirishgach, xo'jayin va koranda ahil do'stlardek navbat bilan undan totina boshladilar. Hammaning xotirjam tortganidan ko'nglini faylasufona kayfiyat qamragan Jo meni kuzatib qo'yish uchun yo'l bo'yiga chiqdi va yurakka taskin beradigan so'zlarni aytaturib, xayrlashdi:

– Jazavasi tutib, keyin to'xtaydi, Pip, jazavasi tutadi va bosiladi. Hayotda hamma narsa shunday!

Miss Xevishemning uyiga yaqinlashayotganimda meni qanday tuyg'ular qamrab olganini aytib berishim shart emasdir (negaki, balog'at yoshidagi erkaklarning jiddiy tuyg'ulari yosh bolada kulgili tuyuladi). Qo'ng'iroq qilishga botinolmay eshik oldida u yoqdan bu yoqqa yurganlarim, o'z vaqtimga o'zim xo'jayinman, boshqa safar kelarman, deb qaytib ketishga chog'langanlarim ham kulgili.

Qo'ng'iroq ovozigina miss Sara Poket eshik ochdi. Estel-la yo'q edi.

Miss Xevishemning sog'ligidan xabar olish uchun kelganimni aytganimda, Sara, ko'rinishidan, qani, tuyog'ingni shiqillat, deb aytasammikan-aytmasammikan, deb ikkilanib qoldi; ammo buni zimmasiga olishdan cho'chidi va meni

hovliga kiritdi. U uy ichida ko'zdan g'oyib bo'ldi va tezda „yuqoriga“ chiqishimga ruxsat bilan qaytib chiqdi.

Uyda hech narsa o'zgarmagan, miss Xevishem yolg'iz edi.

– Xo'sh? – dedi u menga ko'zlarini qadab. – Senga hech narsa kerakmasdir, deb umid qilaman. Hech narsa ololmaysan.

– Yo'g'e, miss Xevishem, nimalar deyapsiz? Men faqat sizga yaxshi ishlayotganimni va sizdan qarzdor ekanimni unutmaganimni aytmoqchi edim.

– Ha, mayli, mayli. – Uning barmoqlari avvalgidek asabiy qimirlay boshladi. – Ba'zida kirib turishing mumkin. Tug'ilgan kuningda kela qol... Eha! – xitob qildi u kutilmaganda men tomonga kursi bilan birga o'girilib. – Nega atrofga alanglayapsan? Estellani qidirayapsanmi?

Chindan ham Estellani qidirayotgandim va qo'lga tushib qolganim sababli, uning sog'ligi yaxshidir, deya chaynalib savol berdim.

– U chet elda, – dedi miss Xevishem. – Uzoqda, qo'ling yetmaydi; yosh lediga munosib tarbiya olyapti; chiroyi yanayam ochilib ketgan; hamma undan zavq oladi. Uni yo'qotganingni his qilyapsanmi?

So'nggi so'zlarini u ichiqoralik bilan aytdi, keyin be-o'xshov kula boshladiki, nima deyishimni bilmay, o'zimni yo'qotib qo'ydim. Aytmoqchi, javob qaytarishga zarurat ham bo'lmadi, negaki u menga o'sha zahoti ketishga ijozat bergandi. Yong'oqdek yumaloq yuzli Sara ortimdan eshikni yopgach, men uyimni, kasbimni, dunyodagi jamiki narsalarini avvalgidan ham battarroq yomon ko'rib qolganimni his etdim; o'ylagan rejam amalga oshmagandi.

Hafsalam pir, tushkun ahvolda, agar jentlmen bo'lganimda nimalarni sotib olishimni xayol qilib Tijorat ko'chasiidagi ko'rgazmalarga qarab sudralib ketayotgandim,

kitob do'konining eshigidan – toping-chi kim? – mister Uopsl chiqib keldi. U qo'lida insonni larzaga soladigan fojia – „Jorj Barnuel“ni ushlab turardi. Kitobni sotib olish uchun u hozirgina olti pens to'lagan va so'nggi jumlasigacha Pamblochukning qulog'iga quyish uchun unikiga choy ichgani ketmoqdaydi. Meni ko'rgan zahoti mister Uopsl, aftidan, taqdirning o'zi tolesiz shogird qiyofasida yangi tinglovchini yubordi, deb o'yladi va zo'r berib kaminani o'zi bilan borishga unday boshladi. Kechqurun uyda qanchalar zerikarli bo'lishini bilardim, buning ustiga tez qorong'i tushmoqda, yo'l kimsasiz edi, binobarin, har qanday hamroh yolg'iz yurishdan afzal edi; shuning uchun men uzoq qarshilik qilmadim va ko'cha-yu do'konlarda ilk chiroqlar yona boshlaganida, biz Pamblochukning mehmonxonasiga kirib keldik.

„Jorj Barnuel“ pyesasi haqida avval sira eshitmaganim uchun uning qancha cho'zilishini bilmasdim, lekin aniq ayta olamanki, o'sha oqshom u soat to'qqiz yarimga qadar davom etdi va mister Uopsl Nyu Geyt qamoqxonasiga „kirib ketayotganida“ men uni dorda ko'rishdan umid uzib bo'lgandim; shu joyidan boshlab qahramonning ayanchli kechmishi butunlay sustlashib ketdi. Uning eng navqiron chog'ida halok bo'layotgani to'g'risidagi zorlanishlarida ham nomutanosiblik bor edi, negaki avvalboshdanoq u ildizidan quriy boshlagan va daraxtdek birma-bir barg to'kib kelayotgandi go'yo. Ittifoqo, ushbu zerikarli muto-laaga hali chidasa bo'lardi. Pamblochuk va Uopslning fojia qahramonini begunoh shaxsiyatimga bog'lashga intilishlari menga tegib ketdi. Uopsl, chamamda, jon-jahdi bilan meni o'ta salbiy qiyofada ko'rsatishga urinardi. Barnuel oliyjanoblik yo'lidan og'a boshlaganida Pamblochuk menga shunchalar norizolik bilan tikildiki, beixtiyor o'ng'aysizlanib ketdim. Uopsl bo'lsa hamon meni yomonotliq qi-

lish harakatida edi. Unga ko'ra men go'yoki bosh qahramondek yig'lamsirab, oh-voh qilishni to'xtatmasdan, aybimni yumshatadigan hech bir sabab topolmagan holda o'z amakimni vahshiylarcha o'ldirgandim. Makkor Milvud osonlik bilan mendan ustun keldi; xo'jayinning qizini menga nisbatan nafis tuyg'ulari aqlining zaifligi bilan izohlandi; o'sha mash'um tong paytida qo'rqqoqlik va lanjlik qilganimga kelsak, menga o'xshagan landavurdan boshqa hech nimani kutib bo'lmaydi ham, deya olaman xolos. Meni muvaffaqiyat bilan osganlaridan keyin, Uopsl kitobni yopib bo'lganidan so'ng ham, Pamblichuk menga uzoq tikilib turdi va bosh chayqab xulosa chiqarishda davom etdi: „Ko'rdingmi, bolakay, ko'rdingmi?“ Go'yo men, o'zimga yaxshilik qilgan ko'nglibo'sh yaqin qarindoshimni o'ldirishga jazm etganman-u, hamma bundan allaqachon xabardor bo'lgan.

Ushbu azoblar tugab, mister Uopsl ikkimiz uyga yo'l olganimizda tashqarida qorong'i tun edi. Shahardan chiqishda bizni nam, quyuq tuman o'rab oldi. Ko'tarmadagi fonus xira dog'ga aylanib, odatdagi joyidan surilib ketganga o'xshar, uning nurlari esa tuman ustiga bo'yoq bilan tushirilgan chiziqlarni eslatardi. Ana shularni muhokama qilib, yo'nalishini o'zgartirgan shamol botqoqlikdan esa boshlaganida, tuman har doim tarqab ketishini eslay turib, biz qorovulning kulbasiga suyangan bir odamga urilib ketay dedik.

– E, ha, bu Orlikmi? – dedik biz to'xtab.

– Xuddi o'ziman, – javob berdi u devor yonidan nari ketarkan.

– Kechga qolib ketdim, ehtimol, hamroh toparman, deb kutib turgandim.

– Kech qaytyapsan, – dedim men. Orlik pinak buzmay javob qaytardi:

– Nima qilibdi, sen ham kech qaytyapsan.

– Biz, mister Orlik, – dedi hali boyagi ma’ruzasi so-vib ulgurmagan mister Uopsl, – bugun tom ma’noda oliy ne’matlardan bahramand bo’ldik.

Orlik bunday gaplarga javob qaytarishga hojat yo’q demoqchidek, bir nima deb to’ng’illadi va biz uchovlon yo’lda davom etdik. Orlikdan hamma vaqtingni shaharda o’tkazdingmi, deb so’radim.

– Ha, – dedi u. – Uydan chiqib ketgan zahoting ketu-vdim. Seni ko’rmadim, lekin, ehtimol, sen bilan izma-iz yurgandirman. Aytmoqchi, bugun yana to’plardan otish-yapti.

– Barjadanmi? – deb so’radim men.

– Ha. Yana bir qushcha qafasdan chiqib ketibdi. Qorong’i tushishi bilan gumburlata boshlashdi. Yaqinda o’zing ham eshitib qolasan.

Haqiqatan ham hali bir chaqirim yurmasimizdan tu-man ortidan tanish guldur-guldurning elas-elas tovushi qu-log’imizga chalindi va qochqinlarni ta’qib qilayotgandek daryoning pastak qirg’og’i yoqalab zalvar bilan ilgarilab ketdi.

– Qochib qolishga qulay tun, – dedi Orlik. – Bugun qushchani uchib ketayotganida ota olmaysan.

Bu so’zlar xayolimda ko’p narsani jonlantirdi va men o’yga toldim. Mister Uopsl pyesadagi xuntalab amaki ro-lida o’zini Kemberueldagi bog’da tasavvur qilib, ovoz chiqarib xayol surmoqdaydi. Orlik qo’llarini cho’ntagiga solib, yonimda salmoq bilan qadam tashlar, biz qorong’i, sirg’anchiq va loy yo’ldan tasmollab yurib borardik. Vaqti-vaqti bilan xabarchi to’pning bo’g’iq va tahdid-li guldurosi daryo tepasida yangrab, jimlikni buzardi. Men xayollarimning yuki ostida itoatkorona sukut saqla-moqdaydim. Mister Uopsl Kemberuelda itoatkorona jon

taslim qildi, Bosvort dalasidagi jangda halok bo'ldi va Glastonberida og'ir qiynoqlar bilan olamdan o'tdi. Orlik bir necha marta past ovozdagi: „Tovush qattiq, zarba qattiq, Qariya Klem! Ayamagin, qo'ling qattiq, Qariya Klem!“ deb xirgoyi qildi. Menga u ichib olgandek ko'rindi, lekin mast emasdi.

Shu alfozda qishloqqa kirib bordik. Yo'limiz „Uch quvnoq dengizchi“ yonidan o'tardi va biz kech kirganiga qaramay – soat allaqachon o'n bir bo'lgandi – u yerdagi surondan hayratga tushdik: eshiklar lang ochiq, shoshi-linchda qo'lga olingan va yana yerga qo'yilgan fonuslar ko'zga tashlanardi. Mister Uopsl nima ro'y berganini bilish uchun ichkariga kirib ketdi (u qochqin bandini qo'lga olgan bo'lsalar kerak, deb taxmin qilayotgandi) va o'sha zahoti ko'chaga qaytib chiqdi.

– Uyingda qandaydir falokat ro'y beribdi, Pip, – dedi u qadamini to'xtatmay. – Ketdik, tezroq.

– Nima gap o'zi? – so'radim men uning ortidan yugurar ekanman. Orlik mendan qolishmayotgandi.

– Unchalik tushunmadim. Jo Gerjeri yo'qligida kimdir bostirib kirganmish. Qochqinlar, deyishyapti. Kingadir hujum qilib jarohatlabdilar.

Biz tez chopayotganimizdan gaplashishga boshqa imkon bo'lmadi va oshxonaga yugurib kirkachgina to'xtadik. U yer odamlar bilan gavjum edi; butun qishloq uyimiz bilan hovlimizdaydi; oshxonaning o'rtasida qishloq tabibi, Jo va bir necha ayol egilib turishardi. Meni ko'rib bekorchi tomoshabinlar o'zlarini chetga oldilar va ko'zim opamga tushdi. U qimirlamay, nafas olmay yog'och pol ustida yotardi, o'choq tomonga o'girilib turganida ko'rinmas qo'l gardaniga qattiq zarba berib, ag'dargandi; bu dunyoda u endi hech qachon jazavaga tushmaslikka mahkum etilgandi.

XVI BOB

Jorj Barnuel dan hamon boshim g'uvullamoqdaydi. Dastlabki lahzalarda opamga hamlada ishtirokim borligiga, hech bo'lmaganda yaqin qarindosh, buning ustiga undan ko'p narsa uchun qarzdor odam sifatida shubha eng avvalo menga tushishiga ishonishga tayyor edim. Lekin tong otgach, bo'lib o'tgan voqealarni yaxshilab o'ylab, odamlarning gaplarini eshitib ko'rib, hodisaga hushyorroq qaray boshladim.

O'sha oqshom Jo trubkasi bilan „Uch quvnoq dengizchi“da sakkiz-u o'n beshdan chorakam o'ngacha o'tirgan. U yo'qligida kimdir oshxona eshigida turib ishdan qaytayotgan koranda bilan so'rashayotgan opamni ko'rgan. Bu koranda soat nechada uyimizning oldidan o'tganini aniq aytib berolmagan (uni so'roq qilganlarida butunlay dovdirab qolgan), lekin hali to'qqiz bo'lmagandi, deb taxmin qilgan. Besh daqiqa kam o'nda uyga qaytgan Jo xotining polda cho'zilib yotganini ko'rgan va o'sha zahoti yordamga chaqira boshlagan. Bu vaqtda o'choqdagi olov hali lovullab yonib turgan, shamning piligida qoraygan joyi kam bo'lgan; aytmoqchi, Jo uyiga kirishidan oldin kimdir shamni puflab o'chirib qo'ygan. Uydan hech narsa yo'qolmagan. O'chib qolgan shamni (u kiraverishga yaqin yerda, stol ustida, kuymalanayotgan opamning orqa tomonida bo'lgan) hisobga olmaganda, hamma narsa saranjom edi; faqat opam yiqila turib, kursini surib yuborgan va unga qon sachragan.

Nima bo'lganda ham jinoyat joyida bitta ahamiyatli dalil qolgan: og'ir va o'tmas narsa bilan bo'yinning orqasiga zarba berilgan, opam yuztuban yiqilgach, uning ustiga allaqanday og'ir buyumni uloqtirganlar. Opamni ko'tarib olarkan, Jo uning yonida halqasi egovlangan bandilar

kishanini ko'rib qolgan. Temirchining tajribali ko'zi bilan nazar solib, Jo uning egovlanganiga ko'p bo'lganini bilgan. Hamma izlar suzuvchi qamoqxonaga borib taqalganidan, u yerdan odamlar kelishgan va kishanni ko'zdan kechirib, Joning fikrini tasdiqlaganlar. Kishan menga tanish bandiniki, botqoqlikda egovlangan aynan o'sha kishan edi, lekin uning kechagi jinoyatga aloqasi borligini xayolimga ham keltirmayotgandim. Negaki, kishanni ikkinchi bir odam topib olib, undan shafqatsizlarcha foydalangan bo'lishi mumkin: yo Orlik, yoki menga sekingina egovni ko'rsatgan odam, degan qarorga kelgandim. Ammo Orlik shaharga barvaqt ketgandi, unga shlagbaum oldida yetib olganimizda, bizga bu haqda gapirib, aldamagandi; butun oqshom davomida uni har xil qovoqxonalarda turli hamtovoqlar bilan ko'rgandilar; qishloqqa esa u men va mister Uopsl hamrohligida qaytib kelgandi. Ertalabki janjalni hisobga olmaganda, undan aslo gumon qilmasa ham bo'lardi. Istasam-istamasam jinoyatchining qo'liga qurolni o'zim berib qo'yganim to'g'risidagi fikrdan iztirobda edim. Bolaligimdan vujudimni bosib yotgan sir yukidan nihoyat xalos bo'lish uchun hammasini Joga aytib bersammikan, deb o'zimga savol berardim-u, o'zim unga salbiy javob qaytarardim, ammo tong otgach, savol yana ko'ndalang bo'lar va o'zim bilan olishuvim qaytadan boshlanardi. Bu sirni shu qadar uzoq vaqtdan beri asrab kelayotgandimki, u bilan shunchalar yaqinlashib va bog'lanib ketgandimki, to'g'risini aytsam, uni yuragimdan sug'urib tashlashga qodir emasdim. Shuncha yomon ishlarni qilib qo'yib, iqrorim bilan u menga ishongudek bo'lsa, Joni o'zimdanda uzoqlashtirib qo'yaman, deb qo'rqmayotgandim, aksincha, u menga ishonmaydi, gaplarimni anavi la'nati itlar va buzoq qiymasi to'g'risidagi aql bovar qilmas afsonalar qatoriga qo'shib qo'yadi, deb cho'chiyotgandim. Bunday vaziyat-

larda hamisha bo'ladigandek, yaxshilik va yomonlik o'rta-sida ikkilanayotgan edim, o'ylab-o'ylab vijdonimga quloq osib ish tutishga qaror qildim. Agar iqrorim jinoyatchining kimligini aniqlashga yordam beradigan bo'lsa, hammasini bo'ynimga olishga qaror qildim. Bir-ikki hafta davomida qishlog'imiz konstebllar va Bou-stritdan kelgan izquvarlar bilan to'ldi (u paytlarda politsiyachilar endilikda yo'q bo'lib ketgan qizil kamzul kiyib yurishardi). Kitob va hikoyalarda aytilganidek, bunday holatlarda qonun xizmatchilari, odatda, nima ishlarni amalga oshirsalar, ular ham taxminan shunday yo'l tutdilar: gunohsiz ekani ochiq-oydin bir necha kimsani hibsga oldilar, mukammallikdan xiyla yiroq xomxayol nazariyalarni ishlab chiqdilar, dalillardan kelib chiqib, nazariya tuzish o'rniga, o'jarlik bilan o'sha dalillarni o'z nazariyalariga moslashtirishga harakat qildilar.

Izquvarlar, shuningdek, hamma narsadan voqif va sirli kimsalardek „Uch quvnoq dengizchi“ yonida turib olib, atrofdagilarga ermak bo'ldilar, sharobni esa shunchalar o'ychanlik bilan simirishardiki, jinoyatchini ham ana shunday osonlik bilan javobgarlikka torta oladigandek ko'rinishardi. Aytmoqchi, bularning hammasi soxta taassurot edi, negaki baribir ular jinoyatchini topa olmadilar.

Hokimiyat vakillari jo'nab ketganlaridan keyin yana uzoq vaqt opam to'shakka mixlanib yotdi. Ko'zlari xiralashib, atrofdagi narsalar ikkita ko'rinadigan bo'lib qolganidan, aslida, yo'q idish-jihozlarga qo'l uzataverardi; uning quloqlari og'irlashib, xotirasi zaiflashgandi; buning ustiga shunchalar yomon gapirardiki, hech kim nima deyayotganini tushuna olmasdi. Uni pastga olib tushganimizdan keyin ham aytolmayotgan so'zlarini yoza olishi uchun qora taxtachamni yoniga qo'yishimizga to'g'ri keldi. Opam (o'ta xunuk yozishini hisobga olmaganda) Xudo ko'ngliga qanday solsa, shunday yozganidan, Joning

o'qish qobiliyati ham shunga mos bo'lganidan, o'rtalarida aql bovar qilmaydigan tushunmovchiliklar kelib chiqar, ularni hal qilish mening zimmamga tushardi. Lekin bir kuni men ham opamga tomchi dori o'rniga qarta uzatdim, Jo, deb yozuvdi, Choy, deb o'qidim, tovuqni sovuq, deb qabul qildim. Aytishim kerakki, bular xatolarimning eng arzimaslari edi. Aytmoqchi, opamning fe'li yaxshi tomonga o'zgargandi, qolaversa, u juda bardoshli edi.

Qo'llari muttasil titraganidan, harakatlari qandaydir jur'atsiz va ishonarsizdek tuyulardi. Har ikki-uch oyda esa opam birdaniga qo'llarini peshonasiga qo'ya boshlar va shundan keyin u bir haftaga aqldan ozardi. Unga qaraydigan odamni topa olmay boshimiz qotib turganida, birdaniga omad bizga kulib boqdi: mister Uopslning buvisi yashashga bo'lgan ishtiyoqidan kutilmaganda voz kechdi va Bididi oilamiz a'zosiga aylandi.

Opamni oshxonaga olib kira boshlaganimizga taxminan bir oy bo'lgach, Bididi bor narsalari solingan kichkina yog'och sandiqchasini ko'tarib, biznikiga ko'chib keldi hamda g'amgin xonadonimizning quvonchiga aylandi. U ayniqsa Joga malham bo'ldi. Ko'ngli o'ta bo'sh bu inson ayanchli mavjudotga aylanib qolgan xotinining doimo ko'z o'ngida ekanidan qattiq ezilar, oqshomlari uning xizmatini qilayotib, men tomonga tez-tez o'girilar va: „Qanday basavlat odam edi-ya, Pip“, derdi. Bididi opamni bolaligidan bilgandek, farosat va ephchilik bilan unga qaray boshladi. Jo esa hayotiga kirib kelgan xotirjamlik va ba'zi-ba'zida „Uch quvnoq dengizchi“ga borib turishga imkon bergan ozodlikning qadriga yetish imkoniyatiga ega bo'ldi, bu uning turmushiga biroz mazmun berib, uni bezadi.

Aytmoqchi, konstebllar va izquvarlar yoppasiga bechora Jodan shubha qilishga moyil edilar (baxtiga u buni bilmasdi)

va uni o'zlari ilgari uchratmagan eng pixini yorgan va sir boy bermaydigan odam, deb hisoblardilar. Qancha urinsam ham yechimini topish qo'limdan kelmagan bir jumboqni hal etib, Biddi yangi maqomda birinchi g'alabani qo'lga kiritdi. Voqea bunday bo'lgandi: ko'p martalab opam qora taxtach ustiga „T“ harfiga o'xshab ketadigan sirli belgi chizib, o'ta muhim narsani ko'rsatayotgandek, unga barmog'ini niqtagandi. Unga „T“ dan boshlanadigan miyamga kelgan hamma narsani – taglikdan tortib tog'oragacha ko'rsatib chiqsam ham nafi bo'lmagandi. Nihoyat xayolimga, surat bolg'aga o'xshaydi, degan fikr keldi va uning qulog'iga ushbu so'zni baland ovozda aytgandim, u mamnun bo'lib kafti bilan stolni ura boshladi. Keyin uning oldiga hamma bolg'alimizni olib keldim, ammo harakatlarim zoye ketdi. Shunda men, balki, unga qo'ltiqtayog kerakdir – axir uning shakli ham shunaqa-ku, degan xayolda qishloqdan bir odamning qo'ltiqtayog'ini so'rab olib, bu safar topdim, degan ishonch bilan opamning huzuriga olib keldim. Lekin u boshini shunchalar shitob bilan chayqata boshladiki, betoblikdan holsizlanib qolgan bemorimizning boshi bir tomonga qiyshayib qolmasmikan, deya hammamiz qo'rqib ketdik.

Biddi uni yaxshiroq tushunayotganini sezgan opam taxtachaga yana sirli belgini tushirdi. Biddi unga uzoq tikildi, izohlarimni eshitdi, keyin yana diqqat bilan opamga, undan keyin Joga (bemor uni ismining birinchi harfi bilan belgilardi) qaradi, keyin ustaxonaga yugurdi. Jo va men unga ergashdik.

– Albatta-da, – xitob qildi Biddi yayrab. – Nimaga tushunmaysizlar? Bu axir o'sha-ku! Orlik, mana kim! Opamiz uning ismini esidan chiqarib qo'ygan, shuning uchun sizlarga eslatmoqchi bo'lib bolg'ani chizavergan.

Orlikka nima uchun uni oshxonaga chaqirayotganimizni tushuntirdik. U shoshmasdan bolg'asini yerga

qo'ydi, yengi bilan peshonasini artidi, keyin odatdagidek, egik tizzalarida lapanglab uy tomonga sudralib ketdi. Tan olishim kerakki, opam uni o'sha zahotiyoq fosh qiladi, deb kutgandim, ammo butunlay boshqa narsani ko'rib, haf-salam pir bo'ldi. U Orlik bilan yarashishni juda istayotganini namoyish qildi va ko'rinishidan uni nihoyat olib kelganimizdan juda xursand edi. Imo-ishora bilan unga ichkilik beringlar, dedi. Bunday munosabat Orlikka ma'qul kelganini bilishni istayotgandek, opam uning yuziga tiki-lar, ko'nglini topishga harakat qilar, bir so'z bilan aytgan-da qattiqqo'l o'qituvchisidan hayiqayotgan yosh boladagi itoatkorlikni namoyish qilmoqdaydi. Shundan keyin opam deyarli har kuni taxtachaga bolg'aning shaklini chizadigan, Orlik oshxonaga sudralib kelib, buning nima keragi borli-gini tushunmagan holda uning qarshisida qoqqan qoziqdek tik turadigan bo'ldi.

XVII BOB

Yana qishlog'imiz va botqoqliklar o'rtasidagi torgina dunyoda ish va o'rganish kunlarim davom eta boshladi. Zerikarli va bir xil bu kunlarga e'tiborga arziydigan yago-na hodisa o'zgartirish kiritdi – mening tavallud kunim, shu munosabat bilan miss Xevishemni borib ko'rganim. Qo'ng'iroq chalsam, yana miss Sara Poket chiqdi, yana miss Xevishem bilan odatdagi joyda uchrashdim va u yana Estella to'g'risida o'tgan safardagi yo'sinda, aynan o'sha iboralarda gapirdi. Suhbatimiz bir necha daqiqagina davom etdi. Xayrlashar ekanmiz, u menga bir giney sovg'a qildi va bir yildan keyin kelishimni aytdi. Shu o'rinda es-lab o'tishim kerak bo'ladiki, o'shandan boshlab men ush-bu sanada, har yili miss Xevishemnikiga borib turadigan bo'ldim. Birinchi borganimda pulni olmaslikka urinib ko'rdim, lekin javob o'rniga „Bir gineyni kam hisoblayap-

sanmi“ mazmunida jahl bilan berilgan savolga duch keldim. Shundan keyin, faqat shundan keyingina hadyani qabul qildim.

Hamma narsa avvalgidek edi. Nurab ketgan eski uy, zimiston xonadagi sarg‘ish yog‘du, ko‘zgu qarshisidagi o‘rindiq va undagi rangpar ayol; atrofdagi hamma narsa o‘zgarib, men balog‘atga yetar ekanman, ushbu sirli maskanda undagi soatlar bilan birga Zamonning o‘zi to‘xtab qolgandek edi, uy esa o‘zgarmasdi. Mazkur uy to‘g‘risidagi xayollarim va xotiralarim ushbu maskanga hech qachon kirmaydigan kunduzgi yorug‘likdan bebahra edi. Ularning ta’siri ostida men qadrdon uyimdan xufyona uyalishda davom etmoqdaydim. Evaziga birmuncha vaqtdan buyon Biddidagi ayrim o‘zgarishlarni seza boshladim: oyoqlaridan boshmoqlari endi tushib qolmas, sochlari taroqqa itoat etar, qo‘llari doimo toza edi. Uni go‘zal deb bo‘lmasdi. Oddiy qishloq qizi Estellaga qanday teng kelsin! Lekin u istarali, sog‘lom va xushmuomala edi. Oqshomlarning birida Biddining ko‘zlari siyrak uchraydigan darajada e’tiborli, jiddiy, o‘ta chiroyli va mehrli ekanini sezib qolganimda, uyimizga ko‘chib kelganiga (esimda, u o‘shanda qora ko‘ylagini kiymay qo‘ygandi) bir yildan oshmagandi.

Buni ko‘zlarimni mashaqqat bilan bajarayotgan ishimdan uzganimda bildim – kitobdan qiziqarli joylarini ko‘chirib olayotgandim, ushbu ajoyib mashg‘ulot bilan bir vaqtning o‘zida ham o‘qish, ham yozishdagi ko‘nikmalarimni takomillashtirayotgandim – Biddining meni kuza-tayotganini sezib qoldim. Qalamni bir chekkaga qo‘ydim, Biddi esa tikishdan to‘xtadi, lekin tikayotgan narsasini chetga surmadi.

– Biddi, – dedim unga, – buni qanday uddalayapsan? Yo men o‘ta ahmoqman, yo sen o‘ta aqllisan.

– Nimani uddalabman? Tushunmadim, – javob berdi Biddi tabassum bilan. U bir o‘zi butun xo‘jalikni yuritar, yuritganda ham qoyilmaqom qilib yuritmoqdaydi. Lekin men xo‘jalikni aytmayotgandim, men nazarda tutayotgan narsa undan kam bo‘lmagan darajada ajablanishga loyiq edi.

– Biddi, qanday qilib men yod olayotgan narsalarni yodlash va hech narsada mendan orqada qolmaslikning uddasidan chiqyapsan?

Bu vaqtga kelib, bilimim bilan xiyla mag‘rurlanardim, negaki miss Xevishemdan olgan pullarimni ham, cho‘ntak pullarimning kattagina qismini ham ilmga sarflayotgandim. Aytmoqchi, hozir arzimasi natijalar uchun o‘ta qimmat narx to‘lab yuborganimni yaqqol tushunib turibman.

– Men ham sendan so‘rashim mumkin, – dedi Biddi. – Sen qanday uddasidan chiqyapsan?

– E, yo‘q, oqshomlari ustaxonadan chiqqanimdan keyin dars qilishga o‘tirishimni hamma ko‘radi. Sen esa, Bid-di, o‘qib-o‘rganib o‘tirmaysan ham.

– Ehtimol, ilm menga yo‘taldek yuqib qolayotgandir, – dedi Biddi xotirjam va tikishda davom etdi.

– O‘qish-o‘rganish uchun har qanday imkoniyatdan foydalanuvchi odamlar toifasidan ekaningni ko‘rib turibman, Biddi, – dedim. – Boshqa joyda yashayotganingda bunday imkoniyatlar yo‘q edi. Endi-chi, qara, qanday qiz bo‘lding!

Biddi menga ko‘z qirini tashlab olib, tikishda davom etdi.

– Aytmoqchi, birinchi o‘qituvching men bo‘laman, shunday emasmi? – dedi u ishini to‘xtatmay.

– Biddi, – xitob qildim men hayron qolib. – Yig‘layapsanmi?

– Qo‘ysang-chi, yo‘q! – dedi Biddi kulib boshini ko‘tararkan. – Qayerdan olding bu gapni?

Kashtasiga yarq etib tomgan ko'zyoshidan olmay qayerdan olardim bu gapni! Ko'p odamlar qatori yashashga bo'lgan ishtiyoqini barvaqtroq yengishi kerak bo'lgan mister Uopslning buvisi, uzoq yashashdek yaramas odatini tark etmagunicha Biddining qiynalganlarini eslab sukut saqlamoqdaydim. Miskin do'konda, miskin, g'ala-g'ovur kechki maktabda, miskin kampirga hamroh paytlarida qanchalar zulmatda yashaganini tasavvur qildim. Biddidagi ochiq-oydin yuzaga chiqayotgan xislatlar o'sha paytlarda mudrab yotgandi. Shunday bo'lmaganida, birinchi marta hayotdan ko'nglim to'lmay qolganida, bir lahza ham ikkilanmay, yordam so'rab unga murojaat qilarmidim, – deya xayol surardim men. Biddi kashtasi ustiga egilib jim o'tirar va yig'lashdan to'xtagandi. Men bo'lsam unga tikilgan ko'yi, xayol surishda davom etardim. Ittifoqo miyamga Biddining oldida gunohkor bo'lsam kerak, degan fikr keldi. Ehtimol, haddan ortiq ichimdagini top deydiganlardandirman, unga ishonib baxtli qilishim kerak bo'lgandir.

– Ha, Biddi, – dedim men yaxshilab o'ylab ko'rib. – Birinchi o'qituvchim o'zing bo'lgansan. Bir kun kelib ikkimiz oshxonamizda ana shunday birga o'tiramiz, deb kim o'ylabdi deysan?

– Eh, bechora! – xitob qildi Biddi. Bu so'zlarning opamga tegishli ekanini bildirish uchun o'sha zahoti uning yoniga yaqinlashdi va qulayroq yotqizib, fidoyi ekanini yana bir marta namoyish etdi. – To'g'ri aytasan, o'ylamaganmiz!

– Bilasanmi nima, – dedim unga, – biz avvalgidek ko'proq gaplashib turishimiz kerak. Kel, keyingi yakshanbadayoq botqoqlikka boramiz-da, miriqib suhbatlashamiz.

Opamni qarovsiz qoldirolmasdik, ammo yakshanba kuni tushlikdan keyin Jo uning yonida bajon-u dil navbatchi

bo'lib qoldi, Biddi ikkimiz esa yo'lga tushdik. Yoz fasli, havo ajoyib edi. Qishloq, cherkov va qabrston ortda qolib, botqoqlikka chiqqach, ko'zimiz daryoda shitob bilan suzib ketayotgan kemalarga tushdi va har doimgidek ko'z o'ngimda miss Xevishem va Estellaning qiyofalari gavlalana boshladi. Daryo bo'yiga borib o'tirdik. Oyoqlarimiz ostida ohista sharqirab oqayotgan suvni hisobga olmaganda, atrof sokin edi. Men qalb sirlarimni Biddiga aytish uchun bundan qulay fursat va joy topib bo'lmaydi, degan qarorga keldim.

– Biddi, – dedim unga, suhbatimiz to'g'risida hech kimga og'iz ochmaslikka va'da olgach, juda ham jentlmen bo'lishni xohlayapman.

– Voy, buning senga nima keragi bor? – hayron bo'ldi qiz. – Sening o'ringda bo'lsam, buni o'ylamasdim ham.

– Biddi, – dedim men endi jiddiyroq ohangda, – jentlmen bo'lishni xohlash uchun jiddiy sabablarim bor.

– O'zing bilasan, Pip. Lekin hozirgi ahvolding senga ma'qulroq emasmi?

– Biddi! – xitob qildim men alam bilan. – Hozirgi ahvolimni umuman yaxshi deb hisoblamayman. Kasbimdan ham, butun hayotimdan ham nafratlanaman. Shogirdlikka tushgan birinchi kunimdanoq ulardan nafratlanaman. Bema'ni gaplarni gapirma!

– Men bema'ni gap aytdimmi? – xotirjam javob berdi Biddi, qoshlarini biroz chimirib. – Senga yaxshi, ko'nglingda xotirjamlik bo'lishini xohlayman, xolos.

– Unda yaxshilab bilib ol. Agar hayotimni o'zgartira olmasam, juda yomon bo'ladi. Tushunyapsanmi endi, Biddi?

– Afsus, – dedi Biddi iztirob ichida bosh chayqab.

– Agar bu hayotga ko'nika olganimda edi, – davom ettirdim men bir vaqtlar haqoratlangan tuyg'ularimni soch-

larimga qo'shib yulib olib, pivoxonaning devorlariga tepkilab kirgizganimdek, maysalarni g'ijimlab sug'urar ekanman, – agar ustaxonadagi hayotga ko'nika olganimda va uni bolaligimdagi sevgimning yarmi bilan yaxshi ko'ra olganimda, albatta, yengilroq bo'lardi. Unda ikkimiz ham, Jo ham, boshqa narsani orzu qilmasdik. Shogirdlik muddatim tugagach esa Jo meni sherik qilib olar, u yog'iga esa kim biladi deysan, senga uylangan va ajoyib yakshanbalarining birida, qirg'oqda, hozirgidan butunlay boshqacha o'tirgan bo'lardik. Axir sen uchun men yaxshi juft bo'lardim, a, Biddi?

Biddi xo'rsindi va daryoda suzib yurgan yelkanlarga tikilib turib dedi:

– Ha, men unaqa tanlaydiganlardan emasman.

Bu gapni eshitish menga yoqib tushmadi, albatta, lekin Biddi buni meni xafa qilish uchun aytmaganini bilardim.

– Bularning o'rniga esa, – davom ettirdim men, yulib olingan maysani tishlar ekanman, – qara, kimga aylanib qoldim – tinib-tinchimas, noshukrga. Agar yuzimga aytmaganlarida, qo'pol va to'poriligimdan bunchalar ezilmagan bo'lardim.

Biddi men tomonga keskin o'girildi va hozirgina kemalarga qaratayotgan e'tiboridan ko'proq diqqat bilan menga tikildi.

– Bekor aytibdi, – dedi u yana nigohini kemalarga tikar ekan. – Kim senga bunday degandi?

O'ng'aysizlanib qolgandim. Negaki, qizishib ketib suhbat qayoqqa olib borishini o'ylab ham ko'rmagandim. Ammo chekinishga kech bo'lgandi, javob berishimga to'g'ri keldi.

– Miss Xevishemnikida yashagan chiroyli qiz, u dunyoda hammadan go'zal, uni esdan chiqara olmayapman, uni deb jentlmen bo'lmoqchiman.

Ushbu aql bovar qilmas e'tirofni aytgach, yulib olingan o'tlarni o'zim ham ular bilan oqib ketishga tayyordek daryoga uloqtira boshladim.

– Undan alamingni olish uchun jentlmen bo'lmoqchimisani yoki unga erishish uchunmi? – biroz jim turgandan so'ng, Biddi xotirjam javob berdi.

– Bilmadim, – dedim men qovog'imni uyib.

– Demoqchimanki, agar unga alam qilsin desang, – davom etdi Biddi, – menimcha, (yana o'zing bilasan) uning so'zlariga umuman e'tibor qilmaslik to'g'riroq va munosibroq ish bo'lardi. Bordi-yu shu yo'l bilan unga erishmoqchi bo'lsang (yana o'zing bilasan), o'sha qiz bunga arziymaydi.

Aynan shularni o'zinga o'n martalab takrorlaganmidim? Aynan shular hozir menga ravshandan ham ravshan emasmi? Lekin eng yaxshi va aqlli erkaklar ham xalos bo'la olmagan o'sha g'aroyib beqarorlikni qanday qilib mendek bir sho'rpushona, qishloq bolasi chetlab o'talardi?

– Gaplaring, ehtimol, to'g'ridir, – dedim Biddiga, – lekin uni unuta olmayapman.

Shu so'zlarni aytib, men o't ustiga yotib oldim, ikkala qo'lim bilan sochlarimni g'ijimlab, yaxshilab tortdim, qalbimni zabt etgan bema'ni orzu aql bovar qilmas tentaklik ekanini yaxshi tushunayotgandim. O'sha onda boshimni sochlarimdan ushlab ko'tara olsam-u, qirg'oq bo'yidagi toshlarga urib-urib, mana senga shunday ahmoqqa nasib qilganing uchun, desam ayni muddao bo'lardi, degan fikridaydim. Biddi aqlli qiz edi, u esimni kirgizib qo'yishga boshqa urinib o'tirmadi. Mehnatdan dag'allashgan, lekin mehribon qo'llari bilan qo'llarimni birin-ketin bechora sochlarimdan tortib chiqardi. Keyin erkalab, yelkamga urib qo'ydi, kamina esa o'shanda pivoxonada bo'lgani

kabi yuzimni yengimga qo'yib, kimdir yoki ko'pchilik meni xafa qilgandek, biroz yig'lab oldim.

– Shunisiga xursandmanki, Pip, – dedi Bididi, – menga ishoncing. Yana shunga xursandmanki, menga qo'rqmasdan ishonish mumkinligini bilasan, siringni saqlayman, ishonchingga xiyonat qilmayman. Agar birinchi o'qituvching (u shunchalar ojjiz ediki, o'sha vaqtlarda uning o'ziga o'qish, o'rganish zarur edi) hozir ham senga saboq bera olgandaydi, senga nimani o'rgatishni endi bilgan bo'lardi, chog'i. Lekin bu dars oson kechmasdi, modomiki mendan o'zib ketgan ekansan, bu haqda gapirib o'tirmasa ham bo'laveradi. – Keyin menga ohista xo'rsinish hadya etib, Bididi o'rnidan turdi va butunlay o'zgacha, dadil hamda jarangdor ovoz bilan dedi: – Xo'sh, yana biroz aylanamizmi yoki uyga ketadigan vaqt bo'ldimi?

– Bididi! – xitob qildim men, keyin sakrab o'rnimdan turib, uni bag'rimga bosib, o'pib qo'ydim. – Senga har doim, hamma gapni aytaman.

– Jentlmen bo'lguningcha, – dedi Bididi. – Buning amalga oshmasligini bilasan, demak – har doim.

– Aytishim mumkinki, senga hech narsani aytmasam ham bo'laveradi, negaki, men bilgan narsalarning hamma-sini bilasan, bu haqda senga o'sha oqshomda aytgandim, esingdami?

– Ha, – dedi Bididi zo'rg'a shivirlab, oppoq yelkanlardan ko'zini uzmay. Keyin yana o'shanday tiniq, qo'ng'iroqdek ovoz bilan takrorladi: – Yana biroz sayr qilamizmi yoki uyga ketadigan vaqt bo'ldimi?

– Yana biroz sayr qilamiz, – deya qaror qildim men va biz yurib ketdik. Bu orada yozning kuni yoz oqshomiga joy bo'shatdi, chor atrof fusunkor tusga kirdi. Shamlar bilan yoritilgan, to'xtab yotgan soatli uyda „Kim ahmoq“ni o'ynashdan, Estellaning nafratiga chidashdan ko'ra

hozirgidek yashash yaxshiroq va to'g'riroq bo'larmidi, degan xayolga ham bordim. Estellani, boshqa barcha xotiralarim va xomxayollarimni miyamdan chiqarib tashlash, fikr-u zikrimni ishga bag'ishlash, yaxshilikdan yaxshilik qidirmaydilar mazmunida ish tutib, xotirjamlikka yuz tutsam, ajoyib ish bo'lardi, deb o'yladim. Agar hozir yonimda Bididi emas, Estella bo'lganida boplab jig'imga tegib, xafa qilishga uringan bo'lardi-ku, bu axir kunday ravshan emasmi, deb savol berardim o'zimga. Ha, aynan shunday bo'lardi, buni tan olmay ilojim yo'q edi. „Shuncha gapdan keyin ham ahmoqsan-a, Pip!“ dedim o'zimga. Sayr qilib yurib, miriqib suhbatlashdik va men Biddining hech bir so'ziga e'tiroz bildirolmasdim. Bididi zahar, injiq emasdi, kun o'tib o'zgarib qolmasdi, menga azob berib aslo rohat topmagan, aksincha, og'ringan bo'lardi. Shunday ekan, nima uchun uni Estelladan balandroq qo'yishga botina olmasligim kerak?

– Eh, Bididi, – dedim unga uyga qaytar ekanmiz, – meni tuzata olganingda yaxshi ish bo'lardi!

– Yaxshi bo'lardi! – dedi Bididi.

– Qani endi seni sevib qolganimda... Ochiq gapirayotganimdan xafamasmisan? Biz axir qadrdon do'stlarmiz-ku.

– Albatta, hechqisi yo'q, – dedi Bididi. – Mendan xavotir olma.

– Agar buning uddasidan chiqsam, hammasi yaxshi bo'lardi!

– Aynan shuning uddasidan chiqa olmaysan, – dedi Bididi.

O'sha oqshom buning ehtimoli menga, aytaylik, bir kun ilgaridagiga nisbatan ko'proq tuyulayotgandi. Men ishonchim komil emas, mazmunida g'o'ldiradim. Lekin Bididi o'zining ishonchi komil ekanini aytdi. Uning tovush ohangi e'tirozga o'rin qoldirmayotgandi. Qalbimning tubi-

da o'zim ham shunday deb hisoblayotgandim, lekin Biddining komil ishonchidan og'rindim.

Qabristonga yetmasdan to'g'ondan tushdik va suv taqsimlagich oldida turib qoldik. U yerda chetan devor ustidan oshib o'tishimiz kerak edi. Kutilmaganda qariya Orlik to'g'on ortidanmi, qamishlar orasidanmi, balchiqning ichidanmi (botqoqlikda yashayotgani uchun buni undan kutsa bo'lardi) chiqib kelib, qarshimizda paydo bo'ldi.

— Salom, — dedi u to'ng'illab. — Ikkovlon qayoqqa ketyapsizlar?

— Uyga bo'lmay qayoqqa bo'lardi?

— Unda sizlarni kuzatib qo'yaman, jin timdallasin meni, — dedi u.

O'ziga bunday jazoni tilash unga odat edi. Tushunishimcha, u „timdallasin“ so'ziga hech bir ma'no bermasdi, o'ziga qo'yib olgan ismga o'xshab ushbu so'z zaminida allaqanday tahqir, mavhum va shafqatsiz tahdidnigina ko'rardi. Bolaligimda, agar uning xayoliga meni tirnab olish kelgudek bo'lsa, bu ishni o'tkir, zanglagan ilmoq bilan bajargan bo'lardi, deb o'ylardim. Orlikning bizga hamroh bo'lishiga ko'zi uchmayotgan Biddi „Kerak emas, biz bilan yurmasin, uni yomon ko'raman“, deb shivirladi. O'zim ham uni yoqtirmaganimdan, yurak yutib undan minnatdorligimizni, lekin kuzatuvchilarga muhtoj emasligimizni aytdim. Bunga javoban Orlik xaxolab kula boshladi va ortimizda qoldi, lekin keyin, masofa saqlagan holda izimizdan sudralib kelaverdi. Opamga qilingan shafqatsizlarcha hamlada, uning o'zi bu to'g'rida bir narsa deyishga ojiz edi, Orlikning ham ishtiroki borligiga Biddi shubhalanadimi-yo'qmi bilgim keldi va undan nima uchun Orlikni yoqtirmasligini so'radim.

– Nega deysanmi? – U orqamizdan kelayotgan sharpaga ko‘z qirini tashlab qo‘ydi. – Negaki, nazarimda, unga yoqadigandek ko‘rinaman.

– U senga bu to‘g‘rida gapirganmidi? – dedim jahl bilan.

– Yo‘q, – dedi Biddi yana yelkasi osha orqaga qararkan. – Hecham bu to‘g‘rida gapirmagan, lekin ko‘zim unga tushishi bilan yaltoqlana boshlaydi.

Nafis tuyg‘ularni bunday izhor etishning yangi va o‘zi-ga xosligiga qaramay, u to‘g‘ri talqin qilinganiga shubham yo‘q edi. Juda g‘azablandim. Qanday qilib qariya Orlik Biddidan zavqlanishga botindi? U meni haqorat qilgandek qattiq jahlim chiqdi.

– Lekin senga buning farqi yo‘q-ku, – dedi Biddi xotirjam.

– To‘g‘ri, Biddi, buning menga farqi yo‘q, shunchaki bu menga yoqmaydi, men buni ma‘qullamayman.

– Men ham, – dedi Biddi. – Afsuski, buning ham senga ahamiyati yo‘q.

– To‘ppa-to‘g‘ri, – tasdiqladim men. – Lekin u agar oldingda ijozating bilan yaltoqlansa, sen to‘g‘ringda juda ham yaxshi fikrda bo‘lmasdim, deyishga ruxsat ber.

O‘sha oqshomdan e‘tiboran Orlikni kuzata boshladim va har safar unda Biddining oldida yaltoqlanish imkoni tug‘ilganida, ularning o‘rtalariga turib oladigan bo‘ldim. Opamning Orlikka bo‘lgan tushunarsiz tuyg‘usi ustaxonada uning obro‘sini ko‘tarmaganida, ehtimol, Jodan uni ishdan bo‘shatishni so‘ragan bo‘lardim. Orlik ham mening niyatlarimdan yaxshigina xabardor va menga nisbatan ham aynan shunday munosabatda edi; keyinchalik bunga ishonch hosil qilishimga imkoniyat bo‘ldi.

Shunday qilib, hozirgacha boshimni qotirib kelgan muammolar yetmaganidek, endi ming marta ko‘proq o‘rala-

shib qolgandim, negaki ba'zi lahzalarda Biddi Estelladan beqiyos darajada yaxshiroq ko'rinib ketar, peshonamga yozilgan halol mehnatkashning hayotida hech bir uyaladigan yeri yo'qligini, aksincha, o'z qadriga yetish tuyg'usi meni baxtli qilishi mumkinligini tushunib qolardim. Bunday lahzalarda aziz, mehribon Joga va ustaxonaga bo'lgan sovuq munosabatim butkul barham topar, kasbim menga yoqadi, vaqti kelib Joga sherik bo'laman va Biddiga uylanaman, degan qarorga kelardim, lekin miss Xevishemnikida o'tkazgan kunlar to'g'risidagi har qanday tasodifiy xotira, ajal tashuvchi zambarak o'qi misol meni mahv etar va barcha ezgu niyatlarimni shamol olib ketardi. Shamolda to'zg'ib ketgan orzularni yig'ib olish mushkul ish va ko'pincha, hali ularni jamlab olishga ulgurmasimdan, ehtimol, miss Xevishem nima bo'lganda ham shogirdlik muddatim nihoyasiga yetgach, menga homiylik qilishga qaror qilgan bo'lsa-chi, degan aldamchi taxmin ularni har tomonga sohib yuborardi. Lekin shunday bo'ldiki, shogirdligim kutilmaganda barham topdi...

XVIII BOB

– Familiyam Jeggers, – dedi u. – Ish boshqaruvchiman va Londonda yashayman. Yetarli darajada taniqli odamman. Oldingizga kelishga sabab bo'lgan ish anchagina murakkab va avval boshdanoq sizlarni ogohlantirib qo'ymoqchimanki, uni men o'ylab topganim yo'q. Agar mendan maslahat so'rganlarida edi, hozir bu yerda bo'lmasdim. Mendan maslahat so'rashmadi va ko'rib turganingizdek, huzuringizdaman. Men boshqa bir odamning ishonchli vakili sifatida o'zimga topshirilgan ishni bajaryapman. Bundan ko'p ham, kam ham emas.

O'tirgan joyidan bizni yaxshi ko'rolmasligiga ishonch hosil qilib, u o'rnidan turdi, oyog'ini kursining suyanchig'i

ustidan oshirib, unga qo'ydi va sal oldinga egildi; u biz bilan ana shu holatda, bir oyog'i kursida, ikkinchi oyog'i yerda, suhbatlashdi.

– Shunday qilib, Jozef Gerjeri, menga sizni mana bu yosh yigitchadan, shogirdingizdan xalos qilish topshirilgan. Uning iltimosiga ko'ra va kelajagi uchun shartnomangizni bekor qilishga qarshi bo'lmaysizmi? Buning uchun hech narsa talab qilmagan bo'larmidingiz?

– Pipning yo'lini to'smaslik uchun biror narsa talab qilishdan Xudo asrasin, – dedi Jo ko'zlarini katta-katta ochib.

– „Xudo asrasin“ – yaxshi gap, lekin mohiyatni anglatmaydi, – e'tiroz bildirdi mister Jeggers. – Hech narsa talab qilmaysizmi? Sizdan, hech narsa talab qilmagan bo'lardingizmi, deb so'rayapman.

– Men bo'lsam yo'q deb javob beryapman, – dedi Jo uning gapini bo'lib.

Nazarimda, mister Jeggers Jodagi samimiyatni o'ta ahmoqlik belgisi, deb qabul qilganini yashirmasdan unga nazar tashladi. Lekin meni hayratlanish va qiziqish shunchalar qamrab olgan ediki, aynan shunday bo'luvdi, deb aniq aytolmayman.

– Juda yaxshi, – dedi Jeggers. – So'zlaringizni esdan chiqarmang va ulardan qaytishga urinmang.

– Kim so'zidan qaytmoqchi ekan? – lovullab ketdi Jo.

– Men kimdir so'zidan qaytmoqchi, deganim yo'q. It boqasizmi?

– Ha, boqaman.

– Unda, esingizda bo'lsin. It ko'rkam bo'lsa, yaxshi, olg'ir bo'lsa undan ham yaxshi. Iltimos, esingizdan chiqarmang, – takrorladi mister Jeggers va Joga, uning biron-bir aybini kechirayotgandek bosh irg'ab, ko'zlarini yumdi. – Xo'sh, yigitchaga, endi qaytsak. Unga yetkazishim kerak bo'lgan xabar shuki, uni ajoyib kelajak kutmoqda.

Jo ikkimiz bir-birimizga qarab, „voy“, deb yubordik.

– Unga shuni yetkazib qo'yish topshirilganki, – dedi mister Jeggers meni barmog'i bilan ko'rsatib, – u kattagina boylikka merosxo'r bo'ladi. Keyin ushbu mulkning hozirgi kundagi sohibi yigitcha zudlik bilan avvalgi mashg'ulotini tark etishini, bu yerlardan jo'nab ketishini va jentlmen tarbiyasini, ya'ni katta umidlari bor yigit tarbiyasini olishini xohlayapti.

Orzum amalga osha boshlabdi; haqqoniyat eng hadsiz niyatlarimdan ham oshib tushgandi; miss Xevishem meni badavlat qilishga qaror beribdi!

– Endi, mister Pip, – gapida davom etdi ishboshqaruvchi, – menga berilgan topshiriqning qolgan qismi bo'yicha sizga murojaat qilaman. Birinchidan, shuni bilib olishingiz kerakki, men ko'rsatmasiga asosan harakat qilayotgan inson bir umr Pip ismini saqlab qolishingizni istaydi. O'ylashimcha, bajarilishi oson bo'lgan bu shart katta umidlaringizga aziyat yetkazmaydi. Ammo e'tirozlaringiz bo'lsa, hozir ularni aytishning ayni vaqti.

Yuragim tez urar, quloqlarim g'uvullar va men zo'rg'a e'tirozlarim yo'qligini aytgan bo'ldim.

– O'zim ham shundoq, deb o'ylovdim! Xo'sh, ikkinchidan esa bilib qo'yishingiz kerakki, saxiyqalb homiyingizning ismi, uning o'zi oshkor qilishni ixtiyor etmaguncha, sir bo'lib qolishi kerak. U siz bilan shaxsan ko'rishganida o'zini oshkor qilmoqchi ekanini sizga aytib qo'yishga vakil qilinganman. Bu niyat qachon va qayerda amalga oshadi – bilmayman, buni hech kim bilmaydi. Ungacha ko'p yillar o'tishi mumkin. Lekin xotirangizga yaxshilab jam qilib olingki, men bilan suhbatlaringizda bu haqda meni so'roqqa tutish yoki pardaga o'rab bo'lsa ham o'sha shaxsga, unga oid ma'lumotlarga ishora qilish qat'iyan man etiladi. Agar sizda biror taxmin paydo bo'lsa, u qalbingizda qolaversin.

Bunday taqiqning sabablari sizni qiziqtirmasligi kerak; ehtimol, favqulodda salmoqli va jiddiy sabablar bordir; balki, oddiy injiqlikdir. Bu haqda so‘rab-surishtirishingizning keragi yo‘q. Shunday qilib, shartlardan xabardor bo‘ldingiz. Men ko‘rsatmalarini bajarayotgan shaxs qo‘ygan oxirgi shart barcha shartlarni qabul qilishingiz va ularga qat‘iyan rioya etishingizdan iborat, lekin bundan bu yog‘iga ularni bajarishingiz yoki bajarmasligingizga men hech qanaqasiga javobgar emasman. Umidlaringiz bog‘langan kimsa to‘g‘risida faqat shularni ayta olaman va uning siri faqat o‘ziga hamda menga ma‘lum. Bu shart ham unchalik qiyin emas va u shunchalar chiroyli boshlanayotgan yangi hayotingizga rahna sololmasa kerak, ammo e‘tirozlaringiz bo‘lsa, ularni aynan hozir aytishingiz kerak.

Men duduqlana-duduqlana e‘tirozlarim yo‘qligini aytdim.

– O‘zim ham shundoq deb o‘ylovdim! Bo‘ldi, mister Pip, shartlarni tugatdik.

U menga „mister Pip“ deb murojaat qilayotgan bo‘lsa-da, gap ohangida hamon qat‘iyat va ishonchsizlik sezilib turardi; gapirishdan to‘xtamagani holda, u vaqti-vaqti bilan ko‘zlarini yumib olar va meni eng yomon tomondan bilishini, lekin sukut saqlashni afzal ko‘rishiga ishora qilayotgandek, meni barmog‘i bilan ko‘rsatardi.

– Endi ishning ikir-chikirlarini aniqlab olish qoldi. Aytishim kerakki, hozirgacha „umidlar“ so‘zini qo‘llab kelayotgan bo‘lsam-da, siz hozirning o‘zida umidlardan tashqari ma‘lum mulkka egasiz. Xarajatlaringiz va ta‘lim olishingizga bimalol yetadigan mablag‘ tasarrufimda turibdi. Meni o‘zingizga vasiy deb bilishni taklif qilaman. E yo‘q, – dedi u minnatdorchilik bildirishga hozirlanayotganimni ko‘rib. – Esingizda bo‘lsin, xizmatlarim uchun haq olaman, bo‘lmasam ularni ko‘rsatmagan bo‘lardim.

Menga ishonayotgan shaxsning fikricha, siz, hayotingizdagi o'zgarish munosabati bilan, o'qimishli odam bo'lib yetishishingiz kerak. Ushbu imkoniyatdan zudlik bilan foydalanish siz uchun naqadar muhim ekanini tushunayotgandirsiz, albatta?

Men bunga har doim intilganman, dedim.

– Har doim nimaga intilganingizning ahamiyati yo'q, mister Pip, – dedi u. – Mavzudan chetga chiqmang. Hozir shunga intilayotgan bo'lsangiz, shuning o'zi kifoya. Munosib rahbarlik ostida ilm olishga kirishishga tayyorsiz, deb hisoblasam bo'ladimi? Sizni to'g'ri tushundimmi?

Men, ha, meni to'g'ri tushundingiz, degan bo'ldim.

– Juda yaxshi. Endi bo'lajak xatti-harakatlaringizni aniqlab olishim kerak. Shaxsan men, bilib qo'yingki, buni aqldan deb hisoblamayman, lekin shunday qilishni menga buyurganlar. Sizga ma'qul bo'lgan u yoki bu ustoz to'g'risida eshitganmisiz?

Butun umrim davomida Biddi va mister Uopslardan boshqa ustozni bilmaganimdan, yo'q, deb javob berdim.

– Men bir ustoz to'g'risida ozmi-ko'pmi bilaman. O'ylashimcha, u sizga to'g'ri kelishi mumkin. Shuni hisobga olib qo'yingki, uni tavsiya qilayotganim yo'q, negaki, hech qachon, hech kimni tavsiya qilmayman. Men aytayotgan jentlmen – Metyu Poket bo'ladi.

Ana xolos! Men bu ismni darhol esladim. Miss Xevishemning qarindoshi! Mister va missis Kamilla gapirgan o'sha Metyu. Vafot etib, nikoh kiyimida to'y dasturxoni ustida yotganida miss Xevishemning bosh tomonida turishi kerak bo'lgan o'sha Metyu.

– Bu ism sizga tanishmi? – so'radi mister Jeggers menga sinovchan nazar tashlab va javob kutar ekan, ko'zlarini yumib oldi.

Men bu ismni eshitganimni aytdim.

– Ana xolos! – dedi u. – Bu ismni eshitgansiz! Lekin masala shundaki, u to‘g‘risida qanday fikrdasiz?

Unga tavsiyangiz uchun minnatdorman, dedim, to‘g‘rirog‘i, deyishga urinib ko‘rdim...

– Yo‘q, navqiron do‘stim, – gapimni bo‘ldi mister Jeggers kattakon boshini chayqab. – Qani, bir eslab ko‘ring-chi!

Hech narsani eslay olmay, tavsiyangiz uchun rahmat, deya gap boshladim...

– Yo‘q, yosh do‘stim, – dedi yana meni to‘xtatib va bosh chayqay turib, kulimsirab, qoshlarini chimirdi. – Yo‘q va yana yo‘q! Chiroyli aytdingiz, lekin to‘g‘ri kelmaydi, meni chuv tushirishga hali juda yoshlik qilasziz. Tavsiya – to‘g‘ri keladigan so‘z emas, mister Pip. Boshqasini qidirib ko‘ring.

Xatoyimni to‘g‘rilab, „mister Metyu Poketni eslatganningiz uchun juda minnatdorman“, dedim.

– Ana bu – yaxshi! – xitob qildi mister Jeggers.

– ...va bajonidil o‘sha jentlmenning qo‘lida o‘qiyman.

– Juda soz. Eng muhimi – uning uyida ta‘lim olish. Uni ogohlantirib qo‘yaman, lekin boshlanishiga uning London-da yashaydigan o‘g‘li bilan uchrashasiz. Qachon London-ga borasiz?

Men (qimirlamay bizga tikilib o‘tirgan Joga qarab olib) hoziroq jo‘nab ketishga tayyorligimni aytdim.

– Aytaylik, bir haftadan keyin, – e‘tiroz bildirdi mister Jeggers. – Siz avval yangi kiyim, kiyim bo‘lganda ham ish kiyimi emas, sotib olishingiz kerak. Bunga pul kerak bo‘ladi. Sizga yigirma giney qoldirsam yetar?

U pinak buzmay cho‘ntagidan uzun hamyon chiqardi va yigirma gineyni sanab, stolga qo‘ydi-da, men tomon surdi. Shundan keyingina u oyog‘ini kursidan oldi.

XXII BOB

Rangpar yosh janob ikkimiz Barnard musofirxonasi-da uzoq vaqt bir-birimizga qarab qoldik, keyin barobariga kulib yubordik.

– O‘sha odam siz ekaningizga ishonish qiyin! – dedi u.

– Siz ekaningizga ham ishonish qiyin! – dedim men.

Keyin biz yana bir-birimizga tikilib, kulib yubordik.

– Mayli, – dedi rangpar yosh janob menga shaxd bilan qo‘l uzata turib, – bular o‘tib ketdi. O‘shanda sizni boplab do‘pposlaganim uchun meni lutfan afv etasiz, degan umiddaman.

– Demak, mister Jeggers sizga vasiy, shundaymi? – so‘radi u.

– Ha.

– Bilasizmi, u miss Xevishemning ish boshqaruvchisi va uning ishlaridan boshqalardan ko‘ra ko‘proq xabardor.

Ko‘ngli ochiqligini ko‘rib, bor gapni unga aytib berishga qaror qildim, buning ustiga ikkalamiz hali juda yosh edik. Shunday qilib, tariximni unga so‘zlab berdim, men-ga homiylik qilayotgan kimsani surishtirish man etilganini ta’kidlab o‘tishni ham unutmadi. Qishloq temirchisining xonadonida o‘sganim, jamiyatda o‘zni tutish qoidalaridan saboq olmaganim sababli, nima qilishni bilmay qolgan yoki noto‘g‘ri xatti-harakat qilgan kezlarimda uning maslahatlari men uchun favqulodda qimmatli bo‘lishi mumkinligini qayd etdim.

– Bajonidil, – dedi u, – lekin maslahat-u ko‘rsatmalarga juda kam ehtiyoj sezasiz, meni aytdi dersiz. Siz bilan ko‘p vaqt birga bo‘lsak kerak, shuning uchun ortiqcha mulozamatga hozirning o‘zida chek qo‘yishni xohlardim. Masalan, boshlanishiga meni oddiygina qilib Gerbert, deb chaqirishingizni o‘tinib so‘rayman.

Men mamnuniyat bilan rozi bo'ldim va o'z navbatida ismimning Filipp ekanini aytdim.

– Yo'q, Filipp menga yoqmaydi, – dedi u tabassum bilan. – Nasihatlar kitobchasidagi, o'ta yalqov bo'lganidan hovuzga yiqilib tushgan yoki ochko'zligidan ko'zlari-gacha yog' bosib ketgan yoki qizg'anchiqligidan yemay olib qo'ygan kulchasini sichqonlar yeb qo'ygan yoki shafqatsizlik bilan qushlarning uyalarini vayron qilgani uchun ularning baxtiga o'sha atrofda yashagan ayiqlarga yem bo'lgan anavi bolakayni eslatib yuboradi. Miyam-ga bir fikr keldi. Bir-birimizga juda o'xshaymiz, buning ustiga siz temirchi bo'lgansiz... taklifimni qabul qilishga tayyormisiz?

– Nimani taklif qilsangiz, hammasiga roziman, – javob berdim men, – ammo tushunmayroq turibman.

– Sizni Gendel, deb chaqirsam maylimi? Gendelning „Barkamol temirchi“, deb ataladigan ajoyib musiqiy pye-sasi bor.

– Juda xursand bo'laman.

Birinchi taomni yeb bo'lganimizdan keyin Gerbertga miss Xevishem to'g'risida gapirib beraman, degan va'da-sini eslatdim.

– To'g'ri, – dedi u. – Hozir aytib beraman. Avval o'rnida shuni eslatib o'tmoqchi edimki, Gendel, Londonda ovqatni pichoqda yemaydilar – kesib ketishi ham hech gap emas; og'izga sanchqini solgan ma'qul, o'shanda ham keragidan chuqurroq emas. Bular mayda gaplar, o'tmishning bema'ni sarqiti, lekin nachora! Qoshiqni ham changallab emas, tagidan barmoq bilan ushlagan yaxshiroq: birinchidan, uni og'izga yo'naltirish oson bo'ladi (axir maqsadimiz shu-ku), ikkinchidan, chig'anoqning qopqog'ini ochayotganda-gi kabi o'ng tirsak oldinga ketib qolmaydi.

Ushbu do'stona maslahatlar shunchalar samimiyat va

xursandchilik bilan aytildiki, ikkalamiz kulib yubordik, hatto qizarib o'tirishga hojat qolmadi.

– Endi esa miss Xevishemga qaytsak, – davom etdi Gerbert. – Senga aytishim kerakki, miss Xevishem bolaligidan juda erka o'sgan. U hali go'dakligida onadan yetim qolgan, ota esa qizidan hech narsani ayamagan. Siz tomonlarda uning yarlari va pivoxonasi bo'lgan. Shaxsan men pivo pishirishni aslzodalikning alohida belgisi, deb atamagan bo'lardim, ammo har qanday odamga ma'lumki, non yopish – aslzodalarning ishi emas, pivo pishirish esa – boshqa gap, xohlaganingcha pishiraver.

– Ammo jentlmen qovoqxona ocholmaydi, to'g'rimi? – so'radim men.

– Aslo, – javob berdi Gerbert. – Lekin qovoqxona jentlmenni bemalol boqishi mumkin. Ha, aytmoqchi, mister Xevishem juda boy va mag'rur odam bo'lgan. Qizi ham undan qolishmaydi.

– Miss Xevishem yolg'iz farzand bo'lganmi? – gapini bo'ldim men.

– Shoshma, aynan shu mavzuga qarab ketyapman. Yo'q, u yagona farzand bo'lmagan. O'gay ukasi ham bo'lgan. Ota ikkinchi marta xufyona uylangan, menimcha, oshpaz ayolga.

– Uni mag'rur bo'lgan deganding-ku, – e'tiroz bildirdim men.

– To'ppa-to'g'ri, azizim Gendel. Shuning uchun ham u o'sha ayolga xufyona uylangan. Vaqt o'tib oshpaz ayol ham olamdan o'tgan. Bilishimcha, ayolning o'limidan keyingina u qiziga ikkinchi nikohi to'g'risida aytgan, keyin o'g'lini uyga olib kelgan, o'sha sen yaxshi biladigan uyga. O'g'il sersarf, yalqov, daydi, xullas, hech nimaga arzimaydigan odam bo'lib voyaga yetgan. Nihoyat ota uni merosdan mahrum qilgan. Ammo qazosi yetganida

ko'ngli yumshab, qiziga qaraganda kamroq bo'lsa ham nimalarnidir vasiyat qilib qoldirgan... Vinodan ich, yana, aytmoqchi, ruxsating bilan ta'kidlamoqchimanki, o'ta to'g'ri odam ekansan: qadahingni burningga yaqin qilib, to'ng'rib ko'rsatmasang ham, uni bo'shatganingga, odatda, ishonadilar.

Bu ishni uning hikoyasiga berilib ketib, beixtiyor qilgandim. Minnatdorchilik bildirib, afv etishini so'radim.

– Hechqisi yo'q, uzringni qabul qildim.

Keyin gapida davom etdi:

– Miss Xevishem badavlat qayliq bo'lgan, turgan gapki, ko'pchilik uning qo'lini so'ragan. Ukasining ishlari ham yurishib ketgan, ammo qarzi ko'p edi. Keyin u yana bema'nigarchiliklarga yo'l qo'rganidan, mablag'i ko'pga yetmagan. U opasi bilan, otasi bilan urishganga qaraganda ko'proq janjallashgan. Aytishlaricha, u opasini, ota va o'g'il orasiga sovuqchilik tushirishda gumon qilib, alamzad bo'lgan. Men hikoyamning eng qayg'uli qismiga yaqinlashdim, ammo undan oldin, azizim Gendel, aytib o'tib ketmoqchimanki, oddiy dasturxon sochiqchasi stakanga sig'maydi.

Nima sababdan sochiqchamni stakanga joylamoqchi bo'lganimni, to'g'risi, bilmayman. Men yana unga tashakkur aytib, uzr so'radim va Gerbert yana xayrixoh ovozda:

– Hechqisi yo'q, qabul! – deya hikoyasini davom ettirdi: – Bu orada sahnada bir odam paydo bo'ladi – ular poygadami, qandaydir raqs kechasidami, bilmayman, tanihib qoladilar – u miss Xevishemga xushomad qila boshlaydi. U odamni hech qachon ko'rmaganman (bularning hammasi yigirma besh yil avval sodir bo'lgan, ikkalamiz hali dunyoga kelmagandik), lekin otamning aytishicha u ko'zga yaqin, chiroyli, xullas, xushsavlat erkak bo'lgan.

Ammo uni hech kim jentlmen deb atamagan bo'lardi, agar soddalikdan yoki uni yoqtirib qolganlikdan shunday demasa, buni otam har doim ta'kidlab kelgan, nega-ki uning fikricha, agar insonning qalbi aslzodalarga xos bo'lmasa, tashqi ko'rinishi, yurish-turishida uning kimligi bilinib qoladi. Otam, silliqlangan yog'ochga qanchalar oro bermagin, uning ko'zlarini aslo yashira olmaysan, qancha bezak bersang, ko'z shuncha ravshan ko'rinaveradi, deydi. Shunday qilib, o'sha odam miss Xevishemning izidan qolmay, umrining oxirigacha unga sodiq qolajagini aytishdan to'xtamagan. Bu holat miss Xevishemning jim yotgan tuyg'ulari uyg'ongunicha davom etgan va nihoyat u o'sha odamni ehtiros bilan sevib qolgan. Ha, ha, miss Xevishem unga sig'inishga ham tayyor bo'lgan. Yigit bo'lsa qizning muhabbatidan foydalanib, undan katta miqdorda pul olib yurgan, bundan tashqari uni ukasining pivo zavodidagi ulushini katta pulga sotib olishga ko'ndirgan va bunda turmush qurganlaridan keyin hamma ishlarni o'zi yurgizishi zarur bo'lishini bahona qilgan. Vasiying u paytlarda miss Xevishemning ishboshqaruvchisi emasdi, qolaversa, xonim shunchalar serkibr va oshiq bo'lganki, hech kimning maslahatiga kirmagan. Uning otamdan boshqa barcha qarindoshlari qashshoq va fitnachi edilar. Otam ham kambag'al bo'lgan, lekin hech qachon unga hasad qilmagan va yalinib bormagan. Faqat otamgina miss Xevishemga ehtiyotkor bo'lishni, o'sha odamga haddan tashqari ishonib yuborayotganini, o'zini butunlay uning ixtiyoriga topshirib qo'yayotganini aytishga jazm qila olgan. Shunda g'azablangan xonim qaylig'ining huzurida otamga uning uyiga boshqa kelmasligini aytgan va o'shandan beri otam uni biror marta ham ko'rgani yo'q.

Xonimning: „Metyu anavi stolda murdam yotganida uyimga keladi“, degan gapi esimga tushdi va Gerbert-

dan, nahotki otang xonimdan shunchalar xafa bo'lsa, deb so'radim.

– U xafa emas, – dedi Gerbert, – lekin miss Xevishem o'zi unashtirib qo'yilgan odamning huzurida, sen o'zing nimadandir umidvorsan va rejalaring buzilib ketayotganidan norozisan, deb uni ayblagan. Shuning uchun agar u miss Xevishemning oldiga borgudek bo'lsa, xonimga ham, otamning o'ziga ham bu gaplar haqiqatga o'xshab qolgan bo'lardi. Endi, mavzuni yakunlab qo'yish uchun, o'sha odamga qaytsak. To'y kuni tayinlangan, nikoh ko'ylagi tikilgan, mehmonlar taklif qilib bo'lingan. Orziqib kutilgan kun kelgan, lekin kuyov kelmagan. U qallig'iga mak-tub yo'llagan...

– Xonim xatni nikoh ko'ylagini kiyayotganida olgan, shundaymi? – gapini bo'ldim men. – Yigirma daqiqa kam to'qqizdami?

Gerbert bosh irg'adi:

– O'sha vaqtning o'zida, daqiqasigacha saqlab qolgan holda, u uydagi barcha soatlarni to'xtatirgan. Xatning mazmuni bo'yicha menga bir narsagina ma'lum – unda hech qanaqa to'y bo'lmasligi to'g'risida mash'um xabar yozilgandi. Miss Xevishem og'ir dardga chalinadi, tuzalgach esa uyni o'sha o'zing bilgan ahvolga olib keladi ham-da kunduzgi yorug'likdan tamoman yashirinadi.

– Bori shumi? – so'radim men biroz sukut saqlagach.

– Menga ma'lumi shu; uni ham eshitganlarimni ulab, o'zim tuzdim. Otam bu to'g'rida eslashni yoqtirmaydi, hatto miss Xevishem meni uyiga taklif qilgan kezda ham, u menga eng zarur joylarinigina aytib bergandi. Ammo bir narsani aytishni unutibman: xonim shunchalar ko'r-ko'-rona ishongan o'sha odam avvalboshdanoq uning ukasi bilan til biriktirgan, ular kelishib ish ko'rishgan va qo'lga kirgan aqchani bo'lib olishgan, degan taxminlar bor.

– O‘sha odamning xonimga uylanmagani qiziq, – dedim men. – O‘shanda u miss Xevishemning butun boyligiga ega bo‘lardi.

– Kim bilsin, balki, u avvalroq boshqaga uylangandir, uka esa xonimga ana shunday og‘ir haqoratni o‘ylab topgandir, – dedi Gerbert. – Ammo bular – mening taxminlarim, xolos.

– Ikkalasing ahvoli nima kechdi? – so‘radim men, yana biroz sukut saqlab va o‘ylab bo‘lib.

– Ular yanada achchiqroq haqoratlar, og‘ir jinoyatlar sodir etdilar, keyin darbadarlikka yuz tutdilar.

– Ular tirikmi har holda?

– Bilmayman.

– Estellaning miss Xevishemga qarindosh emas, asrandi ekanini aytuvding. Xonim qachon uni asrab olgan?

Gerbert yelka qisdi.

– Esimni tanibmanki, Estella har doim miss Xevishemning yonida bo‘lib kelgan, boshqa hech narsani bilmayman. Mana endi, Gendel, o‘rtamizda yashiradigan hech vaqo qolmadi, – dedi u gapiga nuqta qo‘yayotgandek. – Miss Xevishem to‘g‘risida men bilgan hamma narsalarni bilib olding.

XXIII BOB

Mister Poket meni ko‘rishdan mamnunligini aytdi va tanishganimizdan men ham afsuslanmayotganimga umid bildirdi.

– Axir men mutlaqo beozor odamman, – dedi u Gerbertnikiga juda o‘xshab ketadigan tabassum bilan.

Sertashvish qiyofa hamda oqargan sochlariga qaramay, u yosh ko‘rinar, yurish-turishida esa soxtalik alomatlarini sezilmasdi. Uning besaranjom qiyofasi biroz kulgili ko‘ri-

nar va agar buni o'zi bilmaganida, undan ham g'aroyibroq ahvolga tushib qolgan bo'lardi. Men bilan biroz so'zlashgach, u o'zining chiroyli qora qoshlarini tashvish bilan kerib, missis Poketga murojaat qildi:

– Belinda, mister Pip bilan tanishding, deb umid qilaman?

Xonim ko'zlarini kitobdan uzib:

– Ha, – dedi. Keyin menga befarq tabassum hadya qilib, apelsin suvi yoqdimi, deb so'radi. Ushbu savol avvalgi va keyingi suhbatga na bevosita, na bilvosita taalluqli bo'lmaganidan, xonim uni, o'zining avvalgi iboralari misol kiborlarcha suhbatga qo'shilish uchungina berishni ixtiyor qildi, degan qarorga keldim.

Mister Poket meni uyga olib kirib, qayerda istiqomat qilishimni ko'rsatdi. Xona qulay va yorug' bo'lib, ham yotoq, ham mehmonxona sifatida foydalaniladigan qilib jihozlangandi. Keyin u menikiga o'xshash yana ikkita xonaning eshigini taqillatdi va ularning egalari bilan tanishtirdi. Birining ismi Draml, ikkinchisining Startop ekan. Biz ichkariga kirganimizda birinchi xonadagi qarimsiq, baquvvat, ammo beso'naqay yosh yigit u yoqdan bu yoqqa yurib, hushtak chalmoqdaydi. Ko'rinishi ham, o'zi ham undan ancha yosh bo'lgan ikkinchi ijarachi, miyasi ilmdan to'lib-toshib yorilib ketishidan qo'rqqanday, boshini qo'llari bilan mahkam siqib, mutolaa qilmoqdaydi.

Bor e'tiborimni pichoq, sanchqi, qoshiq, stakanlar va boshqa g'animlarimga qaratar ekanman, qulog'im Draml va missis Poket o'rtasidagi suhbatda edi. Ma'lum bo'lishicha, Bentli Draml baronet darajasiga merosxo'r bo'lishdan umidvor edi, bu mavqe esa unga eng yaqin merosxo'r olamdan o'tgan taqdirda nasib qilishi mumkin edi. Keyin yana shuni kashf qildimki, missis Poket bog'da o'qib o'tirgan kitob to'laligicha darajalar to'g'risida edi va xonim

bobosining bu kitobga qachon kiritilishi mumkinligini, agar kitobga kiritilish uning peshonasiga yozilgan bo'lganda, aniq bilardi. Draml kam gapirmoqdaydi (ko'rinishdan u odamoviroq edi), lekin yakkam-dukkam so'zlari bilan tushuntirishicha, u o'zini aslzodalar davrasidan deb bilar, missis Poketni esa o'z davrasiga munosib deb hisoblardi.

Adabiy-badiiy nashr

CHARLZ DIKKENS

KATTA UMIDLAR

I

Roman

„Ziyo nashr“ nashriyoti
Toshkent – 2020

Tarjimon:
Shoazim MINOVAROV

Muharrir	<i>Abdurahmon Jo'rayev</i>
Badiiy muharrir	<i>Ergasheva Nasiba</i>
Musahhih	<i>Gulandom Umarova</i>
Sahifalovchi	<i>Habibulloh Haydarov</i>

Nashriyot litsenziyasi AA № 0008, 27.03.2019
15.04.2020 da bosishga ruxsat etildi. Qog'oz bichimi 84x108 $\frac{1}{32}$.
Ofset qog'ozi. „Times“ garniturasida ofset usulida bosildi.
Shartli bosma tabog'i 8,4. Adadi 5000. Shartnoma № 76-20.
Buyurtma raqami 364-20.

„Ziyo nashr“
Mas'uliyati cheklangan jamiyat
Toshkent shahri, Uchtepa tumani, 23-mavze, 42-uy.

«Credo Print» MChJ
Kitob fabrikasida chop etildi
Toshkent sh., Bog'ishamol k. 160.
Tel.: 71 234-44-01/05
www.credoprint.uz

Dikpens, Charlz.

D 50 Katta umidlar I. [Matn]: roman / Charlz Dikpens; tarjimon: Shoazim Minovarov. – T.: „Ziyo nashr“ nashriyoti, 2020. – 160 b.

ISBN 978-9943-6340-6-0

UO‘K: 821.111-31

KBK 84.(4Bbr)

CHARLZ DIKKENS

KATTA UMIDLAR

• ROMAN | KITOB •

Ingliz yozuvchisi Charlz Dikkins (1812–1870) adabiy faoliyatini 1833-yilda boshlagan. Mehnatkash xalqning og‘ir ahvolini tasvirlash Dikkins asarlarining asosiy mavzusi bo‘lgan. „Oliver Tvistning sarguzashtlari“ (1838), „Nikolas Niklbi“ (1839) romanlari adibga dunyo miqyosida katta shuhrat keltirdi.

„David Kopperfild“, „Sovuq uy“, „Mashaqqatli zamon“, „Jajji Dorrit“, „Ikki shaharcha to‘g‘risida qissa“, „Intizorlik“, „Bizning umumiy do‘stimiz“ kabi roman va qissalari dunyoning ko‘pgina tillariga tarjima qilingan. „Oliver Tvistning sarguzashtlari“ romani o‘zbek tilida nashr etilgan.

ZIYO NASHR

t.me/ziyonashr

fb.com/ziyo.nashr

ziyonashr@mail.ru

ISBN 978-9943-6340-6-0

